

PREFACE TO THE SECOND EDITION.

In the present edition the book has been thoroughly revised. Some of the pieces that appeared a little too difficult or otherwise unsuitable have been removed or expurgated, and others of a more suitable character have been substituted or added. In scanty cases a word or an expression has been modified in the light of the taste and capacities of the young learners. A notable departure in the present edition is that the vocabulary has been dispensed with on the ground that it could not, as it appeared, be properly utilized by the student, and has been replaced by notes mostly critical and suggestive, just enough for a healthy understanding of the text.

The book in its present form will, it is hoped, prove more useful and attractive than before to the young readers for whom it is intended.

Yours truly

The 1st February, 1917

The Author,

PREFACE TO THE THIRD EDITION.

The present edition is a reprint of the last, except such additions and alterations as those prescribed by the revision committee have been slightly made, and a few errors or inaccuracies that have been brought to light have been corrected.

Yours truly

The 1st February, 1917

The Author,

PREFACE TO THE FOURTH EDITION.

The points to note in the present edition are (1) the removal of lesson No 36 with replacement by another from the same source, (2) the re-modelling, with re-naming, of lesson No 39, (3) the elimination of the verses from lesson No 29, and (4) the curtailment, by two verses, of lesson No 42,—all calculated to quicken a genuine taste for study.

Benares.

The 16th April 1912 }

The Author

अनुक्रमणिका

विषयः

1. नीतिश्लोकाः	(संग्रह)	
2. हंसमयूरीयोपाख्यानम्	(हितोपदेशः)	
3. कविप्रतिमा	(भोजप्रबन्धः)	
4. शिष्यपरीक्षा	(महामारतम्)	
5. पाण्डवसमा	()	
6. शौनकोपदेशः	()	
7. सौमामियानम्	()	
8. दैतयनवासः	()	
9. कर्मप्रशंसा	()	
10. गन्धमादनप्रवेशः	()	
11. सावित्री	()	
12. प्रमथनुष्टयम्	()	
13. मीप्पसन्तर्पणम्	()	
14. सुमद्रास्यासनम्	()	
15. गृध्रजम्बुकसंवादः	()	
16. वीवरान्यप्रस्तावा	()	
17. रामवियासनम्	()	
18. दशरथमस्तापः	(रामायणम्)	
19. सन्ध्यावर्णनम्	()	
20. ताराविलापा	()	
21. वर्षावर्णनम्	()	
22. सीताहनुमत्संलापा	()	
23. योण्याप्रत्याघर्षनम्	()	
24. संवादः	()	
	(देवीमाहात्म्यम्)	

पृ
२
२०
३१
३४
३७
३८
४०
४३
४६
४७
४८
४९
५१
५६
५८
६०
६३
६४
६६
६८
७१
७४

विषय		पत्राङ्कः
२५. मध्याह्नः	(मालविकाग्निमित्रम्)	७६
२६. पुत्रविजयः	(")	७७
२७. चित्रफलकम्	(शाकुन्तलम्)	७८
२८. मजायासह्यम्	(")	८०
२९. पेन्द्रजालिकः	(रत्नावली)	८१
३०. अप्सरोऽभिनयः	(विक्रमोर्वशीयम्)	८५
३१. मरीचिवृत्तान्तः	(दशकुमारचरितम्)	८७
३२. अभिजाततस्करः	(")	९०
३३. प्रयजिता	(")	९२
३४. कन्यापरीक्षा	(")	९४
३५. शुककथा	(कादम्बरी)	९६
३६. शुकनासोपदेशः	(")	१०६
३७. समदुःखता	(")	१०९
३८. पितृलेखा	(")	११५
३९. सरस्वत्यवतरणम्	(हर्षचरितम्)	११५
४०. राजभूषाः	(")	११८
४१. शरच्छर्जनम्	(महिकाव्यम्)	११९
४२. हिमालयः	(कुमारसम्भवम्)	१२२
४३. राजदम्भयोर्गुरुदर्शनयात्रा	(रघुवंशम्)	१२४
४४. कुमारजन्म	(")	१२७
४५. प्रबोधमङ्गलम्	(")	१२९
४६. इन्दुमनीष्यबंधरः	(")	१३१
४७. नागनिवृत्तिः	(")	१३९
४८. रामायणगानम्	(")	१४३
४९. अनायकराजधानी	(")	१५१
५०. मगधमहिमा	(")	१५६

संस्कृतमञ्जरी ।

न व तिष्ठ शुभम् ।

नीतिश्लोकाः ।

- आप्यानामपि बानुना नष्टानि बायंशरिषा ।
तृणैर्गुणावसापमैर्बन्धनं मतदन्तिन ॥ १ ॥
- तार्क्ष्यदुर्निषातेन तमसा पुर्यते पट ।
न हेतु नर्षविलान्त धर्मस्य च धनस्य च ॥ २ ॥
- आपदा बधित पन्था इन्द्रियाणामभयम् ।
तत्रय भावता सागो येनेष्टं मेन गम्यताम् ॥ ३ ॥
- अन्तोऽप्यमन्दतामेति गमर्गेण विप्रधिताम् ।
पट्टादिन च बन्धेन निबधेणाधितं पयः ॥ ४ ॥
- नेति गतिता साधयताय एवाप्तमेति च ।
पत्नी च विपत्तौ च साहतामेव रूपता ॥ ५ ॥

किमत्र विद्यं यत्सन्तः परानुपहतपराः ।

न हि मरेद्दसौन्याय जायन्ते चन्दनद्रुमाः ॥ ६ ॥

सुखा नि भीकमपन्नं मरती न मत्तान्यतः ।

भ्रमराणि त्वगार वेगादिर्न सत्सम्पन्नम् ॥ ७ ॥

वत्सलानि निम्बोजाः कस्य नाभिभयान्नम ।

नि शङ्कं दीपते लोकेः परत्र भ्रमरापये परम् ॥ ८ ॥

मिह शिङ्गुमणि निगलति मदमनिकनकयोगमिमिषु मञ्जुषु ।

परमिषिन्धे मन्त्रकानां न स्याद् वयस्तेजसो र्हेनु ॥ ९ ॥

मृणालानि नोन्मूलयन्ति प्रभञ्जनां

मृत्नि नीने, प्रणयानि मर्त्येन ।

समुद्रिद्रुमानेन मल्लम प्रपाशने

महात्मा महार्थेन करोति विरहसम् ॥ १० ॥

पतिभोऽपि कमापागौन्येन मेव चन्दुकः ।

धावत्य भा तृणानामग्रादिभ्यो विपन्नम् ॥ ११ ॥

११ भर्मा मूलतया हि भौतव्यमगमिता जगति जन्तो ।

१२ अत्र मत्तान् हि पाणिद्वयेन परिशोभेत् ॥ १२ ॥

२. हंसमयूरीयोपाख्यानम् ।

अस्ति कर्पूरद्वीपे पद्मकेलिनामधेयं सरः । तत्र हिरण्यगर्भं
नाम राजहंसः प्रतिवसति । स च सर्वजलचरपक्षिभिर्मिलित्वा
पक्षिराज्येऽभिषिक्तः । यतः,

यदि न म्यामरपनि. मम्यहनेवा तनः प्रजा ।

अकण्ठधारा जलधौ विरूवेनेह नौरिव ॥ १ ॥

एकदासौ राजहंसः सुविस्तीर्णकमलपर्यङ्गे सुशामीनः परि-
वारपरिवृतस्तिष्ठति । तत्र कुतश्चिदेशादागत्य दीर्घमुखो नाम
यकः प्रणम्योपविष्टः । राज्ञोवाच—‘दीर्घमुख, देशान्तरादा-
गतोऽसि । वार्ता कथय ।’ स ब्रूते—‘देव, अस्ति महती वार्ता ।
तामाख्यातुकामं ग्वाहं मत्वरमायानः । श्रूयताम् ।’

अस्ति जम्बुद्वीपे विन्ध्यो नाम गिरिः । तत्र विद्रवर्णो
नाम मयूरः पक्षिराजो निवसति । तस्यानुचरैश्चरद्भिः पक्षिभि-
रहं दग्धधारण्यमध्ये चरन्नवलोकितः पृष्टश्च—‘कस्वम् । कुतः
समागतोऽसि ।’ ततो मयोक्तम्—‘अहं कर्पूरद्वीपस्य राज-
चक्रवर्तिनो हिरण्यगर्भस्य राजहंसस्यानुचरः कौमुकादेशान्तरं
द्रुमुमागतः ।’ एतच्छ्रुत्वा पक्षिभिरुक्तम्—‘अनयोः को देशो
भद्रतरो राजा च ।’ मयोक्तम्—‘आ. किमेवमुच्यते ।
महदन्तरम् । यतः कर्पूरद्वीपः स्वर्गं एव राजहंसश्च द्वितीयः

न्यमं वानेन सह गन्वास्मद्भित्तिरितं मृदि ।' शुक्रो ब्रूते—'यथाशा-
पयति देव । क्रिययं दुर्जनो बह । तदनेन सह न गच्छामि ।'

ततो मथोपमम्—'भ्रातः शुक्र, क्रियेयं ब्रवीषि । मां प्रति
वपु भीमदेवशासनाया भवानपि ।' शुक्रेणोपमम्—'अस्वेयम् ।
किन्तु,

दुर्जनैरुपमानानि मम्मितानि प्रियाण्यपि ।

अकान्तदुग्धानीर भयं मञ्जनयन्ति हि ॥ ५ ॥

दुर्जनैरपि भयं भवति वास्यादेव शानं यदनसंभूताय योर्विष्णुं
मरुत्पनमेव निरानम् ।' ततोऽपि तेन राजा यथाध्यरहारं सम्पूज्य
प्रत्यागच्छति । शुक्रोऽपि मम पञ्चाशत्संस्काराभ्यं । एतस्मात् परिहाय
वपुर्भयं न मनुजान् विपताम् ।'

अथवाको विदग्धाह—'देव, यदेन तापदेवान्तरात्मा
तवा यथाशक्ति मञ्जराय मनुजितम् । किन्तु देव, स्वभाव इव
मन्त्राणाम् । यत्,

मनं दृष्ट्वापि विदेहि विदग्धा मम्मनम् ।

विना हेतुमति दुन्दुभ्यस्तुभ्योऽपि लक्ष्मणम् ॥' ६ ॥

ततः—'विदग्धाय मन्त्राभ्यं । यदुपमनुमन्त्रविपताम् ।' अथ-

अथवा ब्रूते—'देव, विदग्धे मरिचि । यत्,

वपुर्भयं न मनुजान् विपताम् ।

अथवा—'मनो भीत्या मन्त्राभ्यं मन्त्राभ्यम् ॥' ७ ॥

गता मन्त्रां च मयः शिष्टा । अन्वेष्टव्यं गता । यत्र वाचो
 भूते-देव, इन्द्रिजिज्ञासकश्च मर्त्यमायुः । तस्मादनुष्ठानं कर्तव्यं
 च ज्ञानीयम् । मया हि,

अन्वेष्टव्यमाहुर्गतां वाचोवाचोवाचोक्तम् ।

आत्मन्त्रमुपदेष्टुमर्हस्यं मातृदन्त्रं च ॥ ८ ॥

अथ द्वितीयं विद्यामपारं मूर्तीयां यानु । तेजसौ मयं तस्मात्-
 मया द्वितीयं मन्त्रममन्त्रकार्यं मुनिभूतं विना प्रस्थापयति ।
 तथा चांनम् ।

सार्थाभिमगुणस्थानं । आत्मविज्ञानं तुना ।

मयः शिष्टमन्त्रोपदेष्टुः । मयः मयः ॥ ९ ॥

मृदुवाग्ध यो जने मयं च यमि । ततोऽन्तरेव वचो
 नियुक्तम् । मयाहं च वचिह वचो द्वितीयवेन प्रयानु ।
 मयः मयः मयः मयः विष्टु । किन्तु देव, मयः मयः मयः मयः
 मयः । मयः ।

मयः मयः मयः मयः मयः मयः मयः मयः ।

मयः मयः मयः मयः मयः मयः मयः मयः ॥ १० ॥

गता विमृश्यावाच—‘आत्मन्त्रावन्मयोक्तम्, प्रलिपिः ।’ मन्त्रा
 मने-‘गता मयः मयः मयः मयः मयः मयः मयः मयः ।’

अत्रान्तरे मनीहानः प्रविश्य मयः मयः मयः मयः—‘देव, जम्बुद्वीपा-
 दागतां हानि मुक्तिमिष्टि ।’ गता चक्रवाकमालोकयते । चक्रवाके-

शोचम्-‘दूतावामे तावद् गन्वा भवन्तु । पश्चादानीय द्रष्टव्यः ।
 प्रतीहारो गतः । राजाह-‘विग्रहस्तावत्समुपस्थितः ।’ अक्रवाद्ये
 श्रुते-‘देव, तथापि सहस्रा विग्रहो न विधिः । विशेषतश्च मह-
 बलोऽसौ चित्रवर्णो राजा । उक्तं च,

बलिना मह योद्धव्यमिति नास्ति निदर्शनम् ।

प्रतिवातं न हि धनः कदाचिदुपसर्पति ॥११॥

किं च,

महत्सत्त्वेऽप्युपायज्ञः सममेव भवेन् क्षमः ।

समुन्मूलयितुं वृक्षांस्तृणानीव नदीरयः ॥१२॥

अतस्तद्दूतोऽयं शुक्रोऽत्राप्तास्य तावद् धियतां यावद् दुर्गं
 सज्जीक्रियते । यतः,

एकः शतं योधयति प्रकारस्यो धनुर्धरः ।

शतं शतसहस्राणि तस्माद् दुर्गं विधीयते ॥१३॥

राजाह-‘दुर्गानुसन्धाने को नियुज्यताम् ।’ अक्रो श्रुते-

‘यो यत्र कुशलः कार्ये तं तत्र विनियोजयेन् ।

कर्मस्वदृष्टकर्मा यच्छास्त्रज्ञोऽपि विमुह्यति ॥१४॥

तदाहूयतां सारसः ।’ तथानुश्रिते सत्यामर्त मारममालोक्य राजो-
 वाच-‘भोः सारस, त्वं सत्वरं दुर्गमनुसन्धेहि ।’ सारमः प्रणम्यो-
 वाच-‘देव, दुर्गं तावदिदमेव चिरान् सुनिरूपितमास्ते महत्सरः ।
 शिन्त्वत्र माप्यवतिर्द्वीपे द्रव्यसंग्रहः कार्यताम् । यतः,

॥ ममद्वितीयोपादानम् ।

अन्यान् शिरां राजन्नुपम सर्वमपानम् ।

निर्दिष्टं हि दुर्गं सर्वं यं पुष्टोऽपानुपादानम् ॥' १५ ॥

राजा—'सर्वं यथा सर्वमनुगच्छ ।'

पुनः प्रविश्य प्रतीक्षां कृते—'देव, मितान्द्वितीयोपादानं मेपय ।

मायं वायम सर्वमपानं दाहि निष्ठति । देवपादं दृष्टुमिच्छति ।

राजा—'वाक् पुनः सर्वतो बहुदृष्टा यः । ननु भवति शय्याः ।

यत्रो मृते—'देव, यथादेवम् । किन्तु वाक् शयनपाः । नेनामद्वि-

पत्न्यते नियुक्तं यथा मया ।' राजा—'यदेवं तथापि दृष्टव्यं ।

मायदं दृष्टवान् । नमोऽस्ते विचारं कार्यः ।' यत्रो मृते—'देव,

प्रतीक्षि प्रतीक्षां दुर्गं सर्वमनुगच्छ । यतः दुष्टोऽपानुपादानं मया-

'यत्नाम् ।' नन मया कृत्वात्तं दुष्टः कार्यम् । दुष्टः विचिदुम-

मिमांसा कलागतं उपविश्य मृते—'भो दृष्टव्यार्थं, त्वां महाराजा-

धिगज भीमविजयं समाप्तापयति । यदि जीवितेन धिया वा

प्रयोजनमस्ति तदा मन्त्रमागन्त्यामयवर्णं प्रणम । मो धेदवाधानुं

स्थानान्तरं पित्तय ।' राजा सर्वोपमाह—'याः कोऽपानुपादानं

पुष्टो मास्ति यं नन गलदस्मयति ।' उपाय मेपवर्णो मृते—'देव,

आप्तापय । तस्मि दुष्टं दुष्टम् ।' सर्वतो राजानं कार्यं यं मान्य-

यन मृते—'शृणु मावन् ,

दुष्टो नियमवध्यः स्याद्राजा दुष्टगुणो यतः ।

उपनेष्यवि शब्देषु दुष्टो यमनि मान्यथा ॥' १६ ॥

ततो राजा काकञ्च स्वां प्रकृतिमापन्नौ । शुकोऽप्युन्वा
चलितः । पञ्चाशकवाक्येणानीय प्रबोध्य कनकालङ्कारादिकं दत्त्वा
सम्प्रेषितो ययौ ।

शुको विन्ध्याचलं गत्वा राजानं प्रणतवान् । तमालास्य
चित्रवर्णो राजाह—‘शुक, का वार्ता । कीदृशोऽसौ देशः ।’ शुको
ब्रूते—‘देव, मंतेपादियं वार्ता । सम्प्रति युद्धोद्योगः क्रियताम् ।
नेशधामौ कर्पूरद्वीपः स्वर्गकदेशः कथं वर्णयितुं शक्यते ।’ ता
सर्वाञ्च शिष्टानाहूय राजा मन्त्रयितुमुपविष्टः । आह च—‘सम्प्रति
कर्तव्यविमते यथाकर्तव्यमुपदेशं ब्रूत । विग्रहः पुनरवश्यं कर्तव्यः ।
दूरदर्शीनाम गृध्रो ब्रूते—‘देव, व्यसन्नितया विग्रहो न विधिः । यतः

भूमिमित्रं हिरण्यं च विग्रहस्य फलं प्रयम् ।

यदैतन्निश्चिनं भावि कर्तव्यो विग्रहस्तदा ॥ १७ ॥

किं च,

विरान्ति सहसा मूढा येऽविचार्य द्विपद्वलम् ।

ग्वह्नधारापरिष्वङ्गं लभन्ते ते सुनिश्चितम् ॥’ १८ ॥

राजाह—‘मन्त्रिन, समोन्मादभङ्गं सर्वथा मा कृथाः ।’ ता

ऊवाच राजा मौहूर्तिकावेदितलप्रे प्रस्थितः ।

अथ प्रदत्तप्रणिधिर्हिरण्यमर्भमाणन्योवाच—‘देव, समागत

प्रायो राजा चित्रवर्णः । सम्प्रति मलयपर्वनाधित्यकायां समा
वाग्मिनकटको वर्तते । दुर्गशोधनं प्रतिष्ठणमनुमज्जागम्यं गतोऽसौ

तिसप्ततितोषोऽध्यायः ।

— 'अथो ज्ञानमन्त्री । किं च । नाथ विधायकप्राज्ञाङ्गेन ज्ञानमेव
 ज्ञात्वा वदन्तेन बोधायामदुर्गे प्रागेव निवृत्तः ।' अथो भूते—'देव,
 वाच एवागमो नाममवशि ।' राजाह—'न वदसिद्वेनय । वदथ नरा
 वयं मेने पुत्रम्यामिभवायोपांग ह्येन ।' मन्त्री भूते—'तथा-
 'यान्तु गार्हपत्यः ।'

राजाह—'यानु । प्रागुक्तमनुगन्धीयताम् । मयदाधियवाया
 चविप्रवर्गान्तपुना किं विधेयम् ।' मन्त्री वदति—'देव, आगत-
 मलिपिदुर्गात्मया भुक्त वन्मत्तामन्त्रिणो गृध्रगोपदेगे विप्रवर्गेना-
 नाह' ह्येन । अगोत्रो गृहो जंतु राख्य । तथा चोत्तम्,
 दुग्ध भूगोत्रगोत्राय समार्दी भीरवस्थितः ।

गृहो बोधावमन्ता च गुणोपदेपो त्रिपुः सृष्टः ॥१९॥
 नगोत्रो वाचमामदुर्गद्वारगोर्ध्वं न कर्गेनि नावमपत्रिचनवर्गस्तु
 गृहलान् हन्तु नागमाहय मेनापनयो निवृत्तयन्ताम् ।'

मधानुष्ठिते विप्रवर्गस्य भेतिवाः मेनापनवध वदथो निदताः ।
 विप्रवर्गो विपत्तय स्वमन्त्रिणं दूग्धशिनमाह—'वाच, किमियाम-
 ता क्रियते । किं वाच्यवितयो समालि ।' गृध्रोऽवदन्—'देव भृशु,
 न गार्हपत्यान्तगमानुवर्तिता

न चाप्युपायोऽदत्तान्तगामना ।
 विभूतय, राख्यमवानुगर्जिता

नयं च शौर्ये च वमन्ति सम्पदः ॥२०॥

त्वया च म्वचलात्माहमवलोक्य माहसैकरसिना मयोपन्यते
 त्वयि मन्त्रेष्वनवधानं वाक्पारुष्यं च कृतम् । ततो मया
 लोच्यतम्—‘प्रजाहीनोऽयं राजा । नो चेत्कथं नीतिशास्त्रस्य
 कौमुदीं वागुत्क्रामिस्तिरयति । यतः,

यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा शास्त्रं तस्य करोति किम् ।

लोचताभ्यां विहीनस्य दर्पणः किं करिष्यति ॥’ २१ ॥

इत्यालोच्यार्हं तूष्णीं स्थितः । अथ राजा यद्वाञ्छलिराह—‘तव
 अन्तर्यं ममापगाधः । इदानीं यथावशिष्टफलसहितः प्रत्याह
 विन्ध्याचलं गच्छामि तथोपदिश ।’ गृध्रः स्वगतं चिन्तयति—
 ‘क्रियतामत्र प्रतीकारः ।’ प्रकारां मूले—‘देव मा भैषीः । मम
 श्रसिदि । भवत्प्रतापादेव दुर्गं भङ्क्त्वा कीर्तिप्रतापमहितं त्वाम्
 चिरेण कालेन विन्ध्याचलं नेष्यामि ।’ राजाह—‘कथमधुना स्व
 फलेन सम्मम्प्यते ।’ गृध्रो वदति—‘देव सर्वं भविष्यति । य
 विजिगीषोर्दीर्घमूत्रता विजयमिद्वेदवश्यम्भावः । तन्माहमैव दुर्गा
 गंधः क्रियताम् ।’

अथ प्रणिविना वक्तेनाग्न्य हिरण्यगर्भस्य कथितम्—‘दे
 म्वन्यत्र न एवायं राजा चित्रवर्णो गृध्रस्य मन्त्रोपपृम्भाद् दुर्गावरो
 कल्पयति ।’ राजर्द्धमो मूले—‘मयं ह, किमधुना शिष्यम् ।’ च
 मूले—‘मयं न मागमारविचारः क्रियताम् । तज्ज्ञात्या गुणलंग्र
 दिष्टं यथाह प्रमादप्रदानं क्रियताम् । यतः,

ममी विद्यां त्यजन् विपुलं

यजन्त्येवं कर्मणि मिश्रणं ।

श्रियासु मारीचधनेषु यन्धने-

त्यजिष्यस्यो जगिन् जगधिपाम्नु ॥२२॥

राजा—‘कथं हि नमवेति यस्यो दुग्धने । त्वं च,

आपदये धनं त्वेन’

मन्त्री ज्ञे—

‘धीमतामापव वृत् ।’

राजा—‘ता धेयतामा लक्ष्मी’

मन्त्री ज्ञे—

‘मन्त्रिणाधो विनश्यति ॥२३॥

‘देव, वारं त्वं विमुच्य स्वमुभयं दानमात्मन्यं पुनश्चि-
न्ताम् ।’

अथागत्य प्रमुच्य संपवर्णो ज्ञे—‘देव, दृष्टिप्रसारं वृत् ।
तुं मुदार्थं विपशो दुर्गद्वारं वर्तने । नह देवपाशदेरमाह वदिर्नि-
तुल्य स्वविद्यया दर्शयामि । तेन देवपाशनामानुष्यमुपगच्छामि ।’

पशो ज्ञे—‘मैवम् । यदि वदिर्नि त्वं योदय्य तदा दुर्गोभयल-
भवे निम्नयोजनम् । देव, स्वयं गत्वा दरवर्णं मुदम् । यतः,

पुनश्चिन्त्य यत्त राजा योधयेदवलोकयन् ।

स्वामिनाधिष्ठितः श्वापि किं न मिहायते ध्रुवम् ॥२४॥

अनन्तरं ते सर्वे दुर्गद्वारं गत्वा महाहर्षं कृतवन्तः । अपरं तु-
अप्रवर्णो राजा गृध्रमुवाच—‘तान्, स्वप्रतिज्ञासमधुना निर्वोदय ।’

गृध्रो ब्रूते—‘अत्र ययाशक्ति क्रियते यत्रः । (कर्णे कथयति)
एवमेवम् ।’

ततोऽनुदित एव भास्करे चतुर्ध्वपि दुर्गद्वारेषु प्रवृत्ते युद्धं
दुर्गाभ्यन्तरगृहेष्वेकदा कार्दूरमिर्निश्चिन्तः । ततः ‘गृहीतं गृहीतं
दुर्गम्’ इति कोलाहलं श्रुत्वा सर्वतः प्रदीप्तामिमवलोक्य राजहंस-
सैनिका दुर्गवासिनश्च सत्वरं हृदं प्रविष्टाः । राजहंसः स्वभाव-
न्मन्दगतिः सारसद्वितीयश्च चित्रवर्णस्य सेनापतिना बुभुक्षेनागत्य
वेष्टितः । हिरण्यगर्भः सारसमाह—‘सारस सेनापते, ममानुरोधा-
न्नात्मानं ध्यापादयिष्यसि । गन्तुं त्वमधुनापि समर्थः । तद् गत्वा
जलं प्रविश्यात्मानं परिरुद्ध । अस्मत्पुत्रं चूडारत्ननामानं सर्वत्र-
मम्मत्या राजानं करिष्यसि ।’ सारसो ब्रूते—‘देव, न वक्तव्यमेवं
दुःसहं वचः । यावच्चन्द्रार्कौ दिवि विष्टवस्त्वावद्विजयतां देव ।
अहं देव, दुर्गाधिकायि । मन्मांसासृग्विलिप्तेन द्वारवर्त्मना प्रविशतु
शत्रु । अपरं च देव,

‘समी दाता गुणप्राप्ती स्वामी दुःखेन लभ्यते ।’

राजाह—‘अस्त्येवम् । किन्तु,

‘शुचिर्दशोऽनुरक्तश्च जाने मृत्योऽपि दुर्लभः ॥’ २५॥

मारसो ब्रूते—‘गृणु देव,

यदि समरमपास्य नासि मृत्यो-

र्मयमिति युक्तमित्येतद्वचः प्रयानुम् ।

मनुभूतम् । दुर्गदाहश्चायं मेघवर्णेन वायसेन गृध्रप्रयुक्तेन कृतः
राजा निःश्वस्यद्—

‘प्रणयादुपकागद् वा यो विश्वमिति शत्रुषु ।

म सुत इव वृत्तामान पतितः प्रतियुध्यते ॥’ २९ ॥

प्रणिधिख्याच—‘इतो दुर्गदाई रिधाय यदा गतो मेघवर्णस्य
विश्ववर्णेन प्रमादिनेनोक्तम्—‘अयं मेघवर्णोऽथ कर्पूरद्वीपगतः
ऽभिपिग्न्यताम् । तथा चोक्तम्,

कृतकृत्यस्य कृत्यस्य कृतं नैव प्रणाशयेत् ।

कलेन मनसा वापा हृष्टता धैर्यं प्रदर्शयेत् ॥’ ३० ॥

पञ्चवाको मूने—‘तनस्तन ।’ प्रणिधिख्याच—‘तनः प्रथमः
मन्त्रिणा गृध्रेणाभिहितम्—‘देव, मेघमुच्यते । प्रमादो
किमपि क्रियताम् । यतो महतामास्पदे लोभः कदापि न वर्तयेत्
अपराधं च । सुहृदमिदमिति न मन्तव्यम् ।’ ततः स विश्ववर्णो ग
रुडि गृध्रमुवाच—‘तान, यथाकृतं द्रव्यमुपदिश ।’ गृध्रो मूने-
‘यथागमद्वयते क्रियते तदा श्रेयसी गम्यताम् । अन्यथा वयं क
शाने मुन्यवनेन सह पुनरिषिदे मय्यग्राहं परभूमिगतता श्रेय
गमनमपि दुर्लभं भविष्यति । गुप्तगोप्तार्थं च गन्त्याय गम्यताम्
दुर्गं मये र्त्तिर्मिथं ज्ञेयम् । मम मन्मथं नावरेत्तु । यतः

मुह्यति । तथा गणमा वातं र्त्तिर्मिथं च ।

यु ३ मन्त्रेणोक्तं तान् यो हि वृषां वृषाणि ॥’ ३१ ॥

राजाह—‘मार्गेर कि नोनं भवति ।’ मन्त्री भूते—‘मद्रथनं
मवगानपर्यन्तं भूतं भवति । तदापि मम भग्मन्या नार्यं शिषटा-
म्भ । मन्धेयगुणयुक्तोऽयं दिग्गयगर्भो न शिषाः ।’

चक्रवाकोऽवदन्—‘प्रणिधे, सर्वमवगन्तम् । प्रज । पुनर्ज्ञा-
मित्यगि ।’ तनो राजानं सम्बोध्याह—‘देव, यद्यपि महामन्त्रिणा
प्रेतं मन्धानमुपन्यस्तं तदापि तेन राजा मग्मनि भूतजयदर्पात्
तन्मध्यम् । मन्धेयं शिषनाम् । मिटलद्वीपस्य महाबलौ नाम भारमो
राजामन्त्रिणं जम्बुद्वीपे बोधं जनयन् ।’ राजा ‘एवमन्तु’ इति
नेगन् विधिग्रन्तामा बहू सुगुप्तलेखं दत्त्वा मिटलद्वीपं प्रस्थापिनः ।

अथ प्रणिधिगगन्योवाच—‘देव, भूयतां तत्रत्यग्रन्ताः । एवं
तत्र पृथेकोत्तम—‘देव, यन्मेपवर्णस्तत्र थिरमुपितः स वेति कि
मन्धेयगुणयुक्तो दिग्गयगर्भो राजा न वेति ।’ तनोऽसौ मंघवर्ण-
शिषवर्णेन राजा समाहूय पृष्ट—‘वायम, कीदृशोऽसौ दिग्गयगर्भः ।
चक्रवाको मन्त्री वा कीदृशः ।’ वायम उवाच—‘देव, दिग्गयगर्भो
राजा युधिष्ठिरममो महाशय । चक्रवाकममम मन्त्री न क्वाप्यव-
लोक्यते ।’ राजाह—‘यद्येवं तदा कथममो त्वया वञ्चितः ।’ विहस्य
मंघवर्णं प्राह—‘देव,

विधामप्रतिपन्नानां वञ्चने वा विदग्धता ।

अहमारह्य सुत्रं हि दत्त्वा कि नाम पौरुषम् ॥ ३२ ॥

शृणु देव, तेन मन्त्रिणाहं प्रथमदर्शन एव ज्ञानः । किन्तु

महाशयोऽसौ राजा । तेन मया विप्रलब्धः ।' राजाह—'मे
 कयं त्वया शत्रुमध्ये चिरमुपितम् । कयं वा तेषामनुनयः
 मेषवर्ण उवाच—'देव, स्वामिकार्यार्य स्वप्रयोजनशास्त्रा
 क्रियते । पश्य,

लोको वहति किं राजन् नमूष्णो दग्धुमिन्धनम् ।

जालयमपि वृक्षाद्भि नदीवेगो निकृन्तति ॥ ३४

देव, सर्वथा सन्धेयोऽयं हिरण्यगर्भो राजा । सन्धीय
 मे मतिः ।' राज्ञोवाच—'कोऽयं भवतो विचारः । यतो
 स्तावदयमस्माभिस्ततो यद्यस्मन्सेवया यसति तदास्ताम् । न
 विगृह्यताम् ।'

अश्रान्तरे जम्बुद्वीपादागत्य शुकेनोक्तम्—'देव,
 द्वीपस्य सारसो राजा सम्प्रति जम्बुद्वीपमाक्रम्यावतिष्ठते ।'
 ससम्भ्रमं श्रुते—'किं किम् ।' शुक्रः पूर्वोक्तं कथयति । गृध्रः
 मुपाप—'साधु रे चक्रवाक मन्त्रिन् सर्वज्ञ, साधु साधु ।'
 मन्त्रोपमाह—'आस्तां तावदयम् । गत्वा तमेव समुन्मूल्य
 दूरदर्शी प्राह—

'सहसा विधीतं न क्रियाम्

अविवेकः परमापदां पदम् ।

शृणुते हि विमृश्यकारिणं

गुणदुग्धाः स्वयमेव सम्पदः ॥ ३५

तरेव, यदादानीमस्मद्वचनं क्रियते तदा सन्धाय गम्यताम् ।
यतः,

यद्यप्युपायाध्वजारे निर्दिष्टः माध्यसाधने ।

संख्यामात्रं पलं तेषां सिद्धिः सान्निध्यवस्थिता ॥' ३५ ॥

राजाह—‘कथमेवं सम्भवति ।’ मन्त्री ब्रूते—‘देव, सत्वरं
भविष्यति । यतः,

अहः सुखमोराध्यः सुखतरमोराध्यते विरोप्यतः ।

ज्ञानतपहुर्विश्वं ब्रह्मापि नरं न रक्षयति ॥ ३६ ॥

विरोप्यध्वजं सर्वतो मन्त्रो राजा च । ज्ञातमेतन्मया मेघ-
वर्णवचनात्कृतकार्यमन्दरानाथ ।’ राजाह—‘यथाभिप्रेतमनुष्ठी-
यताम् ।’

ततः प्रणिधियकेभागत्य राज्ञो हिरण्यगर्भस्य निवेदितम्—
‘देव, मन्धिं कर्तुं महामन्त्रो गृध्रोऽस्मत्सर्मापिमाणश्छति ।’ राज-
हस्यो ब्रूते—‘मन्त्रिन्, पुनस्तत्सम्वन्धिना केनचिदश्रगन्तव्यम् ।’
‘सर्वतो विदम्याह—‘देव, न शङ्कस्वदमेतन् । यतोऽगौ महारायो
दृग्दर्शी । अथवा शङ्कापि ते बुध्यते नृव । तथा हि,

सरणिं चतुरास्तारागदात्रे हृणापरिवन्धितः ।

बुभुक्षुषिटपान्त्रेणी हंसो निराण्वविषयणः ।

न दराति पुनन्तापराष्ट्री दिवापि मितोत्पलं

बुद्धपक्षितो लोकः मन्त्रेऽप्यपायमपेक्षते ॥ ३७ ॥

अपि च,

दुर्जनदूषितमनसः सुजनेष्वपि नास्ति विश्वासः ।

शतः पापमदग्धो दध्यपि पूर्यत्य भक्षयति ।

तद् देव, यथारक्ति तत्पूजार्थं रत्नद्वारादिसामर्थ्यं
क्रियताम् ।'

तथानुष्ठिते मति स गृध्रो मन्त्री दुर्गद्वारावक्रया
मदृश्यानीय राजदरशने कारिणो क्षतामन उपवेशितः ।

वसान—'दुष्पादायसं सर्वम् । स्वेच्छयोपमुज्यतामिदं ।

राजदरशने भूते—'एवमेव ।' दूरदर्शी कथयति—'एवमेव ।

मन्त्रिणेन हरेन्मित्रं सम्भ्रमेण तु माध्यमान् ।

स्वाधुष्यौ शनमानाभ्यां वाक्षिण्येनेनराक्षसनाम् ॥

मतिदानीं सम्भाष्य प्रभाष्यतां महाप्रनापक्षित्रवर्णी

मतिदानीं भूते—'एवमेव ।' ततो राजदरशने गता ।

काले स मन्त्री दूरदर्शी वृत्तिनः प्रहृष्टमतावक्रया

गतां मयूरम् मन्त्रिणम् गतः । तत्र विप्रवर्णेन राज

मन्त्रवचनाद् वदमानानपूरुषां 'सम्भाषितः मन्त्रि

राजदरमदृष्टं प्रभाषितः । दूरदर्शी भूते—'देव, मित

रिदम् । दूरदर्शी लक्षणे (रूपेण च) प्रविशाम्यनाम् ।'

अथ मतिं लक्षणे कथं मनोऽस्मिन्निवर्तते कति प्राप्नु

३. वशिष्ठनिम्ना ।

वशाधिपदाभिस्तयो वशिष्ठदासभोजनयोजनानीन् सन्त्या ।

नाना भावे, शान्त्या वलं व दृष्टवतीन् । वशिष्ठदास —

अन्यत्रानिह ह्य विद्या बीजने बहुजयी-

गुणिते ह्य विद्वेदे देव्यमावातिन धृष्टा ।

कुलपतिविह तेष बीदयचक्रवर्तने

धर्माधिक कृपणाय श्यर्षनामेति चक्षु ॥ १ ॥

गुणिते शान्तान् शरीनि वशि —

‘मत्तागज भीमजगति वराणां न धर्माने

वय-वागवात वसपुत्रांशुर्धृष्टावने ।

वपरी धैर्या वशिष्ठमर्षांशुर्धृष्टिराधुन

वज्रानाथ गतु वसवभवनो श्वसपुत्रा ॥ २ ॥

वशाधिप मविगानि ह्यमपान.—‘देव, वशिष्ठ विद्वान् द्वारि
निर्गति’ इति । गता—‘प्रवेष्टाव ।’ तत्र प्रवेष्टावः वशिष्ठगण-
‘श्वसि’ इत्युक्तवा गतान् शरीनि—

‘बहुज मयनदुष्टे निषर्ध वसपदे ।

वशा भुवणवर्षिष्य भोजनवर्षिषोषिणाम् ॥’ ३ ॥

वशाधिप गता वशिष्ठानामपेक्षां प्रत्यागच्छन्तं वसधि
विद्वद्दर्मा । तस्य वरं वसमयं वसपदं बीजं तुरङ्गं तदयं

अथाह—‘सिन्धु, चर्मपात्रं द्विमर्गं पाणी बहमि’ इति । म च
 प्रो नूनं सुगन्धोभया मुदन्त्या य भोज इति विचार्य—
 ‘आन्यशिरोमणौ भोजे शृङ्खलां शामनि लोहनाग्राभावे ममत्रनि ।
 न चर्ममयं पात्रं बहमि’ इति । राजा—‘भोजे शामनि लोह-
 नाग्राभावे को हेतुः ।’ नरा विप्रं पश्यन्—

‘अस्य श्रीभोजगात्रस्य द्वयमेव मुदुर्लभम् ।

राश्रूणां गृहलैर्लोहं ताग्रं शामनपत्रकैः ॥’ ४ ॥

एकदा कश्चिन् सुवर्णकारः ग्रामेषु पञ्चरागमणिमण्डितं
 वर्णभाजनमादाय राज्ञः पुरं सुमोच । तत्रा राजा सीमन्तकवि-
 प्राह—‘सुकवे, इदं भाजनं कामपि भियं दर्शयति ।’ ततः कचिराह—

‘धारेश त्वग्रतापेन पराभूतस्त्वियाम्पतिः ।

सुवर्णपात्रव्याजेन देव त्वामेव सेवते ॥’ ५ ॥

कदाचिन् कुम्भकारवधू राजगृहमेत्य द्वारपालं प्राह—‘द्वार-
 पाल, राजा द्रष्टव्यः ।’ स आह—‘किं ते राज्ञा कार्यम् ।’ सा
 प्राह—‘न तेऽभिधास्यामि । नृपाय एव कथयामि ।’ स समाया-
 त्गत्य प्राह—‘देव कुम्भकारप्रिया काचिद् राज्ञो दर्शनाकांक्षिणी ।
 वक्ति मत्पुरः कार्यम् । तत्पुरतः कथयिष्यति ।’ राजा—
 ‘प्रवेशय ।’ सा चागत्य नमस्कृत्य वक्ति—

‘देव मृत्युननाद् दृष्टं निधानं बद्धमेन मे ।

स पश्यन्नेव तत्रान्ते त्वां स्थापयितुमभ्यगाम् ॥’ ६ ॥

राजा ब्रह्मर्षी निराकार-समाप्त-व्यवसायः । नभस्य सद्गुण-
द्वारात् राजस्य वरदात् राज्ञा साधनं नभस्यर्चनं-
नभस्यार्चनं च कुम्भारत् वरदात्—‘विश्वं नभस्य कुम्भारत् ।’
आत् —

‘राजस्य नभस्यार्चनं नदी तु नृप-नमोऽर्चनम् ।

इत्यर्थे/नभस्यार्चनं नदी तु नृप-नमोऽर्चनम् ॥’ ५ ॥

ब्रह्मर्षी राजा ब्रह्मर्षी-नमोऽर्चनं नदी तु नृप-नमोऽर्चनम् ।

नदी नदी नदी नदी नदी नदी नदी नदी नदी नदी ।

ब्रह्मर्षी राजा ब्रह्मर्षी नदी नदी नदी नदी नदी ॥ ८ ॥

‘विश्वं नभस्य कुम्भारत्’

आत् —

‘आनुदत्तं नमोऽर्चनम् ।’

राजा — ‘इत्यर्थे/नभस्यार्चनं नदी तु नृप-नमोऽर्चनम् ।’

आत् —

‘न हि नदी नदी नदी नदी नदी ॥’ ९ ॥

अन्यथा ब्रह्मर्षी-नमोऽर्चनं नदी तु नृप-नमोऽर्चनम् ।

विश्वं नभस्य —

‘विश्वं नभस्य कुम्भारत्’ नदी तु नृप-नमोऽर्चनम् ।

नदी तु नृप-नमोऽर्चनम् नदी तु नृप-नमोऽर्चनम् ॥’ १० ॥

अन्यथा ब्रह्मर्षी-नमोऽर्चनं नदी तु नृप-नमोऽर्चनम् ।

राजा — ‘देव, नदी नदी नदी नदी नदी नदी नदी नदी नदी नदी ।’

राजा — ‘विश्वं नभस्य कुम्भारत्’ नदी तु नृप-नमोऽर्चनम् । नदी तु नृप-नमोऽर्चनम् ।

जीव' इत्युक्त्वाह—

‘भोजप्रतापाभिरपूर्वं एष

जागर्ति मूष्टकटक्कम्पलोपु ।

यस्मिन् प्रविष्टे रिपुपार्थिवानां

तृणानि रोहन्ति गृहाङ्गणेषु ॥’ ११ ॥

कदाचिद् रात्रौ मौधोपरि ऋट्टापरौ राजा शराङ्ग-
लोक्य प्राह—

‘यदेतच्चन्द्रान्तर्जलदलयनीलां विननुते

तदापष्टे लोकः शराङ्ग इति नो मां प्रति तथा ।’

ततश्चाधोभूमौ मौधान्तः प्रविष्टः कश्चिन्नोर आह—

‘अहन्निन्दुं मन्यं त्वदरिगिहाङ्गान्तवल्ली-

कटाशोन्मत्तापानप्रणक्कणकतद्वाहितननुम् ॥’ १२ ॥

राजा तन्मूढोवा प्राह—‘अहो गदाभाग, कम्पमर्षग-
काङ्गणमन्ये निद्रामि’ इति । स आह—‘देव, अमयं नो दे-
इति । राजा—‘तथा’ इति । ततो राजानं स शीघ्रं प्रत्या-
गच्छन्तिसंक्षयम् ।

अग्न्यान् श्रीभोजं श्रीमदंश्वरं मनुं शिवायवमाव्यगा-
तना कांति प्राचलो राजानं शिवमग्निजौ प्राह—

‘अहं शान्तदेविना गिरिप्रवाच्यं शिवयाहनं

देवेभ्यं जगतीयेषु पुण्डरीकाक्षे समुग्मीतनि ।

गङ्गा सागरमम्बरी शशिचला नागाधिप इमानर्ज

नर्बहयमर्षीधरन्ध्रमगमत्वां मां नु भिक्षाटनम् ॥' १३ ॥

कदाचिद् द्वारपाल आगत्य प्राह—‘देव, कोऽपि विद्वान्
ह्यगि निघ्नति’ इति । राजा—‘प्रवेशाय’ इति । ततः प्रविष्टो
विद्वान् पठति—

‘सगुणमधनुगृहानि चं दृष्टिमेऽनुगमिणी ।

ईर्ष्यदेव त्वज्जन्यानु तं नरेन्द्र दग्धिता ॥’ १४ ॥

अन्यदा कोदुण्णदेगधामी विप्रो राज्ञे ‘स्वस्ति’ इत्युपन्या

प्राह—

‘मुनिद्वयपुटे भोज यतोऽप्यी तव रोदगी ।

मन्ये तदुद्धवं मुनाकलं गीतांगुमण्डलम् ॥’ १५ ॥

अन्यदा राजा रात्रौ चन्द्रमण्डलं दृष्ट्वा तदन्तःस्थफलं

वर्णयति स्म—

‘अहं केऽपि शराद्विरे जलनिधेः पट्टं पणे मेनिरे

नागह्व कतिचिच्च संजगदिरे भूष्णायमैच्छन्परे ।’

इति राजा पूर्वार्धं लिखित्वा कालिदामहस्ते ददौ । ततः स

नर्मिप्रंथं सगु उत्तरार्धं लिखति कवि—

‘इन्दी यदलितेन्द्रनीलशच्छरयाम दगीदरयते

तमान्द्रं निशि पीनमन्धतममं बुद्धिस्थमाचक्ष्महे ॥’ १६ ॥

अन्यदा राजा सीतां प्रातः प्राह—‘देवि, प्रभानं व्यावर्णय’

इति । सीता प्राह—

‘विरलविरलाः स्थूलान्तराः कलाविव मञ्जना

मन इव मुनेः सर्वत्रैव प्रसन्नमभून्नमः ।

अपमरति च ध्वान्तं चित्तान्वयतामिव दुर्जनो

व्रजति च निशा क्षिप्रं लक्ष्मीरनुद्यमिनामिव ॥’ १ ॥

४. शिष्यपरीक्षा ।

तांस्तु सर्वान् ममान्नीय सर्वविद्याम्भरिशितान् ।

द्रोणं ग्रहरणक्षाने जिज्ञासुः पुरुषपर्वभ ॥ १ ॥

कृत्रिमं भासमारोप्य वृक्षाग्रे शिल्पिभिः कृतम् ।

अविज्ञातं कुमारगणं लक्ष्यभूतमुपादिरान् ॥ २ ॥

शीघ्रं भवन्तः सर्वेऽपि धनूंष्यादाय सर्वशः ।

भाममेत ममुद्दिश्य निष्ठुर्ध्वं सन्धितेपवः ॥ ३ ॥

महामयममकालं तु शिरोऽस्य शिनिपात्यताम् ॥’

एकैकरो नियोक्ष्यामि तथा कुरुत पुत्रकाः ॥ ४ ॥

ततो युधिष्ठिरं पूर्वमुवाचाद्भिग्मां वर ।

मन्थन्व वाणं दुर्धर्षं महाम्र्यान्ते विमुञ्च तम् ॥ ५ ॥

ततो युधिष्ठिरः पूर्वं धनुर्गृह्य परन्तप ।
 तम्भी भामं समुद्दिश्य गुरुवाक्यप्रणोदित ॥ ६ ॥
 ततो विततधन्वानं द्रोणस्त्वं कुरुनन्दनम् ।
 म सुहृतादुवाचेद् वचनं भरतर्षभ ॥ ७ ॥
 पश्यैनं त्वं द्रुमाग्रस्थं भासं नरधगन्मज्ज ।
 पश्यामीत्येकमाचार्यं प्रमुखाप युधिष्ठिर ॥ ८ ॥
 म सुहृतादिषु पुनद्रोणस्त्वं प्रत्यभाषत ।
 अथ वृक्षमिमं मां वा धातृन् वापि प्रपरयसि ॥ ९ ॥
 तमुवाच म कीन्नेयः पर्याम्येनं वनस्पतिम् ।
 भवन्तं य तथा धातृन् भामं चेति पुनः पुनः ॥ १० ॥
 तमुवाचापमर्वेति द्रोणोऽर्पितमना इव ।
 नैतच्छ्रव्यं त्वया वेदुं तस्यमिन्वेव कुन्मयन् ॥ ११ ॥
 ततो दुर्योधनादींस्तान् धार्मराष्ट्रान् महावशा ।
 तेनैव क्रमयोगेन जिज्ञासुः पर्यवृच्छन् ॥ १२ ॥
 अन्याश्च शिष्यान् भीमादीन् राजधैवान्वदेराजान् ।
 तथा च सर्वे तन्मर्थं पर्याम इति कुन्मिताः ॥ १३ ॥
 ततो धनञ्जयं द्रोणः स्मयमानोऽभ्यभाषत ।
 त्वयेदानीं प्रदर्शयिष्येनाहस्यं विलोक्यताम् ॥ १४ ॥
 मद्वाक्यसमकालं मे मोक्षद्वयोऽत्र भवेच्छ्रुतः ।
 वितन्य फार्मुकं पुत्रं विष्टं सामन्सुहृन्मम ॥ १५ ॥

गवमुक्तः सत्र्यमाची मण्डलीकृतकामुकः ।

तस्यौ भासं समुद्दिश्य गुरुवाक्यप्रणोदितः ॥ १६ ॥

मुहूर्तादिव तं द्रोणस्तथैव समभाषत ।

पर्यस्येनं स्थितं मामं द्रुमं मामपि चार्जुन ॥ १७ ॥

पर्याम्येकं भासमिति द्रोणं पार्योऽभ्यभाषत ।

न तु वृक्षं भवन्तं वा पर्यामीनि च भारत ॥ १८ ॥

ततः प्रीतिमना द्रोणो मुहूर्तादिव तं पुनः ।

प्रत्यभाषत दुर्धर्षः पाण्डवानां महारथम् ॥ १९ ॥

भासं पर्यामि यद्येनं तथा ब्रूहि पुनर्वचः ।

शिरः पर्यामि भासस्य न गात्रमिति मोऽप्रवीन् ॥ २० ॥

अर्जुनेनैवमुक्तस्तु द्रोणो हृष्टवन्नरुहः ।

मुञ्चस्येत्यप्रवीत्पार्थ स मुमोषाविचारयन् ॥ २१ ॥

ततस्तस्य जगम्यस्य क्षुरेण निशितेन च ।

शिर उच्छ्रज्य तस्मा पानयामास पाण्डव ॥ २२ ॥

५. पाण्डवसभा ।

सभा च सा महाराज शान्तदुग्धमवदुमा ।

दरा क्षिप्रमद्व्याणि समन्तादायतामवन् ॥ १ ॥

तां सभामभितो नित्यं पुष्पवन्तो महाद्रुमाः ।
 आसन्नानाविवा लीलाः शीतच्छाया मनोरमाः ॥
 कान्तानि मुग्धनीनि पुष्करिण्यश्च सर्वराः ।
 हंसकारण्डवोपेताश्चक्रवाकोपशोभिताः ॥ १३ ॥
 जलजानां च पद्मानां स्थलजानां च सर्वराः ।
 मारुतो गन्धमादाय पाण्डवान् स्म निपेयते ॥ १४ ॥
 ईदृशी तां सभां कृत्वा मासैः परिचतुर्दशैः ।
 निष्ठितां धर्मराजाय मयो राजन्यवेदयन् ॥ १५ ॥
 धमन दुर्योधनमस्यां सभायां पुरुपर्षम ।
 शनैर्ददर्श तां सर्वा सभां शत्रुनिना सह ॥ १६ ॥
 तस्यां दिव्यानभिप्रायान् वदरं कुमनन्दनः ।
 न दृष्टपूर्वा ये तेन नगरे नागमाद्वये ॥ १७ ॥
 स कदाचित् सभामध्ये धार्मराष्ट्रो महीपतिः ।
 स्नादिकं स्थनमाभाय जलमिवमिराद्वया ॥ १८ ॥
 स्वयम्भोऽर्पणं गमा कृतवान् बुद्धिमोहितः ।
 तत्र स्थने निगमितो दुर्मता प्रीडितो वृषः ॥ १९ ॥
 तत्र स्नादिकतोया ये स्नादिकाभ्युत्तरतोभिताम् ।
 धार्मी मया स्थनमिव भवामा प्रापयन्ने ॥ २० ॥
 जने निगमितं दृष्ट्वा भीममेतं महावनः ।
 जहाम जहमुधैव दिष्टगत्र मुयोधनम् ॥ २१ ॥

मनोदेहममुखाभ्यां दुःखाभ्यामग्निं जगत् ।

तयोर्ज्यामममामाभ्यां शमोपायमिमं गृणु ॥ २ ॥

व्याधेरनिष्टमम्पराञ्छ्रमादिष्टविवर्जनान् ।

दुःखं चनुभिः शरीरं काग्लौ मम्प्रयते ॥ ३ ॥

तदा तत्रनिकागश्च मननं चाधिचिन्तनान् ।

आधिच्याधिप्ररामन क्रियायोगद्वयेन नु ॥ ४ ॥

मनिमन्तो ह्यनो वैद्याः शमं प्रागेव कुर्यते ।

मानमस्य प्रियाभ्यानैः सम्भोगोपनयैर्दृष्टम् ॥ ५ ॥

मानमेव हि दुःखेन शरीरमुपनयते ।

अथपिण्डेन तमेन कृष्णमस्यमिवोदकम् ॥ ६ ॥

मानमं शमयेत्तस्मात्तानेनाग्निमिवाम्बुजा ।

प्रशान्ते मानमे ह्यस्य शरीरमुपशाम्यति ॥ ७ ॥

मनसो दुःखमूलं तु स्नेह इत्युपलभ्यते ।

स्नेहाभु मज्जते जन्तुर्दुःखयोगमुपैति च ॥ ८ ॥

स्नेहमूलानि दुःखानि स्नेहजानि भयानि च ।

शोकहर्षौ तथायामः सर्वे स्नेहाद्व्यवर्तते ॥ ९ ॥

कोटगमिर्यथाशेषं समूलं पादपं दहेत् ।

धर्मार्यो तु तथान्योऽपि रागद्वेषो विनाशयेत् ॥ १० ॥

✓ विप्रयोगे न तु त्यागी दोषदर्शी समागमे ।

विगतं भजते जन्तुर्निर्वैरो निरवग्रह ॥ ११ ॥

अनित्यं यौवनं रूपं जीविनं गन्धमन्धयः ।

ऐश्वर्यं प्रियसंवाप्तो गृध्येत्तत्र न परिद्वितः ॥ २२ ॥

न हि सञ्चयवान् कश्चिद् दृश्यते निरुपद्रवः ।

अतश्च धार्मिकैः पुंमिगनीहार्यः प्रशम्यते ॥ २३ ॥

धर्मार्थं यस्य वित्तेहा वरं नम्य निगीहता ।

प्रक्षलनाद्धि पङ्क्त्य श्रेयो नस्पर्शानं नृणाम् ॥ २४ ॥

युधिष्ठिरैवं सर्वेषु न स्पृहां कर्तुमर्हमि ।

धर्मेण यदि ते कार्यं विमुक्तेच्छो भवार्थतः ॥ २५ ॥

७. सौभाभियानम् ।

हनं श्रुत्वा महाबाहो मया श्रौतश्रवं नृप ।

उपायाद् भरतश्रेष्ठ शास्त्रो द्वाग्वर्ती पुरीम् ॥ १ ॥

अरुधन् तां सुदुष्टात्मा सर्वतः पाण्डुनन्दन ।

सौभम्योऽथ महीपालो बांधवामाम तां पुरीम् ॥ २ ॥

पुरी ममन्ताद् विहिता सपताका सतोरणा ।

मोपशाल्यप्रतोलोका माट्टाट्टालकगोपुरा ॥ ३ ॥

सौष्ट्रिका भगवश्रेष्ठ मभेरीपणवानका ।

मनोभगाङ्कुरा राजन मरानघ्रीकलाङ्गला ॥ ४ ॥

म शान्त्ववापै गजेन्द्र विद्धो मन्मथिनन्दन
 निश्चेष्टः कौरवश्रेष्ठ प्रद्युम्नोऽम्बुदगाजिरे ॥ १
 नं तथा मोहितं दृष्ट्वा मार्गधित्रवर्नैर्हयैः ।
 ग्गादपाह्नम् नृण्यं शिञ्जितो दामश्मिन्दा ॥
 नानिदृशपथाने नु रथे ग्यवरप्रशुन ।
 घनगुंहीत्वा यन्मारं तथ्यसंज्ञोऽज्योदिदम ॥
 मौने किं ते ज्यवमिनं कस्माद् यामि पगच्छ
 नैव दृष्टिप्रवांगगामाहवे घमं ड्ययने ॥ २
 त्वथ मृतकुले जातो विनीतः मृतकर्मणि ।
 घमंज्ञास्मि दृष्टीनामाहवेऽपि दारकं ॥ ३
 म जानंश्चरितं कृत्स्नं दृष्टीनां प्रवनामुग्धे ।
 जपयानं पुनः मौने मैवं कार्षीः कथञ्चन ॥
 त्यक्त्या गणमिमं मौने पृष्ठतोऽप्याहनः शरैः
 स्यापनीतो विधरो न जीवेयं कथञ्चन ॥ ४
 म निवर्तं रथेनागु पुनर्गच्छनन्दन ।
 न धैरदेवं कर्तव्यमप्याहसु कथञ्चन ॥ ५
 एवमुक्तुं वै मृतो हयान् मशोऽथ मङ्गरे ।
 गमिमिन्नु ममुणम्य जवेनाम्यफलम् महा ।
 प्रद्युम्नमानमाक्राय दैनेयाश्वं सुतो मम ।
 मिलायैरन्तग निष्ठत्वा मुमोचान्धान् पतत्रिण

द्वैतवनवासः ।

से तद्वत् विधूयानु विध्यधू रुधिगराना ।
 शिरम्युगमि वक्त्रं च म सुमोद पपान च ॥ २५ ॥
 नत उत्थाय गजेन्द्र शास्त्रः परमदुर्मनाः ।
 व्यपायाम् सप्रलसूर्ण प्रद्युम्नशरपीडितः ॥ २६ ॥
 म द्वारकां परित्यज्य कूरो शृण्णिभिर्गन्तिः ।
 मौढ्यमाश्रय गजेन्द्र दिवमाचक्रमे तदा ॥ २७ ॥

८. द्वैतवनवासः ।

यमासु वै द्वैतवने पाण्डवेषु महात्मसु ।
 धनुर्धर्य महारथ्यं ब्रह्मणेः समवपत्त ॥ १ ॥
 इयंमार्गेण सनत् ब्रह्मर्षोपेण सर्वराः ।
 ब्रह्मलोकमयं पुरयमार्मीदु द्वैतवनं तदा ॥ २ ॥
 यजुषाशूपां ताम्नां च गणानां चैव सर्वरा ।
 यामार्मीदुषार्यमाणानां नि स्वनां हृदयव्रतमः ॥ ३ ॥
 यषोषधैव पार्थानां ब्रह्मर्षोपध धीमताम् ।
 गृष्टं ब्रह्मणा सत्रं भूय तव द्यरोचत ॥ ४ ॥
 यामर्मीदु वक्रो दारुभ्यो धर्मराजं युधिष्ठिरम् ।
 यो बौन्नेयमार्मीनृपिभिः परिहारितम् ॥ ५ ॥

परय द्वैतवने पार्थ ब्राह्मणानां तपस्विनाम् ।
 होमवेलां कुरुश्रेष्ठ मम्प्रज्वलितपावकाम् ॥ ६ ॥
 चरन्ति धर्म पुण्येऽस्मिन्वया गुप्ता धृतवताः ।
 भृगवोऽर्द्धिर्ममधैव वमिष्ठाः कारयपैः सह ॥ ७ ॥
 आगम्याश्च महामागा आग्नेयाश्चोत्तमप्रताः ।
 मयस्य जगलः श्रेष्ठा ब्राह्मणाः सद्गतास्त्वया ॥ ८ ॥
 इदं तु वचनं पार्थ शृणुष्व गदतो मम ।
 धातुमि मह कौन्तेय यत्त्वां वक्ष्यामि कौरव ॥ ९ ॥
 ब्रह्म सत्येण संभूतं सृष्टं च ब्राह्मणा सह ।
 इतीमे दहन शयून् वनानीवाग्निमारुतौ ॥ १० ॥
 कुञ्जरस्येव मरुधामे पशुगृध्राश्चुरामहम् ।
 ब्राह्मणैर्विप्रैर्गणैश्च सत्यस्य तीपने बलम् ॥ ११ ॥
 ब्रह्मण्यानुपमा दृष्टिः सायमग्रनिर्म वक्ष्यम् ।
 न यदा पश्य मार्श नरा शोकः प्रसीदति ॥ १२ ॥
 ब्राह्मणेभ्यः श्रेष्ठार्थी बुद्धिपर्येकम् पश्येत् ।
 अतश्चस्य च जामाय सत्यस्य पशुदये ॥ १३ ॥
 ब्राह्मणैर्गुणमा शूनिमिव नित्यं बुधिविम्ब ।
 तेन ते सर्वलोकेषु दीयते श्रेष्ठिनं वराः ॥ १४ ॥

कर्तव्यमेव कर्मेति मनोरेष विनिश्चयः ।
 मयान्तेन ह्यनीहोऽयं परामरति पूरुषः ॥ १० ॥
 एकान्तफलमिद्धि तु न विन्दन्वलयः कचिन् ।
 निःसंशयं फलं लब्ध्वा दृष्टो मूर्तिमुपारनुर्न ॥ ११ ॥
 पृथिवीं लाङ्गलेनेह भित्त्वा धीर्जं वपत्युत ।
 पृष्टिश्चेन्नानुगृहीयादनेनासत्र कर्षकः ॥ १२ ॥
 सिद्धिर्वाप्ययत्राऽसिद्धिरप्रशुभिरतोऽन्वया ।
 अनारम्भे हि न फलं न गुणो दृश्यते कचिन् ॥ १३ ॥
 देशकालानुपायांश्च मङ्गलं स्तुतिपृथ्वये ।
 युनक्ति मेधया धीरो यमाशक्ति यथाबलम् ॥ १४ ॥

१०. गन्धमालादनप्रवेशः ।

ते रासतयन्वानलूणवन्तः समार्गणाः ।
 वद्धगोषाद्गुलित्राणाः राङ्गवन्तोऽमिर्तोऽजसः ॥ १ ॥
 परिगृह्य द्विजश्रेष्ठान्श्रेष्ठाः सर्वधनुष्मताम् ।
 पाञ्चालीसहिता राजन् प्रययुर्गन्धमालादनम् ॥ २ ॥
 सरांसि सरितश्चैव पर्वतांश्च वनानि च ।
 वृक्षांश्च वटुलच्छायान् ददृशुर्मिरिमूर्धनि ॥ ३ ॥

धर्मराजश्च धौम्यश्च निलित्याते महावने ।
 अग्निहोत्राण्युपादाय सहदेवस्तु पर्वते ॥ १४ ॥
 नवुलो माधवश्चान्ये लोमराश्च महातपाः ।
 वृत्तानामाद्य सन्त्रम्नास्तत्र तत्र निलित्यरे ॥ १५ ॥
 मन्दाभूते ॥ पवने तस्मिन् रजसि शाम्यति ।
 महद्भिर्जलधारोपैर्वर्षमभ्याजगाम ह ॥ १६ ॥
 भृशं चटचटाराद्यो वस्त्राणां पततामिव ।
 तनूनाश्चलाम्बुधोरधेषु विद्युतः ॥ १७ ॥
 गतोऽत्रममहिता धागः संश्रुत्यः समन्ततः ।
 प्रपेतुर्गतिरां तत्र शीतघनममीरिताः ॥ १८ ॥
 तत्र सागरगा स्नायः कीर्यमाणाः समन्ततः ।
 प्रादुशमन मण्डप्याः पेनश्यो विराग्यते ॥ १९ ॥
 बह्व्यो वारि बहूलं पेनोद्दुपपिष्टुतम् ।
 परिगम्युर्महारात्राः प्रकर्षन्तो महीरुहान् ॥ २० ॥
 तस्मिन्नुत्तमं राष्ट्रे बाने च समतां गते ।
 गते शम्भो निघ्नानि प्रादुर्भूते दिवाकरे ॥ २१ ॥
 तित्तामुधे शनैः शयं सम्राजमुञ्ज माग्न ।
 प्रतापे पुनरीत पर्वतं गन्धमादनम् ॥ २२ ॥
 शोभमात्रं प्रयानेषु पाण्डवेषु मदासु ।
 पदभ्यामनुविता गन्तुं शीघ्री समुपाविराज ॥ २३ ॥

धर्मराजश्च धौम्यश्च निलिन्याने महावने ।
 अग्निहोत्राण्युपादाय महदेवम्नु पर्वते ॥ १४ ॥
 नकुलो ब्राह्मणाध्वान्ये लोमशश्च महातपाः ।
 वृक्षानामाद्य सन्त्रसाम्नाय तत्र निलिस्तियरे ॥ १५ ॥
 मन्दीभूते तु पवने तस्मिन् रजमि शाम्यति ।
 महद्भिर्जलधारौघैर्वर्षमभ्याजगाम ह ॥ १६ ॥
 भृशं घटचटाराद्यो वज्राणां पततामिव ।
 ततस्ताश्च भ्रूलाभासधेरुरध्रेषु विद्युतः ॥ १७ ॥
 ततोऽश्ममहिता धागाः संवृण्वत्यः समन्ततः ।
 प्रपेतुरनिशं तत्र शीघ्रवातसमीरिताः ॥ १८ ॥
 तत्र मागरगा ह्यापः कीर्यमाणाः समन्ततः ।
 प्रादुरामन सकन्दुपाः फेजवत्यो विशाम्पते ॥ १९ ॥
 यहन्त्यो पारि बहुलं फेजोद्दुपपरिप्लुतम् ।
 परिसमृद्धमहाराज्याः प्रकर्षन्तो महोरुहान् ॥ २० ॥
 तस्मिन्नुपरते शय्ये धाते च समतां गते ।
 गले ह्यम्भमि निघ्नानि प्रादुर्भूते दिवाकरे ॥ २१ ॥
 निर्जग्मुर्गते शनैः मध्ये ममाजग्मुश्च भारत ।
 प्रतस्थिरे पुनर्वीरा पर्वतं गन्धमादनम् ॥ २२ ॥
 प्रांगमात्रं प्रयानेषु पाण्डवेषु महात्मसु ।
 पदभ्यामनुचिता गन्तुं द्रौपदी समुपाधिरान् ॥ २३ ॥

सा ब्रूहि विष्णुरेणेति पित्रा संनोदिता शुभा ।

तदैव तस्य यद्यने प्रणिगृह्येदमब्रवीत् ॥ ६ ॥

आमीन्द्यान्त्रेण धर्मात्मा रुद्रियः पृथिवीपति

सुममेन इति स्थानं पञ्चाशान्धो बभूव ह ।

विनष्टमशुभमस्य बालपुत्रस्य धीमज ।

आमीयेन इत्थं राज्यं दिद्रेक्षिमानं पूर्वं वैरिणा

न वागवमया मार्गं भार्यया प्रभितो यन्म

महासायं गतायां विनाशने महात्रय ॥ ७ ॥

तस्य पुत्रं पुत्रे तालं गतुद्वयं लोचने ।

संययाननुत्पत्तो मे भर्तृनि मनसा वृत् ॥ ८ ॥

भावः — अहो वनं महासायं मार्गिण्यां सुतेन कृतम् ।

अत्रानन्त्या यजनया सुलभाय संययानं वृत् ।

भावः — अतिशयं न तेजस्यो बुद्धिमान् वा मृगाम

अमायान्ति वा ब्रूः संययानं विद्वद्ग

भावः — अतिशयं तेजस्यो बुद्धिमान् वा मृगाम

संययानं वृत् वीर्यं वीर्यं अमायान्ति ॥

भावः — अतिशयं तेजस्यो बुद्धिमान् वा मृगाम

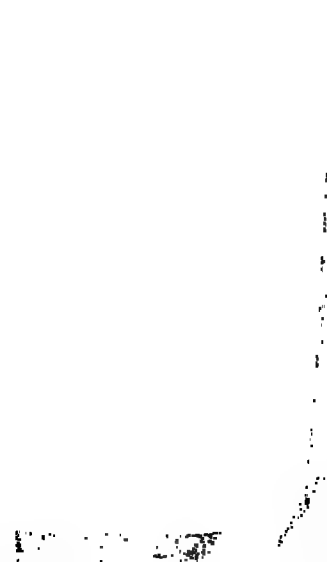
अमायान्ति वृत् वीर्यं वीर्यं अमायान्ति ॥

भावः — अतिशयं तेजस्यो बुद्धिमान् वा मृगाम

अमायान्ति वृत् वीर्यं वीर्यं अमायान्ति ॥

अन्वामत दुर्गार्घ्यं देवत्रयमग्निन्दमम् ।
 अन्योन्यं प्रीतिमन्तन्ते यथापूर्वं यथावयः ॥ ५ ॥
 सा पार्थिवशताक्रीणां ममिनिर्भीष्मशोभिना ।
 शुशुभे भारती दीप्ता दियोवादित्यमण्डलम् ॥ ६ ॥
 भीष्मस्तु वेदनां धैर्याभिगृह्य भरतर्षभ ।
 अर्जुनं द्रष्टुमिच्छामि इत्यभाषत भारत ॥ ७ ॥
 अथोपेत्य महाबाहुरभिवाद्य पितामहम् ।
 अतिष्ठन् प्राञ्जलिः प्रह्वः किं करोमीति चाब्रवीत् ॥ ८ ॥
 तं दृष्ट्वा पाण्डवं राजस्रभिवाद्यामतः स्थितम् ।
 अभ्यभाषत धर्मात्मा भीष्मः प्रीतो धनञ्जयम् ॥ ९ ॥
 उल्लासीव शरीरं मे संवृतस्य तवेपुभिः ।
 मर्माणि परिदूयन्ते मुरं च परिशुष्यति ॥ १० ॥
 वेदनार्तशरीरस्य प्रयच्छापो धनञ्जय ।
 त्वं हि शक्तो महेष्वास दातुं मेऽपो यथादिधि ॥ ११ ॥
 अर्जुनस्तु तथेत्युक्त्वा रथमारूढ्य वीर्यवान् ।
 अधिगम्य बलयन् कृत्वा गाण्डीवं व्यासिपद्यनुः ॥ १२ ॥
 ततः प्रदक्षिणं कृत्वा रथेन रथिनो वरः ।
 शयानं भरतभ्रेष्ठं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ॥ १३ ॥
 सन्धाय च शरं दीप्तमभिमन्त्र्य स पाण्डवः ।
 अविध्यन् पृथिवीं पार्थः पार्थे भीष्मस्य दक्षिणे ॥ १४ ॥

वीरसूर्वीरपत्नी त्वं वीरजा वीरवान्धवा ।
 मा शुचस्तनयं भद्रे गतः स परमां गतिम् ॥ ७ ॥
 प्राप्स्यते चाप्यसौ क्षुद्रः सैन्यबो बालघातकः ।
 अस्याबलेपस्य फलं ससुहृदण्यान्वयः ॥ ८ ॥
 व्युष्टायां तु वरारोहे रजन्यां पापकर्महृन् ।
 नदि मोक्ष्यति पार्थांस प्रविष्टोऽप्यमरावतीम् ॥ ९ ॥
 श्वः शिरः शोष्यसे तस्य सैन्यवस्य रणे हतम् ।
 समन्तवर्षकाद् दार्ढ्यं विशोका भव मा नदः ॥ १० ॥
 क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य गतः शूरः परां गतिम् ।
 यां वयं प्राप्नुयामेह ये चान्ये शस्त्रजीविनः ॥ ११ ॥
 व्यूहोरस्को महाबाहुरनिवर्ती रथप्रणुन् ।
 गतम्व वरारोहे पुत्रः स्वर्गं ज्वरं जहि ॥ १२ ॥
 अनुयान्ध शिरः मानुषं च धीर्ययान् ।
 मदग्रशो रिपून् हत्वा हतः शूरो महारथः ॥ १३ ॥
 व्याधामय क्षुणां राक्षि मा शुचः क्षत्रिये घृणाम् ।
 यः त्रिवं सुमहच्छून्या विशोका भव नन्दिनि ॥ १४ ॥
 यन् पार्थेन प्रतिज्ञातं तत्तथा ॥ तदन्वया ।
 विर्द्धिर्निदि ने भर्तुर्न भवेज्जानु नन्यथा ॥ १५ ॥

इमं कुलकर्णं पुत्रं त्यक्त्वा क्व नु गमिष्यथ ।
 चिरं मुञ्चत वाष्पं च चिरं स्नेहेन पश्यत ॥ ९ ॥
 शीणस्यार्थाभियुक्तस्य शमशानाभिमुखस्य च ।
 बान्धवा यत्र तिष्ठन्ति तत्रान्यो नाधितिष्ठति ॥ १० ॥
 जम्बुकस्य वचः श्रुत्वा कृपणं परिदेवत ।
 न्यवर्त्मन तदा सर्वे शयार्थं ते स्म मानुषाः ॥ ११ ॥

गृध्रः—अहो यत नृसंसेन जम्बुकेनाल्पमेधसा ।
 क्षुद्रेणोक्ता हीनसत्त्वा मानुषाः किं निवर्तय ॥ १२ ॥
 पञ्चभूतपरित्यक्तं दून्यं काष्ठत्वमागतम् ।
 कस्माच्छोचथ तिष्ठन्तमात्मानं किं न शोचथ ॥ १३ ॥
 यथावृता य भूतेषु प्राप्यते सुखदुःखिता ।
 गृहीत्वा जायते जन्तुर्दुःखानि च सुखानि य ॥ १४ ॥
 न कर्मणा पितुः पुत्रः पिता वा पुत्रकर्मणा ।
 मार्गेणान्येन गच्छन्ति यदाः सुकृतदुष्कृतैः ॥ १५ ॥
 शोके त्यजत दैन्यं य सुतस्नेहाभिर्वर्तत ।
 त्यग्यशामयमाकाशे सतः शीघ्रं निवर्तत ॥ १६ ॥
 इह त्यक्त्वा न तिष्ठन्ति बान्धवा बान्धवं धियम् ।
 स्नेहमुन्मृग्य गच्छन्ति वाष्पपूर्णाखिलेक्षणाः ॥ १७ ॥
 प्राज्ञो वा यदि वा मूर्खः सधनो निर्धनोऽपि वा ।
 सत्यः चाश्वरां यानि शुभाशुभरामन्विनः ॥ १८ ॥

जम्बुकः—इमं कनकवर्णमं भूपणैः समलङ्कृतम् ।

गृध्रवाक्यान् कथं पुत्रं त्यजध्वे पितृपितृददम् ॥२९॥

न स्नेहस्य च विन्देदो विलापरुदितस्य च ।

मृतस्यास्य परित्यागात्तापो वै भविता ध्रुवम् ॥३०॥

श्रूयते राम्युक्ते शूत्रे हते प्राक्षरणदारकः ।

जीवितो धर्ममासाद्य रामान् सत्यपराक्रमान् ॥३१॥

तथा श्वेतस्य राजपैर्यालो दिष्टान्नमागतः ।

श्वेतेन धर्मनिष्ठेन मृतः स र्त्वीवितः पुनः ॥३२॥

तथा कश्चिद्धमेन् सिद्धो मुनिर्या देवतापि वा ।

कृपणानामनुग्रहं कुर्याद्भो रुदतामिह ॥३३॥

शुच्युत्तान्ते न्यवर्तन्त शोकार्ताः पुत्रवत्सलाः ।

अद्वे शिरः समाधाय गरुडुर्यद्विस्तरम् ॥३४॥

गृध्रः—अश्रुपानपरिष्ठिन्नः पाणिम्परांशपीहितः ।

धर्मराजप्रयोगाच्च दीर्घनिद्रां प्रवेशितः ॥३५॥

तस्मापि हि मयुच्छा धनवन्मो महाधियः ।

सर्वे मयुक्तरां यान्ति तदिदं प्रेतपत्तनम् ॥३६॥

वायुवृद्धसहस्राणि मया सन्न्यस्य बान्धवाः ।

दितानि पेत्र रात्रांश्च दुःखं निवृत्तिं भूतले ॥३७॥

अतं निर्वन्धमागत्य शोकस्य परिधारणे ।

अत्र पर्य कुतो राग्य पुनरग्रेहं ज्ञानिनम् ॥३८॥

मूर्ध्नायं वनोदरो भयमद्य भविष्यति ।

त्यज्यतां काष्ठभूतोऽयं मृग्यतां जाम्बुकं वचः ॥५४॥

जम्बुकः—अयं सौम्यो वनोदरोः विसृणां निधनाकरः ।

स्थायितां यावदादित्यः किञ्च कट्यादमावितैः ॥५५॥

यदि गृध्रस्य वाक्यानि तीव्राणि रभसानि च ।

गृहीय मोहितात्मानः सुतो यो न भविष्यति ॥५६॥

स्वकार्यद्वन्द्वकौ तायेवं गृध्रोऽयं जम्बुकः ।

क्षुत्पिपासापरिश्रान्तौ शास्त्रमालम्ब्य जल्पतः ॥५७॥

तयोर्विज्ञानविदुषोर्द्वयोर्मृगपतत्रिणोः ।

वाक्यैरमृतकल्पैस्ते प्रतिष्ठन्ति व्रजन्ति च ॥५८॥

परमं देवस्य संयोगं बान्धवानां च निश्चयम् ।

प्रसादं राक्षसाप्य दुःखिताः सुखमाप्नुवन् ॥५९॥

ते विरिम्बताः प्रहृष्टाश्च पुत्रसंजीवनात्पुनः ।

विविधः पुत्रमादाय नगरं हृष्टमानसाः ॥६०॥

१६. यौवराज्यप्रस्तावः ।

ततः परिपदं सर्वामामन्त्र्य वसुधाधिपः ।

दितमुद्धर्षणं यौवमुवाच प्रथितं वचः ॥ १ ॥

यदिदं मेऽनुरूपार्थं मया साधु सुमन्त्रितम् ।
 भवन्तो मेऽनुमन्यन्तां कथं वा कग्वास्यहम् ॥ १२ ॥
 यद्यप्येषा मम प्रीतिर्हितमन्यद् विचिन्त्यताम् ।
 अन्त्या मध्यस्थचिन्ता तु विमर्शम्यधिकोदया ॥ १३ ॥
 इदं श्रुवन्तं मुदिताः प्रत्यनन्दन्तृषा नृपम् ।
 शृष्टिमन्तं महामेघं नर्दन्त इव शङ्खिणः ॥ १४ ॥
 क्षिण्योऽनुनादः सञ्जज्ञे तनो हर्षममीरितः ।
 जनौघोद्घुष्टसन्नादो मेदिनीं कम्पयन्निव ॥ १५ ॥

१७. रामविवासनम् ।

तदप्रियमभिग्रज्जो वचनं मरणोपमम् ।
 श्रुत्वा न विभ्रम्यथे रामः कैकेयीं चेदमप्रवीन् ॥ १ ॥
 हितेन शुरुणा पित्रा कृतज्ञेन नृपेण च ।
 निपुष्पमानो विभ्रम्यः किं न कुर्यामहं प्रियम् ॥ २ ॥
 अर्लीकं मानसं स्वेकं हृदयं दहतीति मे ।
 स्वयं यन्नाह मां राजा भरतस्याभिपेचनम् ॥ ३ ॥
 अहं हि सीतां राज्यं च प्राणनिष्ठान् धनानि च ।
 इष्टो ध्याये स्वयं दद्यां भरताय प्रणोदितः ॥ ४ ॥

सर्वोऽप्यभिजनः श्रीमाब् श्रीमतः सत्यवादिनः ।
 नालक्षयत रामस्य कश्चिदाकारमानने ॥ १५ ॥
 शचितं च महाबाहुर्न जहौ हर्षमात्मवान् ।
 शारदः समुदीर्णानुश्वन्स्तेज इवात्मजम् ॥ १६ ॥

—:०:—

१८. दशरथसन्तापः ।

प्रतिबुद्धो मुहूर्तेन शोकोपहतचेतनः ।
 अथ राजा दशरथः स विन्तामभ्यपद्यत ॥ १ ॥
 स राजा पुत्रशोकार्तः स्मृत्वा दुष्कृतमात्मनः ।
 कीरास्यां पुत्रशोकार्तामिदं वचनमप्रवीत् ॥ २ ॥
 यदापरति कल्पाणि शुभं वा यदि वाशुभम् ।
 तदैव लभते भद्रे कर्ता कर्मजमात्मनः ॥ ३ ॥
 देव्यनुदा त्वमभवो युवराजो भवास्यहम् ।
 ततः प्रावृद्धनुयाता मम हर्षविवर्धिनी ॥ ४ ॥
 अयास्य द्वि रमान भीमान्मत्स्या च जगदंशुभिः ।
 परेतापरितां भीमां रशितापरते दिशाम् ॥ ५ ॥
 अयमनर्द्धे मघः श्रिग्या दक्षशिरे घनाः ।
 मनो जहृगिरे गर्वे भेदमाङ्गवर्दिणः ॥ ६ ॥

एतेनैव गन्तव्यं न ते वनेन जीवतः ।
 कथं नु गन्तव्यं कथं गन्तव्यं विदिते ॥१७॥
 गन्तव्यं गन्तव्यं न ते वनेन जीवतः ।
 को वनेन गन्तव्यं गन्तव्यं विदिते ॥१८॥
 नेनैव गन्तव्यं गन्तव्यं विदिते ॥१९॥
 गन्तव्यं गन्तव्यं गन्तव्यं विदिते ॥२०॥
 गन्तव्यं गन्तव्यं गन्तव्यं विदिते ॥२१॥
 गन्तव्यं गन्तव्यं गन्तव्यं विदिते ॥२२॥
 गन्तव्यं गन्तव्यं गन्तव्यं विदिते ॥२३॥
 गन्तव्यं गन्तव्यं गन्तव्यं विदिते ॥२४॥
 गन्तव्यं गन्तव्यं गन्तव्यं विदिते ॥२५॥
 गन्तव्यं गन्तव्यं गन्तव्यं विदिते ॥२६॥
 गन्तव्यं गन्तव्यं गन्तव्यं विदिते ॥२७॥
 गन्तव्यं गन्तव्यं गन्तव्यं विदिते ॥२८॥
 गन्तव्यं गन्तव्यं गन्तव्यं विदिते ॥२९॥
 गन्तव्यं गन्तव्यं गन्तव्यं विदिते ॥३०॥

अथ पुनरुपमाया आमुपाये कल्पयेत्तन् ।
 मित्रेण पाणिर्न गतो वीः सख्येन गतेहम् ॥१३॥
 इष्टा मया मयाजेन गमयद्गताभ्यगा ।
 तस्मिन्नेव पृथे कृतं कृतं कृत्या मया रिता ॥१४॥
 या दत्ता देवराजेन तत्र गुह्येन मयापुगे ।
 शान्तधीर्म्हा त्रिषो मार्ता ते परयाभि जेद रिम् ।
 राजप्रोने जहानि त्वां गतामुमनि मानम् ।
 सूर्यस्यायतमानस्य शीवरात्रिभिः प्रभा ॥१५॥

—:०:—

२१. वर्षावर्णनम् ।

स तदा बालिनं हत्वा सुर्धामाभिविष्य च ।
 वसन् मात्स्यवतः पृष्ठे रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ॥
 अयं स कालः सम्प्राप्तः समयोऽथ जलागमः ।
 सम्परय त्वं नमो मेघैः संवृतं गिरिमन्निभैः ॥
 नवमासधृतं गर्भं भास्करस्य गमस्तिभिः ।
 पीत्वा रसं समुद्राणां वीः प्रसूते रसायनम् ॥
 शक्यमम्बरमारुह्य मेघसोपानपङ्क्तिभिः ।
 कूटजार्जुनमालामिरलङ्घ्युं दिवाकरः ॥ ४ ॥

२२. सीताहनुमन्मन्त्रादः ।

- नामप्रसीदन्मरणेना हनुमान माण्डवमतः ।
 शिरस्यत्रनिमाषाव सीतां मण्डुका गिरा ॥ १ ॥
 का तु पद्मपतागति दिप्तरीजंयवमिनी ।
 द्रुमस्य शाखायागच्छ निवसि त्वमनिन्दिता ॥ २ ॥
 किमर्थं तव नेत्राभ्यां कारि शरणि गोक्षत्रम् ।
 पुण्डरीकचताराभ्यां विवर्द्धार्णमिशोदकम् ॥ ३ ॥
 ध्वजजनानि दि ते यानि लक्ष्मणानि च सशये ।
 मद्विषी भूमिशतस्य राज्ञकन्या च मे मठा ॥ ४ ॥
 रावणेन जनस्थानाद् बलान् प्रमथिता यदि ।
 सीता त्वमसि भद्रं ते तन्ममापदय दृष्टतः ॥ ५ ॥
 यथा हि तव वै दैन्यं रूपं चाप्यतिमानुषम् ।
 तपसा चान्वितो वेराम्बं राममद्विषी भुवम् ॥ ६ ॥
 सा तस्य वचनं श्रुत्वा रामकीर्तनहर्षिता ।
 एवाच वाक्यं वैदेही हनुमन्तमुपाश्रितम् ॥ ७ ॥
 पृथिव्यां राजसिंहानां मुख्यस्य विदितात्मनः ।
 सुषा दरास्यस्याहं शत्रुसैन्यप्रमाविनः ॥ ८ ॥
 दुहिता जनकस्याहं वैदेहस्य महात्मनः ।
 सीतेति नाम्ना चोक्ताहं भार्या रामस्य धीमतः ॥ ९ ॥

संस्कृतमञ्जरी ।

किन्तु स्याच्चित्तमोहोऽयं मवेद् घातगतिस्त्वियम् ।

उन्मादजो विकारो वा स्यादयं मृगनृषिका ॥ २० ॥

अथवा नायमुन्मादो मोहोऽप्युन्मादलक्षणः ।

सम्बुध्ये चाहमात्मानमिमं चापि वनौकसम् ॥ २१ ॥

भूय एव महातजा हनूमान् पयनात्मजः ।

अग्रवीन् प्रश्रितं वाक्य सीतां प्रत्ययकारणान् ॥ २२ ॥

वानरोऽहं महाभागे दूतो रामस्य पीमवः ।

रामनामाङ्कितं चेष्टं पश्य देव्यङ्गुलीयकम् ॥ २३ ॥

प्रत्ययार्थं तवानीतं तेन दत्तं महात्मना ।

समाश्रयसिद्धि भद्रं ते शीघ्रदुःखफला ह्यसि ॥ २४ ॥

गृहीत्वा प्रेक्षमाणो सा भर्तुः करविभूषितम् ।

भर्तारमिव सम्प्राप्ता जानकी मुदिताऽभवत् ॥ २५ ॥

चारु तद्वदनं तस्यास्ताम्रशुद्धायतेक्षणम् ।

बभूव हर्षोदभं च राट्टमुक्त इवोदुराट् ॥ २६ ॥

तवः सा होमती याला भर्तुः सन्देशदर्पिता ।

परितुष्टा प्रियं कृत्वा प्रशरांस महाकपिम् ॥ २७ ॥

न हि त्वां प्राकृतं मन्ये वानरं वानरर्षभ ।

यस्य ते नास्ति सन्प्राप्तो रावणादपि सम्भ्रमः ॥ २८ ॥

दिष्ट्या च कुराणी रामो धर्मान्मा सत्यसङ्गरः ।

लक्ष्मणश्च महानेजाः सुमित्रानन्दवर्धनः ॥ २९ ॥

किन्तु स्याच्चित्तमोहोऽयं भवेद् वातगतिस्त्रियम् ।
 उन्मादजो विकारो वा स्यादयं मृगतृणिका ॥ २० ॥
 अथवा नायमुन्मादो मोहोऽप्युन्मादलक्षणः ।
 सम्बुध्ये चाहमात्मानमिमं चापि मनौकसम् ॥ २१ ॥
 मूय एव महावजा हनूमान् पवनात्मजः ।
 अश्वीन् प्रश्रितं वाक्यं सीतां प्रत्ययकारणान् ॥ २२ ॥
 वानरोऽहं महाभागे दूतो रामस्य धीमतः ।
 रामनामाद्वितं चेदं परय देव्यङ्गुलीयकम् ॥ २३ ॥
 प्रत्ययार्थं त्वानीतं तेन दत्तं महात्मना ।
 समाश्रसिहि भद्रं ते चाण्डुःसफला हसि ॥ २४ ॥
 गृहीत्वा प्रेक्षमाणा सा भर्तुः करविभूषितम् ।
 भर्तारमिव सम्प्राप्ता जानकी मुदिताऽभवन् ॥ २५ ॥
 पारं तद्वदनं तस्यास्त्राग्रशुभायतेक्षणम् ।
 बभूव हर्षोदयं च राहुमुक्त इवोदुराद् ॥ २६ ॥
 वनः सा हीमती बाला भर्तुः सन्देशहर्षिता ।
 परिगुष्टा प्रियं कृत्वा प्रशरांस महाकविम् ॥ २७ ॥
 न हि त्वां प्राकृतं मन्ये वानरं वानरर्षभ ।
 दाम्य ते नाम्नि सन्ध्यामो रात्र्यादपि सम्भ्रमः ॥ २८ ॥
 दिव्या च कुरात्री रामो धर्मात्मा सत्यसङ्गरः ।
 रुद्रमण्ड्य महानेजाः सुमित्रानन्दवर्धन ॥ २९ ॥

एष दत्तवरः शेतोप्रमाथी राक्षसेश्वरः ।
 तत्र हेतोर्विशालाक्षि निहतः सहयान्धवः ॥ ६ ॥
 अत्र मन्दोदरी नाम भार्या तं पर्यदेवयन् ।
 सपत्नीनां सहस्रेण साक्षेण परिवारिता ॥ ७ ॥
 एतत् तु दृश्यते तीर्थं समुद्रस्य वरानने ।
 यत्र समुद्रमुत्तीर्य तां रात्रिमुपिता वयम् ॥ ८ ॥
 एष सेतुर्मया बद्धः सागरे लवणार्णवे ।
 तत्र हेतोर्विशालाक्षि नलसेतुः सुदुष्करः ॥ ९ ॥
 तत्र सागरमञ्जोभ्यं वैदेहि बहूनालयम् ।
 अपारमिष गर्जन्तं शङ्खशुक्तिसमाकुलम् ॥ १० ॥
 हिरण्यनाभं शैलेन्द्रं काञ्चनं वरय मैथिलि ।
 विश्रामार्थं हनुमतो भित्त्वा सागरमुत्थितम् ॥ ११ ॥
 एतत्तु दृश्यते तीर्थं सागरस्य महात्मनः ।
 सेतुबन्ध इति श्वार्तं त्रैलोक्येन च पूजितम् ॥ १२ ॥
 एषा सा दृश्यते सीते त्रिष्टिकन्ध्या चित्रकानना ।
 सुर्पावस्य पुरी रम्या यत्र घाली मया हतः ॥ १३ ॥
 दृश्यतेऽसौ महान् सीते सविशुद्धिर्वा तोंयदः ।
 शृण्वमूको गिरिवरः काञ्चनैर्धातुभिर्भूतः ॥ १४ ॥
 अत्राहं वानरेन्द्रेण सुर्पावेण समागतः ।
 समयश्च कृतः सीते वधार्थं बालिनो मया ॥ १५ ॥

इन्द्राद्याः सकला देवास्तस्युर्येषां न संयुगे ।

शुम्भादीनां कथं तेषां स्त्री प्रयास्यसि सम्मुखम् ॥ १६ ॥

सा त्वं गच्छ मयैवोक्ता पार्थ शुम्भनिशुम्भयोः ।

केशाकर्षणनिर्धूतगौरवा मा गमिष्यसि ॥ १७ ॥

देवी-एवमेतद् बली शुम्भो निशुम्भश्चेति वीर्यवान् ।

किं करोमि प्रतिष्ठा मे यदनालोचिता पुरा ॥ १८ ॥

स त्वं गच्छ मयोक्तं ते यदेतन् सर्वमादृतः ।

तदाचक्ष्वासुरेन्द्राय स च युक्तं करोतु यन् ॥ १९ ॥

—:०:—

२५. मध्याह्नः ।

वैतालिकः—जयतु जयतु देवः । उपाख्यो मम
सथा हि,

पत्रगङ्गायासु हंसा मुकुनितनयना दीर्घिकापक्षिनीनां

सौधान्यन्यर्पणापाद्वलमिपरिषयद्देशिपारावतानि ।

विन्दुक्षेत्रात् निपासुः परिपतन्ति शिखी भ्रान्तिमद्धारियन्त्रं

सर्वरुद्रैः समपम्वमिष नृपगुणैर्दीप्यते सप्तसतिः ॥

—:०:—

इन्द्राद्याः सकला देवास्तस्युर्येषां न संयुगे ।

शुम्भादीनां कथं तेषां स्त्री प्रयाम्यमि सम्मुखम् ॥ १६ ॥

सा त्वं गच्छ मयैवोक्ता पार्श्वे शुम्भनिशुम्भयो ।

केशाकर्षणनिर्धृतगौरवा मा गमिष्यमि ॥ १७ ॥

देवी—एवमेतद् वली शुम्भो निशुम्भश्चेति वीर्यवान् ।

किं करोमि प्रतिष्ठा मे यदनालोचिता पुरा ॥ १८ ॥

स त्वं गच्छ मयोक्तं ते यदेतन् सर्वमाहृत ।

तदाचक्ष्वासुरेन्द्राय न च युक्तं करांतु यन् ॥ १९ ॥

— १०:—

२५. मध्याह्नः ।

पैतालिकः—जयतु जयतु देवः । उपारूढो मय्या
वया हि,

पत्रच्छायासु हंसा मुकुलितनयना दीर्घिकापक्षिनीनां

मौषान्यत्यर्थवापादलभिपरिचयद्वेषिपारावतानि ।

विन्दुरक्षेपान् विपासुः परिपतति शिखी भ्रान्तिमद्धारियन्त्रं

मर्धंरघ्नैः समप्रस्त्वमिव नृपगुणैर्दीप्यते सप्तसन्निः ॥

— १०:—

पौत्रेण प्रत्याह्वयार्थो यन्मे । नदिरानोन्नतान्दीने भाग
सह यत्तमेवनायागन्तव्यमिति ।

राजा—अनुगृहीनोऽग्निम् ।

पट्टिप्राप्तिद्वय—दिदृशा पुत्रपितृयेन दम्पती वरेते ।

मशोमि वारपत्रीनां रगाद्यानां म्पतिना पुरि ।

वारसूतिरि रादोऽज्यं ननशरामुगमिवनः ॥ २ ॥

—१०१—

२७. चित्रफलकम् ।

(प्रविश्य चित्रफलकद्वारा) चतुरिका—इयं ।
(चित्रफलकं दर्शयति ।)

माधव्यः—साधु वयस्य । मधुरावस्थानदर्शनीयो
प्रवेशः । स्थलतीव मे दृष्टिर्निम्नोन्नतप्रदेशेषु ।

सानुमती—अहो राजप्रेमिणीपुण्यता । जाने सह्यप्रतो
वर्तव इति ।

माधव्यः—भोः, इदानीं विद्यस्वत्रमवत्यो दृश्यन्ते ।
दर्शनीयाः । फलमात्र तत्रमवती शकुन्तला ।

सानुमती—अनभिज्ञः खल्वीदृशास्य रूपस्य मोघदृष्टिरयं जन

राजा—त्वं तावत्कृतमां तर्कयसि ।

माधव्यः—(निर्बोध्य) अहं तर्कयामि 'यैषा शिथिल-
नोद्धान्तकुसुमेन केशान्तेन, लङ्घितस्वेदविन्दुना वदनेन,
पयोऽवस्त्रम्याम्यां बाहुम्याम्, अवसेकक्षिम्बतरुणपङ्कजस्य
पादपम्य पार्श्व ईषपरिमान्तेवातिक्षिप्ता, सा राकुन्तला, इतरे
द्यौ' इति ।

राजा—निपुणो भवान् । चतुरिके, अर्पणलिखितमेतद् विनोद-
नम् । गच्छ धर्मिको तावदानय ।

माधव्यः—भोः, अपरं किमत्र लेखितव्यम् ।

सानुमती—यो यः प्रदेशः सकृदा मेऽभिरूपस्तं वमालेतिदु-
मो भवेत् ।

राजा—भूयताम्—

‘द्वार्या सैकतलीनहंसमिश्रुना क्षोतोवहा मालिनी

पादास्त्रामभितो निरण्याहरिण्या गौरीगुरो' पावनाः ।

‘शाखालम्बितवल्कलस्य च तरोर्निर्माणुमिच्छाम्ययः

भृङ्गे छायमुगस्य वामनयनं कण्डूयमानां मृगीम् ॥ ३ ॥

माधव्यः—(आत्मगतम्) यथाहं पश्यामि, पूरयितव्यमनेन
(अफलकं लम्बकूर्पानां नापसानां कन्द्यैः । (प्रकारम्) भोः,
‘अनु वस्त्रभवती रक्तकुवलयरोभिनाऽमहस्तेन मुत्तमावार्य चक्षित-
कितेव स्थिता । (सावधानं निरूप्य) आः एष कुसुमरसपाद-
स्तत्रभवत्या वदनकमलमभिलङ्घते मधुकरः ।

गोत्रेण वामाद्वरुणो वन्द्यः । गरिष्ठोऽपि वरुणोऽपि ।
 मत्तं यजमानेनागमन्त-पञ्चिनि ।

राजा—अनुपदरीभोऽग्नि ।

पञ्चिनिनिहा—दिदता पुरविपनेन दग्धाती वयोः
 मयांगि वीर्यप्रीतिं दत्तावन्तं श्रुतिं पुरि ।
 वीर्यगुणिं शब्दाज्यं जनपदामुपदिशतः ॥ ३१

—101—

२७. चित्रकलकम् ।

(प्रविश्य चित्रकलकदम्भा) अनुरिका—इयं
 (चित्रकलकं दर्शयति ।)

माधव्यः—साधु वयस्य । मपुरावस्थानदर्शनीयो
 प्रवेशः । स्वतन्त्राव मे दृष्टिर्निष्प्रामदशेरोषु ।

सानुमती—अहो राजप्रेमनिगुणता । ज्ञाने
 वर्तते इति ।

माधव्यः—भोः, इदानीं विश्रमन्त्रमवश्यो दृश्यन्ते ।
 दर्शनीयाः । कतमात्र तत्रमवती शकुन्तला ।

सानुमती—अनभिज्ञः सखीदरास्य रूपस्य मोषदृष्टिर्ब-
 राजा—स्वं तावत्कृतमां तर्कयसि ।

काञ्चनमाला—यद् भर्ताज्ञापयति । (निष्क्रम्य निष्छिन्न-
हस्तेनैन्द्रजालिकेन सह प्रविश्य) भर्तः, एष ऐन्द्रजालिकः ।

ऐन्द्रजालिकः—(उपसृत्य) जयतु जयतु महारथः ।
(पिच्छिकां भ्रामयित्वा यदृषा हास्यं कृत्वा) महाराज
कौशाम्बीपते,—

राजा—भद्र, विष्ट तावन् । काञ्चनमाले, उच्यतां देवां
'युष्मदीय एवायमैन्द्रजालिकः, विजनीकृतश्चायमुद्देशः । तदागच्छ
सहितावेव पर्यावः ।'

काञ्चनमाला—यद् भर्ताज्ञापयति । (निष्क्रम्य वासवदत्ता-
सह प्रविशति ।)

वासवदत्ता—(उपसृत्य) जयत्वार्यपुत्रः ।

राजा—देवि, इहस्थावेव पर्यावस्तावन् । (वासवद-
प्रविशति ।)

राजा—भद्र, प्रस्तूयतामिन्द्रजालम् ।

(प्रविश्य) वसुन्धरा—(राजानमुपसृत्य) जयतु जय
भर्ता । अमात्ययोगन्धरायणो देवस्य परस्त्रियुगल इदं विशापयति
'एष खलु विक्रमबाहुना प्रधानामात्यो वसुभूतिरनुप्रेषितः
तदर्हसि देव, प्रेषितुम् । अहमपि कार्यशेषं समाप्यागत एव ।'

वासवदत्ता—आर्यपुत्र, विष्टतु तावदिन्द्रजालम् । मातुलकुल-
दार्योऽमात्यप्रधानो वसुभूतिरागतः । तदेनं तावन् प्रेषतामार्यपुत्रः

वासवदत्ता—आर्यपुत्र, सागरिका विपद्यते । तन् कथं
यदामार्यपुत्रः ।

राजा—कथं सागरिका विपद्यते । एष गच्छामि ।

वसन्तक—भोः, मा खलु साहसं कुरु ।

राजा—(ज्वलनप्रवेशं नाटयित्वा धूमाभिभवं नाटयति ।)

वासवदत्ता—कथं मम दुःस्वकारिरया वचनादेवं व्यवहृ-
त्तमार्यपुत्रेण । तद्दहमप्यार्यपुत्रमेवानुगमिष्ये ।

वसन्तकः—(परिक्रामक्रमतो भूत्वा) भवति, दहस्य-
पप्युपदेशको भवामि ।

वसुभूतिः—कथं प्रविष्ट एव ज्वलनं वत्सराजः । तन्मम
दृष्टराजपुत्रीविपत्तेर्युक्तमिदं वात्मानमाहुर्वाकर्तुम् ।

(सर्वेऽग्निप्रवेशं नाटयन्ति ।)

राजा—(क्रमतोऽवलोक्य सहर्षोद्वेगम्) कथमासन्न-
यहा वर्तते सागरिका । तत् त्वरितमेतं सम्भावयामि । (त्वरित-
मुपसृत्य) अलं भवेन । एष त्वामितो नयामि । अवलम्ब-
माम् । कथं दृष्ट्वादपरतोऽयं सन्तापः । (पुरतो विलोक्य) अ-
महदाश्चर्यम् । सासौ प्रज्ज्वलनो हुताशनः । तदवस्थमेतदन्तःपुरम् ।
कथमचिन्त्यरूपमेतन् ।

वासवदत्ता—(राक्षः शरीरं परामृदन्ती सहर्षम्) नि-
अचनशरीर आर्यपुत्रः ।

वासवदत्ता—आर्यपुत्र, सागरिका विपद्यते । त्वं
यथाभार्यपुत्रः ।

राजा—कथं सागरिका विपद्यते । एष गच्छानि ।

वसन्तक—भोः, मा खलु साहसं कुरु ।

राजा—(ज्वलनप्रवेशं नाटयित्वा धूमाभिभवं नाटयति ।)

वासवदत्ता—कथं मम दुरूपकारिण्या वचनादेवं व्यस्य
भार्यपुत्रेण । तदहमप्यार्यपुत्रमेवानुगमिष्ये ।

वसन्तकः—(परिक्रामकृतो नृत्ता) भवति, कस्य
पप्युरदराको भवामि ।

वसुभूति—कथं प्रविष्ट एव ज्वलनं वासराजः । तन्म
दृष्टराजपुत्रविपद्येदुं तन्मिदं यन्मानमादृतुं कर्तुम् ।

(सर्वेऽग्निप्रवेशं नाटयन्ति ।)

राजा—(कृतोऽवलोक्य साहसं दृष्ट्वा) कथमाह
वरा वर्तते सागरिका । त्वं तरिष्यमेतां सम्भावयामि । (तस्मिन्
मुद्राय) कथं भवेत् । एव त्वामितो नयामि । कथं
मत् । कथं एषा दृष्टोऽयं कृत्वापः । (पुरतो विलोक्य)
नृदभवेत् । क.मी दृष्टोऽयं दृष्टः । तदवस्थमेतदन्तःपुर
कथनं विन्यस्तयेत् ।

वासवदत्ता—(राजः दृष्ट्वा परामृष्ट्वा साहसं) हि
अत्र दृष्टोऽयं भार्यपुत्रः ।

३१. मरीचि-वृत्तान्तः ।

देव, तदन्वेषणप्रसूते मिश्रगणेश्वरमपि महोदयम् 'अद्भुतं गङ्गा-
देवदिव्यम्यायाः कश्चिदस्ति तपःप्रभावोत्पन्नदिव्यपद्ममरीचिर्नाम
हरिः' इति कुतश्चित्संतप्यो जनसमाजादुपलभ्यामुवो मुमुक्षुस्त्व-
रिं समुद्देशमगमम् । न्यरागमयं च तस्मिन्नाभमे कस्यचिच्छूत-
नपस्य पद्यायां कमप्युद्विग्नवर्णं तापसम् । अमुना पाविषि-
दुपपरितः एषं विभ्रान्तः 'कासौ भगवान्मरीचिः । तस्मादह-
पतिस्तुः प्रसन्नप्रोषितस्य मुहुरो गविम् । आश्चर्यज्ञानविभवो हि
। नदपिर्महो विभ्रतः' इत्यवादिपम् । अथासावुच्यमायतं च
नेःशस्पासंस्तम्—

'आसीत्पाटरो मुनिरस्मिन्नाभमे । तमेकदा काचिदद्भुतरी-
त्यंतस्थानीया नर्तकी पर्यभुः सतिर्वेदमय्येव कीर्णकेराहार्णभूमि-
भ्यवन्दिह । तस्मिन्नेव च एषो मातृप्रमुखस्तदावर्गः सानुकोरा-
मनुप्रधारिवक्षत्रैवाविच्छिन्नपातमपतन् । सा किञ्च कृपालुत्वं
जनमार्त्तपा गिराभास्वार्तिकारणं तं नर्तकीमदृच्छन् । सा तु
सप्तोदेव हरिपादेव सगौरवेव पापरीम्—'भगवन्, ऐहिकस्य
सुखस्याभाजनं जनोऽव्यमायुषिकस्य कल्याणस्यार्थानुमदस्यावश्यो-
भवेत्सादयोमूर्त्तं शरणमभिप्रपन्नः' इति । तस्मात्तु जनन्तुदप्रति-
पलितशारेणैराकथ्यतृष्टमुक्तमूमिरभापत—'भगवन्, अस्या मे

पल्लवः—लक्ष्मीभूमिकायां वर्तमानोर्वशी वाठर्येन्दुः ।
वर्तमानया मेनकया दृष्टा—‘सद्यः, समागता एते त्रैलोक्यस्तु
सकेशा लोकापालाः । कथमस्मिन्ने भावाभिनिवेशः’ इति ।

गान्धर्व —तवस्तवः ।

पल्लवः—तवस्तव्याः ‘पुरुषोत्तमे’ इति भणितव्ये ‘पुस्त
इति निर्गता वाणी ।

गान्धर्व —भवितव्यतानुरिधायीनान्द्रियाणि । न तत्
मभिकृदो गुरुः ।

पल्लव —मा कृतु शतोपाध्यायेन । महेन्द्रेण पुनस्तुतं

गान्धर्व —इयमिदं ।

पल्लव —‘येन समोपदेशक्यया लक्ष्मिस्तेन न ते दिवं
भणितवन्ति’ इत्याध्यायस्य साध । महेन्द्रेण पुनः मेषक
लक्ष्मिस्तेनानुभूतिं भणितः—‘यन्निन् इदमभावादि तं मे रदक
रात्रिं पुनरुपमं यथा काममुपनिवृत्तः’ इति ।

गान्धर्व —सदस्य गुरुपत्न्यरिषो महेन्द्रेण ।

पल्लव —(मूर्धन्यलोभ्य) कथाप्रमत्तेनात्मनिष्ठ
स्वभावकं न कृत्यध्यायस्य । तदेव वाप्येवनिनो मराह ।

(निरुद्धो)

दोषमेवा वा दासी विज्ञापयति । दोषश्च मन स्वामि-
नुग्राह्यम् । इयं अतिक्रम्य स्वकुलधर्ममर्थनिरपेक्षा गुण-
स्वं यौवनं विचिक्रान्ते । कुलश्रीवृत्तनेवाच्युत्तमनुविज्ञानं
'एषा कुमठिर्न कल्याणी' इति निवारयन्त्यां नयि वनर-
कोपात्प्रस्थिता । सा चेदियमहार्यनिधया सर्व एव जनोऽप्येव
गतिरनरानेन संस्थास्यते' इत्यरोदीन् ।

अथ सा युवतिस्तेन तापसेन 'भट्टे, ननु दुःखान्ते
वनवास' । तस्य फलमपर्णाः स्वर्गो वा । प्रथमस्तु तयोः प्र-
ज्ञानसाध्यः प्रायो दुःसम्पाद एव । द्वितीयस्तु सर्वस्यैव दुः-
कुलधर्मानुग्राहिण । तदराज्यारम्भादुपरम्य मातुर्मते स्व-
इति सानुकम्पमभिहिता 'यदीह भगवत्पादमूलमशरणम्, ए-
मस्तु मम कृपणाया हन्यवाहनो देव एव' इत्युदननायव ।
तु मुनिरनुविमृश्य तन्मातरमववृत्—'सम्प्रति गच्छ गृहम्
प्रवीक्षस्व कानिचिदिनानि यावदियं सुकुमारा सुखोपभोगवदु-
सत्यरस्यवासस्यसनेनोद्वेजिता भूयोभूयश्चास्माभिविशोभ्यन्
प्रकृषावेव स्थास्यति' इति । 'तथा' इति तस्याः प्रवियाते स्वजने ।
नर्वकी तमृषिमलघुभक्ति र्वनवरुपोतालबालपूरसौर्देवार्चनकु-
षयावचयप्रयासैर्नैकविधोपहारकर्मभिः पुरह्वरार्थं च गन्धमाल्य-
दीपनृत्यगाववाद्यादिभिः क्रियाभिरैकान्ते च त्रिवर्गसम्यन्वितां
कथाभिरप्यात्मवादैश्चानुरूपैरर्पयस्यैव कालेनान्वरञ्जयत् ।

अनुमतमुनिरासनस्त्वहमुत्थाय नगरायोदचलम् । अथ न
वन्तं पुनः प्रवितततपःप्रभावयत्यापन्नदिव्यचक्षुषमुपसङ्गम्य तेन
स्म्येवम्भूतस्वदर्शनमवगमितः ।

— :०:—

३२. अभिजाततस्करः ।

अथाहमाप्तमुखेन सारतः कर्मवः शीलतश्च सकलमेव नगरं
मवधार्य घूर्जटिकलठकस्मापकालतमे तमसि नीलनिवसनपरिद्वे
षद्वतीक्ष्णकौक्षेयकः पणिमुख-सन्दराक-योगचूर्ण-योगवर्तिका
मानसूत्र-रञ्जुप्रभृत्यनेकोपकरणयुक्तो गत्वा कस्यचित्स्थुग्धेश्वरस्य
गृहे सन्धिं धित्वा पटभाससूक्ष्मचिद्रालक्षितान्तर्गृहप्रवृत्तिरम्ययो
निजगृहमिवानुप्रविश्य नीवीं सारमहतीमाशाय निरगाम् । नील-
नीरदनिकरपीवरतमोनिविद्धितायां राजवीथ्यां स्रष्टिति शतहरा-
सम्पातमिव क्षणमालोकमलक्षयम् ।

अथासौ नगरदेवतेन नगरमोपरोपिता नि सम्याधवेलायां
नि सृता सन्निष्ठता काचिदुन्मिषद्रूपणा युवतिराविरासीन् । 'कासि-
वासु, क्व यासि' इति खदयमुक्ता त्रासगद्गदमगादौत्—'आर्य,
पुर्यस्वामर्यवर्यः कुवेरदत्तनामा वसति । अस्म्यहं तस्य कन्या ।
मां जातमात्रां धनमित्रनाम्नेऽत्रत्याचैव कस्मैचिदिभ्यकुमाराया-

[illegible]

आपणच ह्रींकाराविरहितदयानर्तनमिथार्थं वदितुं पाप-
पापि मूर्खविषयः स्यादस्य । तद्वैव भवेदयानां वन्द्यवामवदस्य—
'भट्टे, का मैत्री । का वयमिति द्विर्गोप्यो मे दातु । अवि तु मृदु-
रसगुणवामवदयेदस्य चिन्तित । रावेच्छ भवितव्यविषयविनिश्च-
यवाचसी वाक्या — 'निति वदमिमां पुत्री भविष्य । वदम
ममैव मयको ह्रींकारेच्छादुर्मित्त्व गमागृहकोप्ये । वदि व. वधि-
मन्त्रविन् हृपातु हा एनमुच्छ्वसन् मम मायानाहरेदनाथावा.'
इति । सावि वासा मन्दन्तराभावाद्भयगद्गदस्वरा पापदुर्दिनापी
वदयेत्पु कथं कथमपि गत्वा मनुष्यमन्त्रविद्वन् । अत्रापि पाहं
भारितविषयविनिश्चयः । तेषु वधिमन्त्रेन्द्राभिमानी मां निर्दयं मुश-

भयजानाद् भार्या मे पिता । स पुनस्त्रिमन्त्रयुदारतया विप्रोरन्तं
विशैनिजैः प्रीयेवायिंशर्गाद् दारिद्र्यं द्रिष्टुं सत्यधोदारक इति
अ प्रसल्लोकाधिरोदितापरकराध्यनामनि वरयत्येव तस्मिन् म
वर्णभूतामधन इत्यदृष्टाऽर्धेतिनाम्ने कर्मैषिदितरामै यथार्थ
नाम्ने सार्यवाहाय दित्सति मे पिता । तदमङ्गलमद्य किल प्रभाते
भार्यादि ज्ञात्वा प्रागेव शिष्यतमदक्षसद्वेता यच्चित्तवज्रना निर्गत्य
धारयाभ्यरतेन कर्मना तदगारमभिसरामि । तन्मां सुख । गृहाणैत
द्वारदम्' इत्युन्मुन्य मङ्गमपिंशवती । दयमानाद्वाहमभवम्—
'एहि साधि, त्वां नयेवं त्वद्व्यावसधम्' इति त्रिपतुराणि पदा-
न्तुदचलम् ।

आपठ्य दीपिकास्तोत्रपरिहृत्यमानविमिरभारं यद्विदुषाण-
पाणि नागारिकफलमनल्पम् । तद्वैव प्रवेपमानां वन्यकामधवम्—
'भद्रे, मा भैषी. । अरुणयमसिद्धितीयो मे बाहुः । अवि तु मृदु-
रयमुपायसुबदपेक्षया चिन्तित. । शयेऽहं आविष्टविषवेगविक्रियः
त्वयाप्यमी वाच्याः—'निशि वयमिमां पुरीं प्रविष्टाः । दृष्ट्वा
मर्मैव नायको दर्थोकरेणामुष्मिन् सभागृहकोणे । यदि वः वधि-
न्मन्त्रविद् कृपातुं वा एनमुर्जावयन् मम प्राणानादरेदनाथाया.'
इति । साधि वास्ता गत्यन्तरभाषाद्भयगद्गदस्वरया वाप्यदुर्दिनाणी
वस्तुवेपथुः कथंकथमपि गत्वा मदुक्तमन्वतिष्ठन् । अरायिपि पाहं
आविष्टविषविक्रियः । तेषु वधिसरेन्द्राभिमान्ती मां निर्दर्ये मुद्रा-

तन्त्रमन्त्राद्यानादिभिश्चोपक्रम्याहुवार्थः 'गत् एवायं कालः
तथा हि । सन्त्यस्यावमङ्गम्, रुद्धा दृष्टिः, शान्त एतेन
शुचालं वासु, सोऽमिसात्करिष्यामः । कोऽविवर्तते ईश्वर' इति
सहेतवरेः प्रायान् ।

उत्थितश्चाहनुदारकाय तां नीत्वाऽग्रवम्—'अहमस्मि ह्यं
तत्करः । त्वद्गतेनैव चेत्ता सहायभूतेन त्वामिमामभितर्क
मन्तरोपलभ्य कृपया त्वत्समीपमनैरम् । भूषणमिदमस्याः' इति
पटलपाटितध्वान्तजालं तदप्यर्पितवान् ।

—१०१—

३३. प्रव्रजिता ।

एषोऽस्मि पर्यटनेरुद्धा विदेहेषु । मिथिलानमविरसैः स
कचिन्मठिकायां विभ्रमितुमेत्य कयापि वृद्धतापत्या वृत्तग
चणमतिन्दभूमाववाक्षिपि । तस्यास्तु मररानादेव किम
वृद्धधारमभु प्रावर्तत । 'किमेतद्मय, कथय कारणम्' इति त
सकरुणमाचष्ट—

'जैवात्क, ननु श्रूयते पतिरस्या मिथिलायाः प्रहार
नामासीन् । तस्य सन्तु मगधराजो राजर्षिः परं नि

सासीन् । तयोश्च सहस्रे बसुमतीप्रियवदे मयमप्रतिममपनाय ।
 मय मयमगर्भाधिनन्दितां तां च प्रियसखी दिदृक्षु प्रियंवदा
 सुमतां सह भर्ता पुण्यपुरमगमत् । तस्मिन्नेव च ममये माल-
 देन मगधराजाय सहजन्ममजनि । तत्र लंशकांऽपि दुर्लभां
 प्रतिमगममगधराज । मैथिलेन्द्रस्तु मानवेन्द्रमयत्रमाश्रित
 रुद्रिपयं प्रतिनिपूतो ज्येष्ठस्य संहारवर्मण सुनैर्धिवटवर्म-
 मभूतिभिर्वात्रै राग्यसाकण्यं स्वर्मायास्तुष्टपनेर्दण्डावयवमाश्रितु-
 रदर्शयधमवगाह्य तुष्टकलत्रसर्वस्वोऽभूत् । तन्मुखेन च वर्नायसा
 दृग्दर्शिता सहैवाविनो वनचरराजवर्षमयपलायिता वनमगादपि ।
 तत्र च मे शार्दूलनरगावलीढनिपतिताया पाणिभट्टः बालकः
 कथापि कपिलाश्वस्य श्लेषमाचलीयत । तच्छपापर्विण्ड
 श्यामलासुनिपुरिः सनयन्त्रदुष्टः हृद्यादलिङ्गत् । भिरुदारकैः स
 भातोऽपाहारि ।

सा त्वहं मोहमुपा चेनापि कृष्णिपालेनोपनीय स्वं कुटीर-
 मार्चय कृपयोपक्रान्तप्रणा क्लृप्तीभूय स्वभर्तुरन्तिकमुपतिष्ठानु-
 रसदायतया यावद् व्याकुलीभवामि तावन्ममैव दुरिता सह यूना
 चेनापि समेवोरेहमागमन् । सा भूरां रमोद । रुदितान्ते च
 सा शार्पपाते सहस्वगत्य गजपुत्राय किशोर्भर्तृदस्वगमनम्,
 भामनश्च चेनापि वनचरेण दण्डविरोपणम्, स्वस्यायाध पुन-
 नेनोपयन्तुं चिन्तिताया निरुद्धजातिसंसारवैद्व्यान् प्रत्याद्यान-

पारुष्यम्, तदनुमेण चामुना शिथिले शिथिले स्वशिरः
 नोद्यमम्, अनेन यूना यदन्धया दृष्टेन तस्य दुःखाननां हन्तः
 आत्मनोपयमनमित्यकथयन् । स पृष्टो मैथिलेन्द्रस्यैव कंजो
 सेवकः कारणविलम्बी तन्मार्गानुसारी जातः । स ह
 भर्तुरन्निष्ठमुपसृत्य पुत्रवृत्तान्तेन ओत्रमस्य देव्याः शिरः
 आदहाय । स च राज्ञा दिष्टशोषाम्बुदुयैश्चिरं विगृह्य पुनस्तद्वि
 तयातिमात्रं चिरं प्रयुष्य बद्धः । देवो च बन्धनं गमिष्य । एव
 पुनरहमस्मिन्नपि चार्थके हवर्जंवित्रमशरयन्ती हानुं प्रम
 किलापक्षीपम् । दुहिता तु नम हवर्जंवित्राकृष्टा विकटवर्ममशरी
 कल्पसुन्दरीं किलाशित्रियन् । तौ चेदजनुशो निहरद्राक्ष
 वर्षिष्येतामियता कालेन तवेमां वयोवस्थामस्त्वक्षयताम् । तत्र
 सतो न दायदा नरेन्द्रस्य प्रसह्यकारिणो भवेयुः । ए
 प्रमन्युरभिरुद ।

श्रुत्वा च तारसीगिरिमहमपि प्रवृद्धवान्यो निगूढमभ्यशर-
 'यदेवमभ्य, समाश्रयिदि । नगरस्थि कश्चिन्मुनित्वया . . .
 पुत्राभ्युपपादनार्थं याचित्वेन स लब्धो वर्षितश्च । - १०
 महती । किमनया । सोऽहमस्मि' इति ।

शारङ्गः शैशवान् किमिदमिति समुपजातदिदृक्षस्तामेव दिशं च
प्राहिण्वम् । अभिमुखमापतच्च तस्माद् बनान्तराद् अन्वस्य
काननमनेकसहस्रसंख्यं शारङ्गसैन्यमद्राक्षम् । मध्ये च तस्याविनश्य
शारङ्गसैन्यस्य प्रथमे वयसि वर्तमानमतिकर्कशत्वादायसमिव तिष्ठ
शारङ्गसेनापतिमपश्यम् ।

स किल शारङ्गसेनापतिरटवीभ्रमणसमुद्भवं भ्रममपनिवृ
रागत्य तस्यैव शास्मलीतरोरधरङ्गायायामवतारितकोदण्डस्वारि
परिजनोपनीतपङ्कवासने समुपाविशत् । अन्यतमस्तु शारङ्ग
ससन्ध्रममवतीर्य सन्निहितान् सरसो वैदूर्यद्रवानुकारि द्रुतग
मुष्काफलनिकरमत्यच्छतया स्पर्शानुमेयं हिमजडमरविन्दबो
रजःकपायमम्भः कमलिनीपत्रपुटे प्रत्यगोद्धृताश्च धौतव
निर्मलभृणालिकाः समुपाहरन् । आपीतसलिलश्च सेनापति
भृणालिकाः शशिकला इव सैहिकेयः क्रमेणावशन् । अपगतव
धोत्थाय परिपीतान्भसा सकलेन सेन शारङ्गसैन्येनानुगम्यमानः शै
शनैरभिमतं दिगन्तरमयासीन् ।

एकतमस्तु जरञ्जवरस्तस्मात् पुलिन्दवृन्दादनासादिवद्वि
पिशिवः पिशिवारान इवातिविह्वलदर्शनः पिशिवार्थं तरिमन्त्रे
वरुतले मुदूर्तमिव व्यलम्बत । अन्तरिते च शारङ्गसेनापते
स जीर्णशारङ्गः पिबन्निवास्माकमायूंषि रुधिरविन्दुपातव
दृष्ट्या गणयन्निव शुक्कुलकुलायस्थानानि सुधिरमाकुरुत

त्वात्सावशोऽत्यादायुषः कथमपि पद्मसम्पुटान्तरगतं नातदानीं
उपरतं च तमवनिवले शिथिलशिरोधरमधोमुखममुश्चन् । पश्यन्
तथरणान्तराले प्रवेशितशिरोधरो निभृतमद्भुतलीनस्तेनैव
पतम् । अथशिष्टपुरयतया तु पवनवशासम्पुञ्चितस्य महतः
पद्मधराशोरुपरि पतितमात्मानमपश्यम् । अद्भुतानियेन मे नारीत्वं

मावधासौ तस्मात्तदुत्तराभायतरति तावदहमवशाद्येन
सयत्नत्वादपुटोपलक्ष्यमाणमूर्तिः पितरमुपरसमुत्सृज्य गुरंते
प्राणपरित्यागयोग्येऽपि काले पालतया कालान्तरभुक् शरीरं
स्थानमिहो जन्मसहभुवा भयेनैव देवलमभिभूयमानः क्षिप्रं
दुपजाताभ्यां पद्माभ्यामीकृततावष्टम्भो लुटन्नितस्ततः कृतान्तं
पृथरादिव विनिर्मितमात्मानं मग्नमानो नातिदूरवर्तिनो हि
ज्यन्तश्चास्मिन्नास्मान्नरस्यात्रिष्टसूर्यैश्चिरणमविगच्छनमपरादैव नि
दमन्नमनिमददस्तामालपिठमिहो मूलदेवमविराम् । अत्रैव
मनेन समवेन चिन्तितविषयीणां संहय वाङ्मनश्चिरद्वि
लगायाशम्यन्तानावध्व पश्यन्पुटेऽनित्यरितगमनः सेनापतिः
कमेना तामैव निरामगच्छन् ।

तु लम्प्यर्कभित्तं प्रत्यमस्मिन्मरुतोऽनुसृत्य
दूरात्तदुत्तराभायतरति सन्ध्यासज्जाता सभाङ्गोऽन्यापिनी
मिताया पावतमहोत्तम् । अतएव च जालरज्जवा पुष्प
कन्दः स पश्यन् इति विधिदुर्लभमिदं कथ्यते ।

पानदुद्धिः । अद्यापि दूर एव सरस्वतीरम् । तथा हि ।
 देवतान्पुररवानुकारि दूरेऽद्यापि कलहंसविहृतमेतन् । अत्र
 भ्रूयन्ते सारसरसितानि । अयं च विप्रकर्षादारादुरुक्ति-
 मितः सधरति नजिनोपरकपरिमलः । दिवसस्य चेदपि
 दशा वर्तते । तथा हि । रविरभ्यस्तलमध्यवर्ती ह्युत्तर-
 मन्तरवमनजभूलिनिहरमिव विकिरति करैः । अधिकांश-
 दृशाम् । आवपस्पशंसंवत्सरांसुपटलदुर्गमा भूमिः । अत्रि-
 पिशामासप्रानिगन्तुमश्वमपि मेनालमद्रकानि । अममुरस्या-
 मीदृति मे हृदयम् । अन्धकारतामुपयाति चक्षुः । अरिनाम-
 विरिगनिद्रमोऽपि मे मरणमगोपयारयेन् ।'

इत्येवं चिन्तयन्नेव मयि-नग्मासरसो नानिदूरवर्तिनि त-
 जाशानिनाम महामुनिः प्रतिवमति वम । तत्तनयश्च दार्शन-
 नाभ्यनुभाषः । पश्योन्निरपरेक्षातोवनकुमारदैरनुगम्यमानो
 यथा नरेव स्वामरः । निज्जागुरुपागमन् । प्रायेणा-
 मिश्राण्वनिहृदण्ठाग्रानि च कदा कन्दु भवन्ति ततो चेदपि
 एव म मा नदभ्यमातोऽप्य ममुपजातरवः समेतोऽ-
 न्निहृदनाहमन्त्यनमयवर्तेत—'अहं हयमपि दुरसिदुर्गम-
 यददुः ५१ तमरिभ्यगदभ्यन्त यतिपुतः । रवेननुमर्षितो
 चेतन नरेवप्रभ । तथा हि । अत्रिदसीवन्तया अया-
 दुराहोऽप्यहमर्षितोऽप्यनानो मृदुः दृष्टुंयेन यती, दृष्टुं

शिशुभिः सहोपजातपरिचयः प्रचरत्क्षीरधारमापिवति कुरङ्गशतम्
 सिद्धीस्तनम् । एष मृणालकलापाशङ्किभिः शशिकण्ठवत्तं मृ-
 भारमामीलितलोचनो बहु मन्यते द्विरदकलभैराकृष्यमाणं सु-
 पतिः । इदमिह कपिकुनमपगतचापलमुपनयति मुनिकुमारकेन्द्र-
 स्नातेभ्यः फलानि । एते च न निवारयन्ति मदान्धा अग्निगता-
 स्थलीभास्वि मदजलपाननिश्चलानि मधुकरकुलानि जातदण्ड-
 कर्णगलैः करिणः । किं यदुना । तापसामिहोश्रूयमलेजानि-
 त्सर्पन्तीभिरनिशामुपपादितकृष्णाजिनोत्तरासङ्गशोभा अचेतनास-
 र्वोऽपि सनियमा इवात्र लक्ष्यन्ते । किं पुनः सचेतनाः प्राणिनः ।

एवं चिन्तयन्तमेव मां तस्यैवाशोकतरोरधरध्यायामेदस्ते
 स्थापयित्वा हारीवः पादावुपगृह्य कृत्वाभिवादनः पितुरनविसर्ग-
 षतिंति कुरासने समुपाविशन् । आलोम्य तु मां सर्व ए-
 मुनयः कुबोऽयमासादितः शुरुशिशुरति तमासीनमदृच्छन् । अथा-
 स्मत्सम्यद्धमात्रापमाकर्ण्य किञ्चिदुपजातदुग्धलो भगवाञ्छाया-
 रीपदावजितवक्त्रधरः पुण्यजलैः प्रक्षालयन्निव मामविप्रशान्दय-
 दृष्ट्वा दृष्ट्वा सुचिरमुपजातप्रत्यभिज्ञान इव पुनः पुनर्विजो-
 'स्वस्यैवाशिनयस्य फलमनेनानुभूयते' इत्यवोचन् । सर्वे च
 तापसपरिपन् तच्छ्रुत्वा कैर्दूतस्तिन्युपनायितवती तं भगवन्व-
 'सावेदय प्रसाद भगवन्, कीदृशस्याशिनयस्य फलमनेनानुभूयते'
 कथायमासीन्नन्यान्तरे । विद्वज्जानी वा कथमस्य सम्भवः ।

इत्थेननुपशास्यमानन्तु तपोधनपरिवहा स महामुनि
 इत् — 'अत्रिमदिदमाध्यमेमाह्वयतन्वन् । अल्पशोभमहः ।
 तदिति च नः ज्ञानसमयः । भवतामप्यतिक्रामति देवाच
 ज्ञा । तदुचिदन्तु भवन्तः । सर्व एव तावदावरन्तु य
 देवसन्वापारम् । अपराहसमये भवतां पुनः कृतमूलफल
 वेमभ्योपरिष्ठानामादिवः प्रभृति सर्वमावेदयिष्यामि ये
 ज्ञानेन कृतमपरस्मिन्मनि, इह लोके च यथास्य सम
 यं च तावदधनउद्धनः कियतामाहारेण । नियतमयम
 ज्ञानात्तरोदन्तं स्वप्नोपलब्धमिव मयि कथयति सर्व
 मरिष्यति ।' इत्यभिदधदंवात्पाय सह मुनिभिः ज्ञानादिम
 देवसन्वापारमकरोन् ।

अनेन च समयेन परिणतो दिवसः । ज्ञानोदितेन
 जिनार्पणविभिसुवपादयता यः शिवितले दरास्वमन्वरतलग्नः
 इव रक्तचन्दनाङ्कितं रविरुदयहन् । विशय परणितलग्न
 ज्मलिनोबनानि शङ्कुनय इव दिनसायसाने तपोधनवहा
 त्वंतापेण च रविरिष्टाः स्थितिमकुर्वत । आलग्नरक्तव
 मुनिभिरालम्बितालोदिवरत्कला इवाभमठरवः क्षणमरो
 मयिराज्य सिद्धकन्दारविपिनसन्धार्येनऽगुमरावज्ञमिव
 विपदराजव ।

रानेः रानैरच दूतोदिते भगवति दिमन्तिस्तुवि सुधाशूलि

धवलीकृते चन्द्रावपेन जगत्पथ्यामावरुण्डितायां विभावर्षा इत्
 कृताहारं मामादाय सर्वैस्तेः सह मुनिभिरुपमृत्य चन्द्रावपोद्गमि
 तपोवनैकदेशे वेत्रासनोपविष्टं नातिदूरवतिना जालपादनाम्नाग्नि
 मन्दमन्दमुपवीज्यमानं पितरमवोचत्—‘तव, सकलंवनस्य
 श्रवणकुतूहलाकलितहृदया समुपस्थिता तापसपरिपदावद्वन्द्व
 प्रवीक्षते । व्यपनीतममरच कृतोऽयं पतत्रिपोतः ।’ इत्येकमु
 स महामुनिरप्रतः स्थिधं मामवलोक्य तांश्च सर्वानेकामाप्नुम
 परान्मुनीम् पुद्ग्या रानैः रानैरप्रवीन्—‘श्रूयतां यदि कुतूहलम् ।

—:०:—

३६. शुकनासोपदेशः । ✓

तत्र चन्द्रागोष्ठ, विदितवेदितव्यस्याधीतसर्वशास्त्रस्य
 नाल्पमप्युपदेष्टव्यमस्ति । केवलं निवर्गव एवामानुभेद्यम् अथ
 लोकोद्देशम् अश्वीयप्रभापनेयम् अतिगहनं तमो यौवनप्रभर
 अरिगामोपरामो दादणो लक्ष्मोमरः । अतिशयोपचारद्वे
 त्यन्तर्गता दन्तशब्दरोध्या । अक्षयमानप्रयोगा पारा च एव
 सुप्रमत्तिशानतिश्च भवति । इत्यतो पितररेणाभिधीयते ।

भगवता एव भवन्ति भावनान्युपदेशानाम् । अतस्तत्र
 दि मनसि स्थितिकमलाग्निराजनिद्वयमस्तयो विरान्ति मुक्

[illegible][illegible]

आलोकयतु तावन् कल्याणाभिनिवेशो लक्ष्मीमेव प्रयन् ।
 इयं हि सुभटसङ्गमण्डलोत्पलवनविभ्रमध्रमरी लक्ष्मीः क्षीरसागर
 पारिजातल्लवेभ्यो रागम्, इन्दुराकलादेकान्तवक्रताम्, ज्ञे-
 श्रवसश्चलताम्, कालकूटान्मोहनराक्तिम्, मदिराया मत्,
 कौस्तुभमणोरगिर्नैष्ठुर्यम् इत्येतानि सहवासपरिचयवशाद् विष्णु-
 रितोदचिह्नानि गृह्येत्वेवेन्द्रता । न खेचरिधिमपरमगतिविग्रहे
 जगति किञ्चिदस्ति यथेश्वरनार्या । लब्ध्यानि स्रुत दुःखेन परि-
 पाश्यते । दृढगुणगतसन्दानिगति नरशति । न परिचय रक्षति ।
 नाभिजनमोक्षते । न रुग्णालोक्यते । न कुत्रमनुवर्तते । न खेच-
 रपश्यति । न वैदम्यं गणयति । न भ्रुवमाकर्णयति । न धर्ममनु-
 रूष्यते । न त्यागमाद्रियते । न विरोधस्तथा विचारयति ।

एवंविधयानि ध्यानया कथमपि दैवकरोन परिगृहीता विद्वान्-
 भवन्ति राजानः । सर्वविनयाविद्वानर्जं च गच्छन्ति । निष्का-
 माहात्म्यगर्वनिर्भराश्च न प्रणमन्ति देवताभ्यः, न मानसी-
 माभ्यान्, नार्चयन्त्यर्चनायान्, नाभिषादयन्त्यभिषादनाहारे,
 नाभ्युत्तिष्ठन्ति शुभम् । अनर्थघायासान्तरितिरिषयोपभांगनुत्तम्
 इत्युपदमति विद्वज्जनम् । जरावैदुष्यवत्तस्मिन्नि परयन्ति वृद्ध-
 जनापदेशम् । आत्मवशापरिभय इत्यमूयन्ति सचिदोददेशम् ।
 कृत्यति हितशदिने । सर्वथा तममिनन्दन्ति, वनाजयन्ति, वं
 पार्थे कुर्यन्ति, तं सार्वभौमम्, तेन सह सुखमवतिष्ठन्ते, तस्यै

[illegible]

॥ १ ॥
 ॥ २ ॥
 ॥ ३ ॥
 ॥ ४ ॥
 ॥ ५ ॥
 ॥ ६ ॥
 ॥ ७ ॥
 ॥ ८ ॥
 ॥ ९ ॥
 ॥ १० ॥
 ॥ ११ ॥
 ॥ १२ ॥
 ॥ १३ ॥
 ॥ १४ ॥
 ॥ १५ ॥
 ॥ १६ ॥
 ॥ १७ ॥
 ॥ १८ ॥
 ॥ १९ ॥
 ॥ २० ॥
 ॥ २१ ॥
 ॥ २२ ॥
 ॥ २३ ॥
 ॥ २४ ॥
 ॥ २५ ॥
 ॥ २६ ॥
 ॥ २७ ॥
 ॥ २८ ॥
 ॥ २९ ॥
 ॥ ३० ॥
 ॥ ३१ ॥
 ॥ ३२ ॥
 ॥ ३३ ॥
 ॥ ३४ ॥
 ॥ ३५ ॥
 ॥ ३६ ॥
 ॥ ३७ ॥
 ॥ ३८ ॥
 ॥ ३९ ॥
 ॥ ४० ॥
 ॥ ४१ ॥
 ॥ ४२ ॥
 ॥ ४३ ॥
 ॥ ४४ ॥
 ॥ ४५ ॥
 ॥ ४६ ॥
 ॥ ४७ ॥
 ॥ ४८ ॥
 ॥ ४९ ॥
 ॥ ५० ॥
 ॥ ५१ ॥
 ॥ ५२ ॥
 ॥ ५३ ॥
 ॥ ५४ ॥
 ॥ ५५ ॥
 ॥ ५६ ॥
 ॥ ५७ ॥
 ॥ ५८ ॥
 ॥ ५९ ॥
 ॥ ६० ॥
 ॥ ६१ ॥
 ॥ ६२ ॥
 ॥ ६३ ॥
 ॥ ६४ ॥
 ॥ ६५ ॥
 ॥ ६६ ॥
 ॥ ६७ ॥
 ॥ ६८ ॥
 ॥ ६९ ॥
 ॥ ७० ॥
 ॥ ७१ ॥
 ॥ ७२ ॥
 ॥ ७३ ॥
 ॥ ७४ ॥
 ॥ ७५ ॥
 ॥ ७६ ॥
 ॥ ७७ ॥
 ॥ ७८ ॥
 ॥ ७९ ॥
 ॥ ८० ॥
 ॥ ८१ ॥
 ॥ ८२ ॥
 ॥ ८३ ॥
 ॥ ८४ ॥
 ॥ ८५ ॥
 ॥ ८६ ॥
 ॥ ८७ ॥
 ॥ ८८ ॥
 ॥ ८९ ॥
 ॥ ९० ॥
 ॥ ९१ ॥
 ॥ ९२ ॥
 ॥ ९३ ॥
 ॥ ९४ ॥
 ॥ ९५ ॥
 ॥ ९६ ॥
 ॥ ९७ ॥
 ॥ ९८ ॥
 ॥ ९९ ॥
 ॥ १०० ॥

२७. समदुःखता ।

[illegible]

‘महाभाग, यत्तन्मया कथितममृतसम्भवमप्यसौ कुतः तन्मदिरिति नाम्ना मदिरायवेत्तुणा कन्यकाऽभूत् । तस्मात्तस्य सकलगन्धर्वकुलमुकुटकुङ्कुमलपोठमणिष्ठितचरणो देवधिराजः पाणिमपहन् । अगमिमितगुणगणा कट्टहरश्चान्यशनिशुभं महादेशीराधेन परं प्रीतः प्रसादमकरोत् । अन्योन्ये संवर्धनारयोश्च तयोः कालेनाश्रयभूतमेकजंशिवमिव विगौरय सारस्यैव गन्धर्वकुलस्य जौवनोक्तस्य वा दुहितृत्वेमुदासी कदम्बरंति नाम्ना । सा च मे जन्मनः प्रभुयेकावत रावनराणां परं प्रेमस्थानमलितरिभ्रम्भवाम द्वितीयो हृदयं पालयिष्यम् । एकत्र तया मया च नृत्यगोपारिङ्गाकुठनाः परिचयाः । शिशुजनोपिशमिश्च क्रीडाभिरतिशयः निर्भरमनोतो पालयाम । सा चापुनैव मदीयेन इतृवत्तमे समुपजातशोका निश्चयमकरोत्—‘नाहं कथञ्चिदपि सरोभारं महाधेनाशमामनः पाणिं माह्विष्यामि’ इति । सारोजनन पुनः सरोभवमनिश्चितवती च—‘यदि कथमपि मामनिष्कृतं मरि वनातानः कृतान्तिष्मन्नेषिद् दानुनिन्द्यति तदाहमनरोधे वा दूतारानेन वा रम्या वा शिषेण वा निवसामासुः मृत्युनि’ इति । सर्वं च तदाहमदुहितुः कृतनिश्चयं निश्चयवति कथंनरभारया परिजनमघराद् गन्धर्वराजप्रियं कथयन्मृशोत् ।

नोत्तमाङ्गेन प्रणम्य केयूरकोऽपि महाश्वेतादृष्टिनिसृष्टं न
 समीपवर्ति शिलावलं भेजे । परिसमाप्तजपा तु महाश्वेता प्र
 तरलिकाम्—‘किं त्वया दृष्टा प्रियसखी कादम्बरी कुर्या
 करिष्यति या तदस्मद्वचनम्’ इति । अथ सा तरलिका विव
 नतमौलिरीपदालम्बितकर्णपारामतिमधुरया गिरा व्यजिज्ञप
 ‘भर्तृदारिके, दृष्टा खलु मया भर्तृदारिका कादम्बरी व
 पुरालिनी, विज्ञापिता च निम्बिलं भर्तृदुहितुः सन्देशम् । आ
 य यत्तया सन्ततमुष्णस्थूलाश्रुभिन्दुवर्ष रुदित्वा प्रतिसन्दिष्टं
 तदैव विसर्जितस्तस्या एव वीणावाहकः केयूरकः कथयिष्यति
 इत्युक्त्वा विरराम ।

विरतवचसि तस्यां केयूरकोऽमयीत्—‘भर्तृदारिके मया
 देयां कादम्बरी दृढदत्तरुण्टमहा त्वां विज्ञापयति—‘यदियम
 मामवदत्तरलिका तन् कथय किमयं गुरुजनवचनातुरो
 हिमिन् मयितपरीक्षणम्, किं गृहनिवासापराधनिपुणोपात्तम्
 किं प्रेमविच्छेदाभिलाषः, किं भक्तजनपरित्यागोपायः, किं
 प्रक्षोभः । जानास्येव मे सहजप्रेमनिस्यन्निर्भरं हृदयम् । एवम
 निदुरं सन्दिशन्ती कथमसि न लज्जिता । तथा मधुरभाषि
 केनासि सिद्धिं यन्नुमप्रियम् । स्वस्थोऽपि यावत्तु इव ता
 र्जनीयम्यमानविरते कर्मणीत्सो मनिमुपतापयेन्, हिदु
 दुःस्मानिदृष्टद्वयोऽगमिषो जनः । गुह्यदुःखप्रेक्षिते हि मय

[illegible]

महाभेदा तु कण्ठतुल्या मुचिरं विचार्य 'गच्छ स्वयमेश-
मागत्य यथार्थमाचरिष्यामि' इत्युक्त्वा केनूरकं प्रादिष्योत् ।
गते च केनूरके भन्तापीडमुवाच—'राजपुत्र, रमणीयो हंसकूटः ।

विज्ञा च निरपराधजनो । बहुचक्षुः क्षिप्रदक्षिण
 पेशलो गन्धर्वोऽहम् । मग्नद्वरा मदानुभावा न करम्
 यदि नाभिनेरुद्धमिह गमने कवयमि, ताभ्यंति य
 प्रयोजनम्, अदृष्टवर्गित्यहं हृदि वा चेत्, मदन
 रूपो वा भवमिति, सुमन्त्रादि वाश्रयंशानम्, अशानि
 प्रणयम्, इममप्रत्याग्यानयोग्ये वा जने मन्यमे, सन
 वा परिषयतेः, अनुमानं याज्यं जनः, वनं नाहंति नि
 कर्तुमभ्यर्थनामिमाम् । इति मयैव सदा गत्वा हेनहृन्
 रमणीयशानिधानम्, तत्र दृष्ट्वा च मन्निर्विशेषं काङ्क्षन्
 अपनीय तस्याः कुमविमनोमोहवित्तसितम्, एकमहो विम
 शोभूते प्रत्यागमिष्यसि । मम हि निष्कारणान्वयं भव
 मालोस्यैव दुःसान्वयारभारकान्तेन मह्यः कातादुःखविशेष
 चेतसा, आवयित्वा स्ववृत्तान्वमिमं सद्यवाभिव गतः शान्
 दुःखितमपि जनं रमयन्ति सज्जनसमागमाः । परमुल्लोका
 परापीनश्च भवादृशां गुणोदयः ।' इत्युक्त्वतीं च चन्द्राग्रे
 वीत्—'भगवति, दर्शनात्प्रभृति परवानयं जनः । कर्तव्यं
 यथेष्टमशङ्कितया नियुज्यताम् ।' इत्यभिवाय तया सदैवोदचरत्

‘मानयामि मुनेर्वचनम्’ इत्युक्त्योत्थाय कृतमहीतलावतरणम् ।
परित्यज्य वियोगविष्टं स्वपरिजनं स्नातिवर्गमवगच्छन् ।
त्रिः प्रदक्षिणोक्त्य चतुर्मुखं कथमप्यनुनयनिवर्तिनुयायिप्रति-
प्रज्ञलोकतः सारित्रीद्वितीया निर्जगाम ।

—:०:—

४०. राज-भृत्याः ।

पत्नी, प्रथमं राज्याश्रं दुर्लभाः सद्भृत्याः । प्रायेण स-
मागच्छन् ममशयेष्वनुगुणीभूय द्रव्यं कुरन्ति पार्थिवं भुङ्क्ते ।
क्रीडारमेण नर्तयन्तो मयूरतां नयन्ति पालिसाः । कुण्डलिन-
श्चिरया-मीशं प्रहृतिं संक्रामयन्ति पद्मविद्याः । स्वप्ना इव विष्णो-
दग्नेरगद्वृष्टिं जनयन्ति दिव्यभक्त्याः गीतनृत्यहमितीदम्बरा-
मादन्त्युर्ध्वजिता दिक्षाया इव कानिधाः । धानका इव दृग्गन्ध-
नं राभ्यन्ते मदीनुमदुन्मीताः । मानगे मौनमिव मृदुरन्तमेकवि-
श्रुन्ति आनिधाः । यमपट्टिका इशान्वरे विप्रमानिभ्यः सुदोषा-
मन्त्र इदमे निर्वहन्त्यनिमार्गिणाः ।

—:०:—

४१. शरद्वर्णनम् ।

वनस्पतीनां मासो नदीनां

नेत्रदिनां कान्तिभूतां दितो च ।

निर्वाणं वायुः स पुरः समन्ता-

न्दिष्वेव दधानो शरदं ररयं ॥ १ ॥

हरद्वमद्वाचयतेः पलाशे-

भ्यां ताभिर्यं भाविरायां दधन्ति ।

सामुद्रमदीनामिदृशानि रेनु-

काभ्योत्पलभ्याङ्गुलपदपदानि ॥ २ ॥

विन्वागर्तुस्तारवर्ने. समुद्रि

नित्रां विलोक्यापहृतां पयोभिः ।

मूलानि सामर्पयन्ते रेनुः

सरोजलक्ष्मी स्थलपद्मराशेः ॥ ३ ॥

निरागुपारेर्नदनाम्बुफलैः

पत्रान्तरपयोमलदृष्यविन्दुः ।

उपादरोदेष नक्षत्रवङ्गः

उमुद्रतो

वीरवह्निनारी ॥ ४ ॥

वनानि खोयानि च नेत्रकल्पैः

पुण्ये. सरोजैश्च निर्लानधुनैः ।

परस्परं विमययन्ति लक्ष्मीम्

आनोक्त्याश्चक्षुरिवाद्गंग ॥ ५ ॥

दत्तात्रयानं मधुलेदिगोती

प्रशान्तचेष्टं हरिणं त्रिपांसुः ।

आकर्ष्यन्नुत्तुह्मनादा-

दक्ष्यं समाधि न द्यं मृगाभिन् ॥ ६ ॥

गर्जन् हरिः साम्भसि शैतृष्टं

प्रतिध्वनानात्मठुतामिश्रम् ।

क्रमं वयन्ध क्रमिन् सद्योपः

प्रवर्क्यन्मृगेन्द्रनादान् ॥ ७ ॥

विष्मांशुरश्मिच्छुरितान्यदूरान्

प्राञ्चि प्रभाते सलिलान्यपश्यन् ।

गभस्तिषाराभिरिव द्रुतानि

तेजांसि भानोर्भुवि सम्भृतानि ॥ ८ ॥

दिग्ध्यापिनीलोचनलोभनीया

मृजान्वयाः स्नेहमिव सवन्ताः ।

शृङ्गायताः शस्यविशेषपङ्क्ती-

स्तुतोप पश्यन् विवृणान्तरालाः ॥ ९ ॥

विद्योगदुःखानुभवानभिज्ञैः

काले नृपांश्च विहितं ददद्भिः ।

शरणं नमः ।

आहार्यरोभारितैरमायै-

रैरिष्टपुंभिः प्रथितान् स गोष्ठान् ॥१०॥

सोभूषणं पेटितमप्रगल्भं

वास्तव्यवकाशेषि र्वाशितानि ।

अत्रूथ विधासकृतः स्वभावात्

गोपाद्गनानां नुमुदे विलोक्य ॥११॥

विषिप्रमुचैः दूबमानमारान्

कुतूहलं प्रयु सवान तस्य ।

नेषा ययोपासवनोपरोधं

कदम्बकं वासमजं गृताणाम् ॥१२॥

सितारविन्दमणयेषु लीनाः

संसर्पप्रेतेषु य सैकतेषु ।

कुन्दावदावाः फलईसमालाः

प्रतापिरे भोत्रसुखैर्निनारीः ॥१३॥

न तत्रलं यम सुधारुपद्वजं

न पद्वजं तद् यदलीनपद्वदम ।

न पद्वद्वीडसौ न उगुच यः फलं

न गुच्छितं तम जहार यन्मनः ॥१४॥

४२. हिमालयः ।

अस्त्युत्तरस्यां दिशि देवतात्मा

हिमालयो नाम नगाधिराजः ।

पूर्वोपरी तोयनिधौ बगाक्ष

स्थितः पृथिव्या इव मानदण्डः ॥ १ ॥

अनन्तरत्नप्रभवस्य यस्य

हिमं न सौभाग्यविलोपि जातम् ।

एको हि दोषो गुणसन्निपाते

निमज्जतीन्द्रोः किरणोऽप्यिवाङ्गः ॥ २ ॥

यश्चाप्सरोविभ्रममण्डनानां

सम्पादयित्रीं शिखरैर्बिम्बति ।

बलादकच्छेदविभक्तरागाम्

अकालसन्ध्यामिव धातुमताम् ॥ ३ ॥

आमेखलं सञ्चरतां घनानां

छायामधः सानुगतां निपेन्य ।

उद्वेजिता वृष्टिभिराश्रयन्ते

शृङ्गाणि यस्यात्पवन्ति सिद्धाः ॥ ४ ॥

विद्यालयः ।

यत् नृणां धर्मोपनिषत्

द्वितीयः अध्यायः ।

विद्वान् धर्मो धर्मो धर्मो

धर्मो धर्मो धर्मो धर्मो ॥ १ ॥

धर्मो धर्मो धर्मो धर्मो

धर्मो धर्मो धर्मो धर्मो ॥ २ ॥

धर्मो धर्मो धर्मो धर्मो

धर्मो धर्मो धर्मो धर्मो ॥ ३ ॥

धर्मो धर्मो धर्मो धर्मो

धर्मो धर्मो धर्मो धर्मो ॥ ४ ॥

धर्मो धर्मो धर्मो धर्मो

धर्मो धर्मो धर्मो धर्मो ॥ ५ ॥

धर्मो धर्मो धर्मो धर्मो

धर्मो धर्मो धर्मो धर्मो ॥ ६ ॥

धर्मो धर्मो धर्मो धर्मो

धर्मो धर्मो धर्मो धर्मो ॥ ७ ॥

धर्मो धर्मो धर्मो धर्मो

धर्मो धर्मो धर्मो धर्मो ॥ ८ ॥

धर्मो धर्मो धर्मो धर्मो

धर्मो धर्मो धर्मो धर्मो ॥ ९ ॥

लाङ्गूलविच्छेपत्रिसर्पिशोभै-

रितस्तवश्चन्द्रमरीचिगौरैः ।

यस्यार्थयुक्तं गिरिराजशब्दं

कुर्वन्ति बालव्यजनैश्चमयः ॥१०॥

भागीरथानिर्मलशीकराणां

बोद्धा मुहुः कम्पितदेवदारुः ।

यद्वायुरन्विष्टमृगैः किरातै-

रासेज्यते भिन्नशिखरिड्वर्धः ॥११॥

सप्तर्षिहस्तावचितावरोषा-

ण्यधो विवस्वान् परिवर्तमानः ।

पद्मानि यस्यामसरोरुहाणि

प्रयोधयत्पूर्ध्वमुखैर्मयूतैः ॥१२॥

— १०१ —

४३. राजदम्पत्योर्गुरुदर्शनयात्रा ।

अथाभ्यर्च्य विधातारं प्रयतो पुत्रकाम्यया ।

तो दम्पती वमिष्ठस्य गुरोर्जगन्तुराश्रमम् ॥ १ ॥

श्लिष्यगम्भीरनिर्णयमेकं स्वन्दनमास्थितौ ।

प्रातृपण्यं पयोवाहं विष्णुदेवावतावित्र ॥ २ ॥

मा भृशधर्मपादेति परिमेवपुरःसरौ ।

अनुभावरिशो सन्तु सेन्यपरिवृताविड ॥ ३ ॥

सेन्यमानौ मुग्धरपरीः शालनिर्वासगन्धिभिः ।

पुष्परेणूतिरैवांतैराभूतवनराजिभिः ॥ ४ ॥

मनोभिरामाः भृशवन्तौ रथनेमिस्वनोन्मुखैः ।

पद्मजस्रवारिनां केका द्विधाभिन्नाः शिखरिडभिः ॥ ५ ॥

परस्परचिमाटरयमदूरोद्भित्तवर्त्मसु ।

मृगद्वन्द्वेषु परवन्तौ स्यन्दनादनुदृष्टिषु ॥ ६ ॥

भेष्यादभ्याद् वितम्बद्विरस्तम्भां घोरशृङ्गजम् ।

सारसैः कलनिर्हादैः कचिदुन्नमितान्तौ ॥ ७ ॥

पवनस्यानुपूलत्वान् मार्धनासिद्धिरांसिनः ।

रजोभिन्नुत्तमोत्कीर्णैरस्तृष्टालकवेष्टनौ ॥ ८ ॥

सरसांप्परकिन्दामां वीचिरिद्योभरीवलम् ।

धामोदमुपशिष्टप्रजो रत्ननिःश्वासानुकारिणम् ॥ ९ ॥

मामेवात्मरिसृष्टेषु वृषचिह्नेषु यज्यनाम् ।

अमोघाः प्रसिद्धन्तावर्ष्यानुपदमारिपः ॥ १० ॥

रैपद्रव्यनमादाय घोषदृष्टानुपस्थितान् ।

नामधेयानि वृन्दन्तौ वन्यानां भार्गशादिनाम् ॥ ११ ॥

काप्यभिल्या वयोरासीद् व्रजतोः दृष्टवेषयोः ।

दिमनिर्मुण्ड्योषोमे चित्राचन्द्रमसोरिव ॥ १२ ॥

तत्तद् भूमिपतिः पत्न्यै दर्शयन् प्रियदर्शनः ।
 अपि लङ्घितमध्वानं कुबुधे न कुबोधमः ॥ १३ ॥
 स दुष्यापयशाः प्रापदाश्रमं श्रान्तवाहनः ।
 सायं संयमिनस्तस्य महर्षेर्महिषीसखः ॥ १४ ॥
 बनान्तरादुपावृत्तैः समित्कुराफलाहरैः ।
 पूर्यमाणमदर्यामिश्रप्नुयात्तैस्तपस्विभिः ॥ १५ ॥
 आकीर्णमृषिपत्नानामुदजद्धाररोधिभिः ।
 अपत्यैरिव नौवारभागधेयोचितैर्मृतैः ॥ १६ ॥
 सेरुन्ते मुनिग्न्याभिस्तन्त्रणोऽग्नितृचक्रम् ।
 विश्वासाय विद्वज्जानामालवाचाम्बुपायिनाम् ॥ १७ ॥
 आवपात्ययसंक्षिप्तनौवारसु निरादिभिः ।
 मृगैर्गतिं तरोमन्यमुदजाङ्गनभूमिषु ॥ १८ ॥
 अभ्युन्वितामिपिशुनैरतिर्धानाश्रमोन्मुखान् ।
 पुनानं परनोद्भूतैर्गुणैस्तद्गुणिभिः ॥ १९ ॥
 अथ यन्तारमादिरय धुर्यान् विश्रमयेति सः ।
 तामयारोहयन् पत्नीं रयादवकरोह च ॥ २० ॥

૪૨. ગુ.મારજન્મ

દિસા હામદુમંતના જન્મ પુત્રના

હરિદાસના પદોત્તરિયાદરે ।

દુષ્ટ અને દુઃખાતીન જન્મને

મલોદિતના પદોત્તરિયાદરે ॥ ૧ ॥

જનિતના પદો પદોત્તરિયાદરે

પુત્રામવનના જન્મને ॥ ૨ ॥

નિત્યપદોત્તરિયાદરે

જન્મને ॥ ૩ ॥

જન્મને દુષ્ટાત્તરિયાદરે

જન્મને ॥ ૪ ॥

જન્મને દુષ્ટાત્તરિયાદરે

જન્મને ॥ ૫ ॥

નિત્યપદોત્તરિયાદરે

જન્મને ॥ ૬ ॥

જન્મને દુષ્ટાત્તરિયાદરે

જન્મને ॥ ૭ ॥

જન્મને દુષ્ટાત્તરિયાદરે

જન્મને ॥ ૮ ॥

न केवलं सद्यनि मागधीपतेः

पथि व्यजृम्भन्त दिवौकसानि ॥ ३ ॥

न संयतस्तस्य वभूव रक्षितु-

र्विसर्जयेद् वं सुतजन्महर्षितः ।

शृणाभिधानात्स्वयमेव केवलं

तदा पितृणां नुमुचे स बन्धनान् ॥ ६ ॥

श्रुतस्य यायादयमन्तमर्भक-

स्तथा परेषां युधि चेति पार्थिवः ।

अवेक्ष्य घातोर्गमनार्थमर्थवि-

षकार नाज्ञा रघुमात्मसम्भवं ॥ ७ ॥

पितुः प्रयत्नात्स समप्रसम्पदः

शुभैः शरीरावयवैर्दिने दिने ।

पुषोप शृङ्गि हरिदश्वदीपिते-

रनुप्रवेशादिव बालश्चन्द्रमाः ॥ ८ ॥

उमावृषाद्वी शरजन्मना यथा

यथा जयन्तेन शर्षापुनन्दरौ ।

तथा नृपः सा च मुतेन मागधी

ननन्दतुल्यत्सदृशेन तत्समौ ॥ ९ ॥

रषाङ्गनाम्नोरिव भावबन्धनं

वभूव यद्येव परस्परभयम्

विद्यमानस्य मुनेन तत्तदा

व्याख्याताः ।। परंपर्यायत ॥ १० ॥

यथा च धातुना ध्वन्योदितं वथा ।

यस्य तदावामवयवस्य चाहुतिम् ।

अनूच मन्त्रः प्रविशति तदा

विद्युद्वत् तेन तन्मन्त्रं ध्वन्योदितम् ॥ ११ ॥

अथोपनिषत् विविद्वत् विप्रश्नितः

विनिन्दुतेन दुष्टो दुष्टप्रियम् ।

अथोपनिषत् ध्वन्युदितं ते

विद्युद्वत् तेन तन्मन्त्रं ध्वन्योदितम् ॥ १२ ॥

— १०१ —

४५. प्रयोपमङ्गलम् ।

विनिन्दता मविमता वर मुच्य शब्दा

धातुना द्विष्यन् ननु ध्वन्योदितं विप्रश्नितम् ।

अथोपनिषत् विनिन्दता मुच्य शब्दा

धातुना द्विष्यन् ननु ध्वन्योदितं विप्रश्नितम् ॥ १ ॥

अथोपनिषत् विनिन्दता मुच्य शब्दा

धातुना द्विष्यन् ननु ध्वन्योदितं विप्रश्नितम्

लक्ष्मीर्विनोदयति येन दिगन्तलम्बी

सोऽपि त्वदाननरुचिं विजहाति चन्द्रः ॥ २ ॥

तद् वत्सुना युगपदुन्मिषितेन तावन्

सद्यः परस्परतुलामधिरोहतां द्वे ।

प्रस्पन्दमानपरुषेतरचारमन्त-

श्चक्षुस्तव प्रचलितभ्रमरं च पद्मम् ॥ ३ ॥

धृन्ताच्छूलथं हरति पुष्पमनोकहानां

संसृज्यते सरसिजैररुणांशुभिर्भैः ।

स्वाभाविकं परगुणेन विभाववायुः

सौरभ्यमीप्सुरिव ते मुखमाहवस्य ॥ ४ ॥

ताम्रोदरेषु पतितं तरुपल्लवेषु

निर्भोवहागुलिकाविराट् हिमाम्बः ।

आभाति लम्बपरभागवयापरोष्ठे

लीलास्मितं सदरानार्धिरिव त्वदीयम् ॥ ५ ॥

यावन् प्रतापनिधिराक्रमते न भानु-

रुहाय तावदरुणेन समो निरस्तम् ।

आयोधनापसरतां त्वयि वीर याते

किं वा रिपूंस्तव गुरुः स्वयमुच्चिनति ॥ ६ ॥

राय्यां जहन्पुष्पवधविनीतनिद्राः

सम्भरेमा मुखरद्वल्लक्ष्मिणस्ते ।

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ १ ॥
 भक्त्या भक्त्या भक्त्या भक्त्या ॥ २ ॥
 भक्त्या भक्त्या भक्त्या भक्त्या ॥ ३ ॥
 भक्त्या भक्त्या भक्त्या भक्त्या ॥ ४ ॥
 भक्त्या भक्त्या भक्त्या भक्त्या ॥ ५ ॥
 भक्त्या भक्त्या भक्त्या भक्त्या ॥ ६ ॥
 भक्त्या भक्त्या भक्त्या भक्त्या ॥ ७ ॥
 भक्त्या भक्त्या भक्त्या भक्त्या ॥ ८ ॥
 भक्त्या भक्त्या भक्त्या भक्त्या ॥ ९ ॥
 भक्त्या भक्त्या भक्त्या भक्त्या ॥ १० ॥

४६. इन्दुमती-स्ययंवरः ।

अथ गुरुं वन्दिमाप्स्यते.
 सांसारिकं नरे बलोकं ।
 ब्रह्मावस्थं परितो रिक्तं-
 नृदमनं मूढं हि महत्तमं ॥ १ ॥
 मनुष्यवर्गं पशुपक्षयान्
 अप्यास्य कन्या परिवारसोधि ।

विवेश मन्थान्तरराजमार्गं

पतिवरा क्लृप्तविवाहवेपा ॥ २ ॥

ततो नृपाणां श्रुतवृत्तवरा

पुंवप्रगल्भा प्रतिहाररत्नी ।

प्राक् सन्निकर्ष मगधेश्वरस्य

नात्या कुमारीमवदत्सुनन्दा ॥ ३ ॥

असौ शरण्य शरणोन्मुत्थानाम्

अगाधसत्तो मगधप्रविष्टः ।

राजा प्रजारश्चनलध्ववर्णः

परन्तपो नाम यथार्थनामा ॥ ४ ॥

कामं नृपाः सन्तु सहस्ररोऽन्ये

राजन्वर्त्तामादुरनेन भूमिम् ।

नक्षत्रताराप्रहसङ्कुलापि

ज्योतिष्मती चन्द्रमसैव रात्रिः ॥ ५ ॥

अनेन चेदिच्छसि गृहमाणं

पाणि धरेण्येन कुरु प्रवेरो ।

प्रास्ताद्वातायनसंश्रितानां

नेत्रोत्सवं पुष्पपुराङ्गनानाम् ॥ ६ ॥

एवं तयोक्ते तमवेक्ष्य किञ्चिद्

विस्त्रसिदूर्वाङ्गमधूकमाला ।

ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ

अथः॥१६॥

၁။ အိမ် စံချာပတ်ကို ခြုံကာ

॥ ज्ञानं ॥ जमुनां निवास ॥

ਸਮਾਂ: ੧.੫ ਘੰਟਾ

एषां च मानसगच्छायां ॥ ८ ॥

जगत्त्रयं श्रीनामसमन्नाम

સુલકનામાં ૬૦ સીસાઓ

विनीतनाथ. दित मय ५२.

૧૬૬ વહ નૃસિંહસેવરી ગુહ્યે ॥ ૧ ॥

अनेक पर्यायसूत्राभिप्लव

पुनःपुनः यत्नमात्रं सन्ति ।

प्रत्यर्पिताः राघुविजयिभिर्भक्तम्

११०११

निसर्गभित्तिरप्येवमस्मिन्

अग्निन् द्रव्यं भक्ष्यं सरस्वती च ।

राज्या निरा मनुष्या च योग्या

सुमंषि हव्यासि तयोस्तृतीया ॥११॥

अपाङ्गराजावतारं यमु-

यांहीवि जन्मामवरकुमारी ।

नासौ न काम्यो न च वेद सम्यग्

द्रुं न सा भिन्नरुचिर्हि लोकः ॥१२॥

ततः परं दुःप्रसहं द्विपद्मि-

नृपं नियुक्ता प्रतिहारभूमौ ।

निर्दशयामास विशेषदृश्यम्

द्रुं नवोत्थानमिवेन्दुमस्यै ॥१३॥

अवन्तिनायोऽयमुदग्रशङ्कु-

र्यस्य प्रयायेषु ह्योत्थितानि ।

कुर्वन्ति सामन्तशिखामर्णानां

प्रभाश्रोहास्तमयं रजांसि ॥१४॥

असौ महाकालनिष्ठेवनस्य

वसन्नदूरे किल चन्द्रमौलेः ।

ठमिहपक्षेऽपि सह प्रियाभि-

ज्योत्स्नावतो निर्विशति प्रदोषान् ॥१५॥

अमेन यूना सह पार्थिवेन

रम्भोरु कचिन्मनसो रुचिस्ते ।

सिप्रावरङ्गानिलकम्पितासु

विहर्तुमुद्यन्तपरम्परासु ॥१६॥

वरिमन्नमिश्रोतितवन्धुपक्षे

प्रवापसंशोपितशयुषष्ठे ।

एदन्ध सा म्भंशमभीनुमायां

दुमुदनी धानुमनीव भावय ॥ १५ ॥

वामपठनामरसान्तराभाय

अनूपराजस्य गुणैरनुनाय ।

विधाय गृष्टि ललिता विधागु-

र्जगाद भूय मुदनी मुनन्दा ॥ १८ ॥

संशामनिर्विहमदृशबाहु-

एष्टाराद्वीपनिवात्यूप ।

अनन्यसाधारणराजशान्तो

वभूवयोगी किल कार्तवीर्य ॥ १९ ॥

वत्यान्यये भूपतिरेव जात-

प्रतीच इत्यागमवृद्धसेवी ।

येन भियः संभवदोषरुतं

स्वभाषलोलेत्यवराः प्रमृष्टम् ॥ २० ॥

अस्याङ्गुलरमीर्भव दीर्घबाहो-

र्मादिध्वतीवप्रनिवम्बकाश्वीम् ।

प्रासादजालैर्जलवेष्टिरभ्यां

रेषां यदि प्रेक्षितुमस्ति कामः ॥ २१ ॥

वस्याः प्रकामं भियदर्शनोऽपि

न स शिखीरो रुचये वभूव ।

द्वोऽपान्तरानोत्तलवक्त्रपुष्पै-

रपाकृतस्वेदलवा मरुद्भिः ॥२७॥

प्रतोभिताप्याकृतिशोभनीया

विदर्भराजावरजा तथैवम् ।

तस्मादपावर्तत दूरदृष्टा

नात्येव लक्ष्मीं प्रतिकूलदैवान् ॥२८॥

सञ्चारिणी दीपतिस्त्रेव राज्ञौ

यं यं ह्यनोयाय पतिवरा सा ।

नरेन्द्रमार्गाद् इव प्रपेदे

विबर्णभावं स स भूमिपालः ॥२९॥

तस्यां रघोः सुनुरुपस्थितायां

पूर्यति यानेति समाकुलोऽभूत् ।

यामेतरः संतापमस्य पादुः

केयूरदन्तोऽप्युवसितैर्नुनोव ॥३०॥

तं प्राप्य सर्वोत्पन्नानवशं

ह्यावर्ततान्धोऽपगमात्तुमारी ।

न हि प्रकुलं सहकारमेव

वृष्टान्तरं काङ्क्षति पट्टवल्ली ॥३१॥

वरिसन् समावेशितचित्तवृत्तिम्

इन्दुप्रभाभिन्दुमर्दामपेश्व ।

सारत्वंमृष्टाम्भुशोभनंभः

शरीरं पर्वतं हनो नतिन्याः ॥ २२ ॥

अथाङ्गदाभिष्टुभुजं भुजिष्या

हेमाङ्गं नाम कतिङ्गनाम् ।

आसेदुषी साक्षिरायुपञ्चं

पालामशलेन्दुमुग्धी यभापे ॥ २३ ॥

असी महेन्द्राद्रिममानसारः

पतिमहेन्द्रस्य महोदधेऽथ ।

यस्य चरत्सैन्यगजच्छलेन

यात्रासु यावत्तु पुरो महेन्द्रः ॥ २४ ॥

व्यापातरेखे सुनुजो भुजाभ्यां

विभक्तिं यश्चापभृतां पुरोगः ।

रिपुश्रियां साञ्जनशापसेके

वन्दीकृतानामिव पद्मवी द्वे ॥ २५ ॥

यमात्मनः सद्यनि सनिष्ठो

मन्द्रध्वनित्याजितयामतूर्यः ।

प्रासादवातायनदृश्यवाचिः

प्रबोधयत्यर्णव एव सुमम् ॥ २६ ॥

अनेन सार्धं विहराम्बुराशे-

स्वारेषु वल्लीवनमर्मरेषु ।

तदा यन्मनुष्यमनु दृष्टुं च
 तत्र समागम्य तु वाचनेन ॥१४॥
 ततः सुमन्दावचनादगाने
 सत्रां तनु१०४ नरं गृह्णन्त्या ।
 एषा ममादायतया कुमार
 मन्दमर्दं तु संवत्स्रजेव ॥१८॥
 सा पूर्णगौरं सपुनन्दनाव
 धार्मीकराभां वरभोषयोत्त ।
 वासत्रयामाग वषाप्रदेशं
 वरुडे तुलं मूर्तमिषानुयामम् ॥१९॥

४७. शापनिवृत्तिः ।

स कदापिदंष्ट्रिवप्रजः
 ताह दंष्ट्रा विजहार मुप्रजाः ।
 नगरं पवनं शर्मास्रजो
 मरुतां पालयित्वेव नन्दने ॥ १ ॥
 अथ रोपति वृक्षिणोदधे
 भित्तगोचर्यनिर्धेवमीधरम् ।

प्रचक्रमे वस्तुमनुक्रमज्ञा

सक्षिप्तं वाच्यमिदं मुनन्दा ॥३२॥

इक्ष्वाकुर्वरयः ककुदं नृपाणां

ककुत्स्थ इत्यादितल्लघुलोऽनूत् ।

काकुत्स्थराज्यं यत इन्ननेच्छाः

रत्नाय्यं दधत्युत्तर कोसलेन्द्राः ॥३३॥

जातः कुले तस्य किलोदकर्त्तिः

कुलप्रदीपां नृपतिर्दिर्लीपः ।

अतिष्ठदेकोनशतक्रतुन्वे

शक्राभ्यमूयाविनिवृत्तये यः ॥३४॥

पुत्रो रघुस्तस्य पदं प्रशास्ति

महाकृतोर्विश्वजितः प्रयोक्ता ।

चतुर्दिगावर्जितसंभृतां यो

मृत्पात्रशेखरमकरोद् विभूतिम् ॥३५॥

असौ कुमारस्त्वमजोऽनुजात-

क्षिविष्टपस्येव पतिं जयन्तः ।

गुर्वी घुरं यो नुवनस्य पित्रा

घुर्येण दम्यः सदृशं विभर्ति ॥३६॥

कुलेन कान्त्या वयसा नवेन

गुणैश्च तैस्तै विनयप्रधानैः ।

शापनिवृत्तिः ।

त्वमात्मना तुल्यममुं पूर्णोऽयं
रत्नं समागच्छतु काञ्चनेन ॥३७॥
सतः सुनन्दावपनावसाने
लज्जां तनूत्स्य नरेन्द्रन्या ।
दृष्ट्वा प्रसादामलया कुमारं
प्रत्यमर्हान् संवरणसजेय ॥३८॥
सा पूर्णगौरं रघुनन्दनस्य
धात्रीकराभ्यां करभोषमोह ।
आसजयामास यथाप्रदेशं
कण्ठे शुभं मूर्तमिवापुराणम् ॥३९॥

४७. शापनिवृत्तिः ।

॥ कदाचिदयेहितप्रजः
सह देव्या विजहार मुप्रजाः ।
नगरोपवने राधोसरयो
मरुतां पालयितेव नन्दने ॥ १ ॥

उपवीणयितुं ययौ रवे

रुदगावृत्तिपथेन नारदः ॥ २ ॥

कुसुमैर्मथितामपारिर्वैः

स्रजमावोद्यशिरोनिवेशिताम् ।

अहरन् किल तस्य वेगवान्

अविवासस्पृहयेव मारुतः ॥ ३ ॥

धमरैः कुसुमानुसारिभिः

परिकीर्णां परिवादिनी मुनेः ।

ददरो पयनायलेपजं

सृजती याप्यमिवाञ्जनाविलम् ॥ ४ ॥

अभिभूय विभूतिमार्तवीं

मधुगन्धातिशयेन वीरुधाम् ।

नृपतेरमरस्त्रगाप सा

दयितोरःस्थलनिर्भरस्थितिम् ॥ ५ ॥

क्षणमाग्रसखीमधोरसः

किल सा तामवलोक्य विह्वला ।

निमिमीत नरोत्तमप्रिया

हनचन्द्रा तममेव कीमुदी ॥ ६ ॥

प्रमशामनु संश्वितः शुचा

नृपतिः समिति याप्यदर्शनान् ।

न पद्मर शरीरमग्निस्तान्

सह देव्या ॥ तु जीविताशया ॥ ७ ॥

अथ तं सवनाय शोचितः

अग्निधानाद् गुरुराभमस्थितः ।

अभिपद्मजडं विजहियान्

इति शिष्येण क्लृप्तान्वबोधयत् ॥ ८ ॥

अममात्रविधियंता मुनि-

रतश्च विद्वानपि तापकारणम् ।

न भवन्तमुपस्थितः स्वयं

प्रकृतौ स्थापयितुं तत्परव्युत्तम् ॥ ९ ॥

अपि तस्य सुपूषा वर्तते

सपुष्पदेरापदा सरस्वती ।

शृणु विभुतसत्त्वसारं तां

इति वेनामुपधातुमर्हसि ॥ १० ॥

पुद्गलस्य पदेष्वजन्मनः

समतीतं च भवञ्च भावि च ।

स हि निष्प्रतिघेन चक्षुषा

त्रितयं ज्ञानमयेन परयति ॥ ११ ॥

परतः क्लृप्त दुश्चरं तप-

सृष्टिदिन्दोः परिशुद्धितः पुणः ।

प्रजिघास्य समाधिभेदिनीं

हरिरस्मै हरिणीं सुरङ्गनाम् ॥ १२ ॥

स तपःप्रतिश्रवमन्युना

प्रमुखाविष्कृतचारुविभ्रनाम् ।

अशपद् भव मानुर्पाति तां

शमवेलाप्रलयोर्मिणा भुवि ॥ १३ ॥

भगवन् परवानयं जनः

प्रतिफूलाचरितं क्षमस्व मे ।

इति चोपनतां चित्तिष्टुशं

कृतवाना सुरपुष्पदर्शनात् ॥ १४ ॥

कथकैशिकवंशसम्भवा

तव भूत्वा महिषी धिराय सा ।

उपलब्धवती दिवश्च्युतं

विश्रता शापनिवृत्तिकारणम् ॥ १५ ॥

तदलं तदपायचिन्तया

विपदुत्पत्तिमतामुपस्थिता ।

वसुधेयमवेक्ष्यतां त्वया

वसुमत्या हि नृपाः कलत्रिणः ॥ १६ ॥

प्रजिघाय समाधिभेदिनो

हरिरस्मै हरिणो सुतद्गनाम् ॥ १२ ॥

स तपःप्रतिबन्धमन्युना

प्रमुखाविष्कृतचारुविभ्रमाम् ।

अशपद् भव मानुषोति तां

रामवेलाप्रलयोर्मिणा भुवि ॥ १३ ॥

भगवन् परवानयं जनः

प्रतिफूलाचरितं क्षमस्व मे ।

इति चोपनतां चित्तिस्थूरां

कृतवाना सुपुष्पदर्शनात् ॥ १४ ॥

क्रथकैरिक्कवंशसम्भवा

तव भूत्वा महिषी भिराय सा ।

वपलम्भवती दिवश्च्युतं

वित्रता शापनिवृत्तिकारणम् ॥ १५ ॥

तदलं तदपायचिन्तया

विपदुत्पत्तिमतामुपस्थिता ।

वसुधेयमवेक्ष्यतां त्वया

वसुमत्या दि नृपाः कलत्रिणः ॥ १६ ॥

४८. रामायणगानम् ।

अथ प्राचेतसोपसं रामायणमित्युक्तः ।
 मैथिलेयी कुशलरो जगत्पुर्णुनोरितो ॥ १ ॥
 पूतं रामस्य वात्मीकेः इतिलो रिमरखनी ।
 किं तद् येन मनो हर्षुर्नलं स्वातं न शृण्वताम् ॥ २ ॥
 रूपे गीते च माधुर्यं तयोस्तर्क्यमिन्देरितम् ।
 इदं साधुजं रामः शुभाय च कुदली ॥ ३ ॥
 तर्हीवभवयैकामा पंसरभूम्युत्पी बभौ ।
 दिमनियमिदनी मावर्तनरंतेव वनधली ॥ ४ ॥
 वयोवैववित्तवादि रामाय च तयोस्तरा ।
 जनश मेत्य सादर्यं माधिकम्बं इत्युक्तम् ॥ ५ ॥
 वधयोर्न तथा लोचः प्रावीत्येवमितिमिमे ।
 गृपनः प्रीतिदानं तु वीनरुदतया वधा ॥ ६ ॥
 गेवे को तु विनोता वा करव चैव इतिः कवेः ।
 इति राक्षा रचं वृष्टी लो वात्मीकिमरगताय ॥ ७ ॥
 अथ साधरजो रामः प्राचेतसामुपेयवाद् ।
 ऊरीकृत्वा मनो देहं राभ्यमानै न्धवेदवद् ॥ ८ ॥
 स तावापवाच राधाय मैथिलेयी त्वराभजौ ।
 इति अष्टमिरो वसे पीतायाः राभ्यरिभट्टव ॥ ९ ॥

तात शुद्धा समचं नः स्तुता ते जातवेदसि ।

दीरात्म्याद्रक्षस्त्वां तु नाग्रत्याः भद्रधुः प्रजाः ॥ १० ॥

ताः स्वचारिभ्यमुद्दिश्य प्रत्याययतु मैथिली ।

ततः पुत्रवतीमेनां प्रतिपत्स्ये त्वदाक्षया ॥ ११ ॥

इति प्रतिश्रुते राज्ञा जानकीमाभमान्मुनिः ।

शिष्यैरानाययामास स्वसिद्धिं नियमैरिव ॥ १२ ॥

अन्येनूरथ काटुत्थः सन्निपात्य पुरौरुसः ।

कथिमाप्ताययामास प्रस्तुतप्रतिपराये ॥ १३ ॥

स्वरसंस्कारकन्यासो पुत्राभ्यामथ सीतया ।

अपेयोदविषं मूर्धे रामं मुनिरुपस्थितः ॥ १४ ॥

कायावपरिवीनेन स्वपदार्पितपशुपा ।

अन्यभीयत हृष्टेति शान्तेन वपुर्नैव सा ॥ १५ ॥

जनामनराजोऽपयान् प्रतिमं हनचक्षुषः ।

तन्मुनेऽत्राङ्गमुग्धाः मर्धे कनिना इव राजय ॥ १६ ॥

तां दृष्टिस्थये भर्तुर्मुनिरास्थितमिष्टरः ।

कुत्र निःसंशयं कर्मे स्मरुते लोभमित्यरात् ॥ १७ ॥

अथ बान्धवादिशिष्येण पुण्यमार्चनं पदः ।

आपम्योदीरयामास सीता मर्त्यां रागरक्ताम् ॥ १८ ॥

वाय्देनः चर्मभिः पद्मी श्यनिपातो यथा न मे ।

तथा विपद्भवे देवि मामात्मनोऽनुपदंसि ॥ १९ ॥

एवमुक्ते तदा स्तब्धता वन्ध्याय तद्योभयाद् भुव ।
 तावत्तदधिकं स्वर्गिनि धर्मामन्दनमुत्तरी ॥ २० ॥
 तत्र भागवतः ॥ १ ॥ अस्मिन्नामर्त्तान्दुषी ।
 एवमुक्तायाः साक्षात् प्रादुर्गमोद् वनुम्भरा ॥ २१ ॥
 सा श्रीगाम्भार्याय धर्ममर्त्तान्दुषिताम् ।
 ॥ २२ ॥ अस्मिन्नामर्त्तान्दुषिताम् ॥ २३ ॥

४१. अनायकराजधानी ।

अथार्थरात्रे निमित्तवर्द्धये
 राध्यागृहे मुदनेने प्रपुष्टः ।
 पुत्राः प्रकाशकलत्रेरात्रा
 अष्टपुत्रा वनितावदयन् ॥ १ ॥
 सा साधुग्यापागृष्टाधिर्वरेः
 त्विन्ना पुत्रागृष्टाधुमाः ।
 अतु परेषां जवराजपुर्व
 त्विन्नागृष्टाधुमाः पदम् ॥ २ ॥
 अथान्तोदागलमप्यगारं
 अथान्तोदागलमप्यगारं

सविस्मयो दाशरथेस्तनूजः

प्रोवाच पूर्वार्धविसृष्टतल्पः ॥ ३ ॥

लब्धान्तरा सावरणेऽपि गेहे

योगप्रभावो न च लक्ष्यते वै ।

विभर्षि चाकारमतिर्दुत्तानां

मृणालिनो ह्रिमिबोपरागम् ॥ ४ ॥

का त्वं शुभे कस्य परिग्रहो वा

किं वा मद्भ्यागमकारणं ते ।

आचक्ष्य मत्वा वशिनां रघूणां

मनः परत्वीविमुखप्रवृत्ति ॥ ५ ॥

तमप्रवीत्सा गुरुणानवया

या नीतपीरा स्वपरोन्मुखेन ।

तस्याः पुरः सम्प्रति वीतनाथां

जानोहि राजभविदेवतां माम् ॥ ६ ॥

वस्यौकसारामभिभूय पूर्व

सौराज्यवद्धोत्तरया विभूत्या ।

मममराष्ट्रो त्वयि सूर्यवंश्ये

सन्नि प्रपन्ना कुरुणामरम्याम् ॥ ७ ॥

मिर्माणं नत्वाट्टरानो निरेराः

पर्यन्तराजः प्रभुणा विना मे ।

विहःकयचणनिवप्रनृच

दितान्नमुषानि तमिममेषम् ॥ ८ ॥

निरातनु भागवतनृगण्ठां

ष. म. भगोऽनृदभिगाविषग्याम् ।

नरदुग्धोऽविविचितामिषाभिः

म. वाचने राजपथ. विषाभिः ॥ ९ ॥

आरक्षितं वाद्रमदाकरामै-

मृदद्वर्धनिमन्वगच्छन् ।

पञ्चविंशती मदिभेनदग्धः

शृङ्गादन मोरानि रविषाग्याम् ॥ १० ॥

शृङ्गेराज पट्टिनिगतभङ्गा-

मृदद्वरापगमादनाम्ना ।

माता दवांन्वादतशेषदाः

मृष्टामरुग धनपट्टिगन्धम् ॥ ११ ॥

मोक्षानमार्गेषु च येषु राजा

निचित्रवन्धपत्तान् मरागान् ।

मपानदन्यद्भुतिरग्नदिग्धं

व्याघ्रे पदं संदु निधायते मे ॥ १२ ॥

विप्रकृषा पद्यवन्धवर्षाणां

करेणुभिर्दत्तमृष्टातभङ्गाः ।

नेत्वाङ्कुशाघातविनिघ्नकुम्भाः

संरन्ध्यमिहप्रदत्तं वहन्ति ॥ १३ ॥

सन्धेपु योषित्यतियातनानाम्

उक्कान्तवर्णक्रमधूसराणाम् ।

सनोत्तरोयाणि भवन्ति सङ्गा-

त्रिमोक्षपट्टाः फणिविंमुक्ताः ॥ १४ ॥

कालान्तरस्याममुधेषु नक्षत्रम्

इतस्ततो रुडनृणाङ्कुरेषु ।

त एव मुक्तागुणशुद्धयोऽपि

हर्म्येषुमूर्धन्ति न चन्द्रपादाः ॥ १५ ॥

आवर्ज्यं शान्ताः मदये च यामो

पुष्पाण्युपास्तानि विलासिनीभिः ।

वन्यैः पुलिन्धैरिव शानरैस्तैः

टिरयन् उद्यानलता मदीयाः ॥ १६ ॥

गत्रायनाविष्कृतशीपभामः

कान्तामुष्यर्थावियुता दिवापि ।

निगम्क्यन्ते क्रिमिनन्नुजालै-

विन्धिन्नमृमप्रसरा गवाक्षाः ॥ १७ ॥

वनिश्रियावर्जिनमैकनानि

आनीयसंगममनाप्नुवन्ति ।

उपान्नाद्या-संगृह्याणि १८ ॥

एतानि इवैव गन्तव्यं ॥ १८ ॥

तदर्थं श्रमां यमनि विगृह्य

यामभ्युपैर्गुं पुनराजधानीम् ।

दिव्या तनुं कारणमातुषी तां

यथा गुरुते यमा ममृनिम् ॥ १९ ॥

तथेति तस्यां प्रत्युचं प्रतीतम् ।

प्रत्युचं प्रतीतम् ॥ १९ ॥

पुनराजधानीम् पुनराजधानीम्

रातीत्यनेन निरोधभूष ॥ २० ॥

५०. भगवन्महिमा ।

मो विधमृते पूर्व विध करनु विधाने ।

य विधमृते संद्रेष्टुं गुह्यं तेषां स्थितामने ॥ १ ॥

मन्तिराष्टकं यथा दिव्यं पयोऽनुने ।

तो देतो गुह्यं यमवस्थारुचमविक्रियः ॥ २ ॥

यममनामममनामं त्वां तपम्विनम् ।

तुमनपरशुष्टं पुण्यमजरं विदुः ॥ ३ ॥

सर्वद्वस्त्वमविज्ञातः सर्वयोनिस्त्वमात्मभूः ।

सर्वप्रभुरनीशस्त्वमेकस्त्वं सर्वरूपभाक् ॥ ४ ॥

चतुर्वर्गफलं ज्ञानं कालावन्या चतुर्भुजा ।

चतुर्वर्णमयो लोकस्त्वत्तः सर्वं चतुर्मुखात् ॥ ५ ॥

अभ्यामनिगृह्णातेन मनसा इदयाभयम् ।

ज्योतिर्मयं विचिन्वन्ति योगिनस्त्वां विमुक्तये ॥ ६ ॥

षट्पुष्पागमैर्भिन्नाः पञ्चानः सिद्धिदैतवः ।

त्वय्येव निपतन्त्योषा जाह्नवीया इरावरी ॥ ७ ॥

त्वय्यारेरितचिन्तानां त्वत्समर्पितकर्मणाम् ।

गतिस्त्वं बीतरागाणामभूयः सन्निवृत्तये ॥ ८ ॥

प्रत्यक्षोऽप्यपश्चिद्देशो महारिर्महिमा तव ।

अतिरागनुमानाभ्यां माध्यं त्वां प्रति का कथा ॥ ९ ॥

केवलं स्मरणेनैव पुनामि पुरुषं यतः ।

अतनूतयः शेषा निवेदितकृपास्त्वयि ॥ १० ॥

उदयेत्येव गन्तानि नेत्रामोदयिरस्तवः ।

स्तुतिभ्यां ध्यातिश्च्यवन्ते दृग्गणि चरितानि ते ॥ ११ ॥

मांडमानं यदुक्तोऽयं तव मण्डिते वषः ।

अमंगलं तदरातया वा न गुणानामियतया ॥ १२ ॥

NOTES.

१. शीतिरसोक्ता ।

—Turned into a cord हेतु—(Here) a
 असहसा—Absence of dullness (also,
 an impurity as applying to रस), त्रिभिन्—
 त्रिभिन्—Cleaning of mind The fruit is
 त्रिभिन्, त्रिभिन्—(Here) a patha शक्ति—
 शक्ति—laced, शक्ति—l. goose, शक्ति—
 शक्ति (—शक्ति)—Lacking fire or spirit,
 —An object of scorn शक्ति—शक्ति—Ruttish
 road temples are soiled with rut), सुखरत्—
 सुखरत्—A storm, शक्ति—Healing (also, bowing)
 शक्ति (also, proud), शक्ति—A ball, शक्ति—
 (also, well round as applying to the शक्ति),
 शक्ति to length (as opposed to what is ordi-
 nary by शक्ति), शक्ति—Good health (for that
 all languages) शक्ति—Good feeling (and
 nearly passes for शक्ति), शक्ति—Discrimination
 the test of all learning)

२. हंसमयूरीयोपाख्यानम् ।

नामधेय—A name (or the same as नामन्, the 2^d having no meaning of its own). अङ्गधारः—With an अङ्गधार or pilot (अङ्ग here meaning a helm or rudder). विधुवेत्—Will come to ruin. पद्मं—A sofa (represented here by a lotus). सुखासीन—Seated at ease. The असीन is आसीन is दानम्. इन्द्राण्य—Probably a name. प्रवदते—Refers both to countries and kings.

1' 4 स्वर्गपति—That is, Indra. प्रसोराय—Said यद्वा with some such word as कस्ते, सुख्यते etc. पृथग्गतः—Absolutely. कूरमण्डूक—A frog in a well, i. e., one with no experience of the world. कुर्यादया—कुर्या and याया in the case of the master would mean 'money' and 'shelter'.

P 5 महान्—Qualifies both गुणविस्तरा and गणेश्वर-
निर्गुणे—Unqualified. Refers to the master. गुणविस्तरा—Is
aggregate of merits (i. e. of the servant). आधाराधेयभावेन—
By virtue of the relation between the आधार (container or
supporter) and the अधेय (contained or supported). Applies
equally to the उपमान and the उपमेय. गणेश्वर—Of course =
मात्रे. वस्तुगच्छंस्तु—Disjoin वस्तुः सायंस्तु. Similarly, गुणो नाम
disjoin as गुणः सामान्यं, देशादयः—यद् here implies respect
indicated by the plural number. सर्वज्ञाद्याधेयता—Viewed
as (i. e. gone to the other end of) all kinds of known
साक्षात् 'the theme of a science' is conceived here as an object.
यदि—...—सर्वज्ञ—For words cost nothing. होय—Is
omitted.

1. 6. 1947

[illegible]

¹ A. कृतवाह—A river quarter. दक्षिणान्ध्र—Andhra Pradesh.
 वाह, बहाव—The current of a river अष्टकर्म (अंश) —
 The eight parts of knowledge.

P. 9 गह्वरवर्ति—(१ वाक्यान्तु) *Thalassia* वृक्षशुक्रः—
 पारशर्यमंडोवर्ति (P. 7)

१. १०. **सुखमायम्**—Came to themselves स्वर्गदेवः—
also to animals (lit. a portion of heaven). गिर—

(Here) a courtier or councillor. व्यसनितया—Simply because one is fond of it. खट्व...—An embrace of (the enemy). खट्वधारा (and not श्री). मौहूर्तिक—An astrologer. समा...—With the army encamped. दुर्गशोधन—Inspection of the fort.

P. 11. भविष्य—Impertinence. साह...—Following the spirit of boldness alone. Corresponds to शीर्ष, उप...—Whose mind is worried with contrivance of measures. Corresponds to नव. शक्यम्—An impersonal use. नये च शीर्षे That is, in the two combined Cf. Raghu XVII 47 'कवेयला नीतिः शीर्षं आपदचेदितम् । अतः सिद्धिं समेतान्यानुभासन्विवेप सः ॥'

P. 12. तिश्यति—Obscures. मा शिषी—The सुहृद् with is reduced to the sense of the शोद्. अदीर्घमृशता—Promptness. भवदयम्भाव—Certainty. उपहृम्भ—Support.

P. 13. पुरस्त्रियन्ताम्—Be honoured (lit., be placed in the front). आनुष्य—Discharge of debt. सिंहायते—(A नामधानु) Acts like a lion.

P. 14. एवमेवम्—Here he describes how a secret emissary—the crow—has already been appointed, and how he has been instructed to set fire to the enemy's fort. अत्र स्वरे—(An absolute construction) Even before the sun rose. सारसद्वितीयः—Accompanied by the crane. समानुरोधम्—May mean either 'at my request' or 'for my sake'. The first will relate to the prohibition of the action, the second to the action prohibited. दुर्गाधिकारी—An officer in charge of the fort. सम्मा... शत्रु—That is, they must first kill me

[illegible][illegible]

१०. दृष्टान्तः = दृष्टान्त कथा (व्यवहार वदानी). यदि "
 अत्रे — That is, cannot be seen when it is too late
 अत्रे — With a reward वदनी — That is, with great wishes.
 अत्रे — A place सुखसाधनम् — For constant and for glory
 सुखसाधनम् — The first of all things सुखे — सुखे सुखे — That is,
 सुखे (सुख = a thing) अत्रे — Other than a fool

17 रिझा—(वि-प्र + ज्ञ) To be shared with.
 सुभाव—A treat; भूतप्रव—actions achieved by समाम्बु—Will not
 be surpassed हंस—Richardson महाप्रव—High-spirited रिझा—
 वनाम्—Respecting in confidence

1. 18 विवक्ष्य—Decreed कृत्यते—Cause कृत्यते—
Supplies the reason for the action. The कृत्य here points to
विवक्ष्यकालात् कृत्यते (1.)—Concerned as brides here.

P. 12 चत्वारः—1. अ. सामन्, राज, भेद and दण्ड साध्यसाधने—
In the achievement of the end (here, political success).
दुर्दिश्य—Puffed up (lit., ill treated, from the analogy of

gold which is burnt when refined). ताराच्छाये—(A बहुव्रीहि)
Bearing reflections of stars. कुदृक्चक्षितः—afrighted
deceptions.

P. 20. पायस—A preparation of milk (पयस्) with
and sugar. युष्मदायचम्—At your disposal. सम्भावितः—Hoodwinked
समीहित—Desire.

३. कवि-प्रतिभा ।

व्यसनिन्—Given to vices. मूढ—A bee. चक्षिते—
For यदास् (or everything good and noble) is poetical
white पयःपारावार—The ocean of milk. परमसुन्दर—
(A paraphrase of पुरुषोत्तम) Visnu. कपर्दिन्—Śiva. कर्ति-
भौमम्—Periphrastic for देवायतम्. कुलिशभृन्—Indra. कलाराध-
The moon. कमलभवन—Brahmā. वैचिभ्यम्—For who
was an ornament for the hand, viz., a कङ्कुम्भ, was
perceived on the eye, and also, what was a decoration
for the forehead, viz., a तिलक, was perceived on the hand.
The meaning is that Bhoja had widowed the wives of
his rivals, who, in consequence, through excessive
weeping and repeated strikings on the breast had,
respectively, wrinkles (appearing like कङ्कुम्भ) on their
eyes and black marks (like तिलक) on their hands.
मध्येमार्गम्—(An अभ्यधीभाव, optional for the तत्पुरुष 'मार्गमभ्यन्त')
or 'मार्गमभ्ये'). The विभक्ति here is either द्विव्रीहि or सप्तमी
according as we connect it with प्रति or दृशं. प्रत्यागच्छन्तम्—
Construe : प्रति आगच्छन्तम् as two separate words. To take

† It = one word would give the sense of 'coming back' which would not suit the text.

P. 22. वसन्त—The untold कामवपत्रक—A plate of gold
विषामयति—The sun व्याज—A pretext

P. 23. राजक्य—Take it as a स्वक (not उपमित) here
मिव—A pretext. जानुरक—Knee deep. The अथ इति im-
plies 'measures' भवद्गता—That is, as beautiful as you
निर्वाणम्—Got into, or concerned. Somewhat unusual in use
मुनिकमावते—(आम्रधानु) Acts like a piece of straw. The meaning
is that he will effectively destroy his enemies, when angry,
and lavishly bestow wealth, when pleased. विदुषी—The name
of विदुस् (विद् + क्त).

P. 24. भद्रं—That is, unlike ordinary fire which
will consume मृगः, मूषकः, हीनु—In the camp of kings,
i. e. on the battlefield. Also, 'to the ridges of mountains'
as applying to fire. The meaning is. The houses of Bhoga's
males are deserted, their mates having either been killed
or put to flight. उच्छिद्यते—Appears like a speck of
cloud. भाषये—The root is कर्त् 'to speak' विद्—Caused
either by death or defeat. दशसोहर—The moon's face ag-
gravates the pangs of separation and hence the angry look in
him. मण्डः—A scar. That too is black. दानववर्जिता—
By विष्णु (when he assumed the मोहनीमूर्ति). पुरातन—(A
paraphrase of विपुरातन) द्वाभ्याम्—For two halves make
a whole.

P. 25 मृग etc.—All Śiva's belongings. इमांश्च = पञ्चाक्षर.

तल here means 'bottom' and not 'surface' as in मू-
 ईष्ययेव—रहि and दरिद्रता (both feminine) are connected
 here as co-wives—not disposed to live together. रोदसी
 (Always dual) Heaven and earth. Construct Your व
 is the ocean, heaven and earth are the two halves of
 oyster (शुक्ति) therein, and the disc of the moon a part
 sprung from that oyster. The import is that Bhoja's la-
 is spread even beyond the regions of heaven and ea-
 केऽपि—Some, i. e. laymen. जलनिधेः—From which it has
 been churned. परे—Others, viz. poets. सायम्—A de-
 कतिचिन्—Some, viz. पौराणिक or mythologers. मू-
 यम्—Optional for मूच्यायाम्, परे—Others, viz. astron-
 omers. दलित—Crushed. दरीदस्यते—(A दहन्त form
 Is distinctly seen. तन्—दमहे—The darkness which the
 moon dispels is conceived here as being swallowed by
 भन्धतमसम्—An irregular कर्मधारय with भन्ध and तमस् ।

1. 26. विनात—जन्म—That is, a wicked man will
 never find a hold in the estimation of the good.

४. शिष्य परोक्ष ।

उदयवंश—An उपनिषद्भाष्य (जप्य = a bull), भाष्य-
 A vulture. भद्रिरसाम्—The derivative भद्रिरस (meaning
 a descendant of भद्रिरम्) will, before plural termination
 reduce itself to its original (भद्रिरस्). The same applies
 also to the derivatives (meaning descendants) of भद्रि, ४1
 कुष्ठ, दक्षिण and गोगम् ।

P. 27. एष—Archaic for एरोषा. यिव '... भवानम्—धनुस्, when the last member of a बहुव्रीहि, will change itself into यन्, येरुस्—The root is व्यप् 'to pierce.'

P. 28. सुष्यसाचिन्—Arjuna, so called because he could use both hands with equal facility. हस्तनूस्—(With the hair on his body) standing on end.

५. पाण्डय सभा ।

महाराज—An address to जयसेन by वैशम्पायन. धान-
म्—Gold. किकु—1 cubit.

P. 29. अश्विनी—Eclipsing. नभमेव—The new cloud (i. e. of the rainy season) which is peculiarly dark. विडिता—
(विरोधेन स्थिता) Standing superb. विपाय्या—Saucy/ing.
विलम्बिता—Refreshing. दानार्द्ध—Belonging to the दानार्द्ध, or
दानार्द्ध. सुधर्मा—1 court of the gods. वलिनी—1 lotus
tank. विदूरं—1 gem of a dark colour. So named after विदूर,
a mountain—otherwise called शङ्कराक्ष—where it is produced,
and not the city of the same name where it is refined. Thus

महाभाष्य—शङ्कराक्षो विदूरं च शङ्कराक्षमेव वा । य वै तत्रेति चेद्-
महाभाष्योऽयमुपाचरोर ॥ श्रीमन्विष्णु—A lily. विड—A bird. कान्तरी-
—1)ade of gold. आविष्ट—Covered over. मणिताम्यव-
A slab of marble. विदाम्—The same as आविष्टाम् ॥३॥३॥

P. 30. कीसा.—(An adj. here) Graceful or amusing.
परिचतुर्दश—Full (or exceeding) fourteen. विडिताम्—
Completed. अनिषाद—1 denge in picture. वागहाद्व-
The city bearing the same name with a वाग or हस्तिन्,

i. e. हस्तिनापुर. सवासः (—सम्)—With garments on.

P. 31. आश्रय—A sign of emotion. रक्षमाणः—(Archaic or the प्रत्यय here is चानश् and not ज्ञानश्) Concealed. An exact equivalent of the English 'keeping'. प्रतरिष्यति—As if he were going to cross (water) स्पृहम्—Ob. भारोद्. विहिताकारम्—Closed. The वि here is a contraction optionally allowed, for अवि. So the dictum—उद्दि मागुरिष्ठं मवाप्पोरुपसर्गयोः । स्पृहिकम्—Hence the delusion. प्रविशद्—Thinking that to be open. विघट्टयम्—Opening. विस्तारम्—Open. तद्गुप्तम्—Similar to that (the preceding one), प्रत्यय—A deception. विशम्पतिः—A king (विश् = a man). ग. साहय—The same as नामसाहय, p. 30.

६. शौनकोपदेशः ।

शौनक—१ कवि so called. आत्म....कराः—Self-composing.

P. 32. व्यास....व्याम्—In detail and in brief. अनिह—An evil or what is not liked. हृदयव्ययं—Loss of what is dear. अनुवि—Namely, those enumerated in the first half of the verse. क्रिया....द्वय—Namely, प्रतिकार and अतिक्रिय given in the same sloka. भाविष्याधि—The first is a mental disease, the second a physical. वैद्यः—Either physicians or the learned. The word 'doctor' would be a happy rendering in either sense. मानसस्य—Scil. हृ.सस्य. स्नेह—Attachment. राग—The same as स्नेह above. विप्रयोग—(Commonly विप्रयोग) Separation (from worldly objects), as opposed to

वृत्तान्त or union in the same state **व्यापिन्**—A recluse or
वृत्तान्त, **दोषदृष्टि**—When duty is evil (in the worldly pursuit)
निर्गुण—The, **वृत्तान्त** [वृत्तान्त]—Free from hatred **विराजन्**—Free
 from attachment. The meaning of the verse is One is not a
व्यापिन् by mere shunning from the world, but a real **व्यापिन्**
 is one who, while living in the world, perceives its evil
 and is unmoved by hatred and love.

P. 33 **विषयः**—**विषयः** **समुच्चयः**, **न** **स्वर्ग्यवे** **वृत्तान्ति**. Similarly
वृत्तान्त **वृत्तान्त** **वृत्तान्त**, **वृत्तान्त**, **वृत्तान्त**—**वृत्तान्त** respectively
 as the primitive desire for an object, the desire for an
 object for the second time, and insatiety on the repeated
 experience of an object **वृत्तान्त**—Leading to a series of
 such **वृत्तान्त**—**वृत्तान्त**, **वृत्तान्त**—Total **वृत्तान्त**—Construct
 the **वृत्तान्त** above. **वृत्तान्त**—From a king. Such would be
 in the shape of taxes and other impositions. **वृत्तान्त**—
 Such as from a deluge or a shipwreck. **वृत्तान्त**—The good
 attainable by wealth. **वृत्तान्त**—An adverse **वृत्तान्त**—**वृत्तान्त**,
वृत्तान्त.

P. 34 **वृत्तान्त**—Wealth gained without exertion (i. e.
 at random). **वृत्तान्त**—**वृत्तान्त**—So the English proverb.
 Prevention is better than cure (**वृत्तान्त**—a compound,
वृत्तान्त for **वृत्तान्त**). **वृत्तान्त**—In respect on wealth.

३. सीमाधियानम् ।

सीमा—An actual city akin to the anship of the modern
 day. **वृत्तान्त**—Insatiable. **सीमाधियानम्**—**सीमाधियानम्**. So named after
वृत्तान्त (his mother). **वृत्तान्त**—Otherwise called **वृत्तान्त**.

उपतान्य—The outskirts of a village. प्रगोली—A high road.
 भट्ट—Food. भट्टाकट्ट—A room on the top of a house. गेटु—
 Gate. उट्टिका—A vessel of earth or leather. गेरी, कम्प, प्रक—
 Kinds of drums. जगन्नी—A kind of fire-arm.

P. 35. गुम्फ—A watch-tower. सुहृन्म—A river bridge.
 निविन—Covered over. अमुत्र—Without a मुत्रा or pass. इन्म
 न्यद—The दृष्टि and अग्रदृष्ट were two branches of the दृष्टि
 family भूरिदृष्टिणा—People by gallants. मादृष्ट—That of
 उग्रमेन (the king). उपनिवेन—Encamped. व्यवस्थाप्य—Harn
 restored to order. दृष्टि—Equipped. हरि—A horse. व्याचक्ष
 Gaping. The root is व्याच is दृ. दृष्टेदृष्ट—An upholder of
 the family, i. e., a descendant. जगन्म—Moving at will
 Refers to the सौम.

P. 36. रणाग्रि—A battlefield (अग्रि = a courtyard)
 जयन्—Swift रघमणुत्—A destroyer of the enemy's chariot
 विनीत—Trailed दृष्टना—An army. अपमान—A retreat. दृष्ट
 दृष्टि—Which is natural for a warrior flying. अप्यापम्—Even
 if I were to die. सुम्नोच—Having driven. आज्ञाय—Having
 learnt or perceived पतत्रिन्—An arrow (so called from its
 hilt being feathered).

P. 37. विव्यधू रधि—Disjoin: विव्यधु: रधि. रधिराशन—An
 arrow (lit , feeding on blood).

८. द्वैतचनवासः ।

अनुकीर्ण—Crowded. ईयमाण—Being recited. दृष्टगोष—
 The sound of वेद (recited). गयानाम्—Such were the

at times and I presume not regulated by number **साधनार्थ—**
 under also the **साधन** (बहुत मत साधन) **बीजार्थ—**
 are the highness who are known to be **साधन** **...**
सूत्र—The highness stated with the highness **ध्यान**
 are 'the more' and not 'less' **साधनार्थ—** **...**
 the compensation taken is a ... **साधनार्थ—**

1. 34. अणुवा, अक्षिपवा, वसिष्ठा — एष एव एव अक्षिपवा
 एष एव एव अक्षिपवा — Included in action अक्षिपवा — वाक्य 10
 एष एव एव अक्षिपवा, though एष एव एव अक्षिपवा
 एष एव एव अक्षिपवा by the rule 'अक्षिपवा' 10 11 3 20
 एष एव एव अक्षिपवा — Including 4 peculiar use अक्षिपवा — 11 12 3 20
 एष एव एव अक्षिपवा — The same as अक्षिपवा
 'about', अक्षिपवा — Peculiar to a अक्षिपवा (meaning a अक्षिपवा).
 अक्षिपवा — That is, exclusively found in the अक्षिपवा एषि —
 10 11 3 20 अक्षिपवा — Similar to अक्षिपवा above, 4. 3, exclusively
 found in the अक्षिपवा अक्षिपवा — Intelligent. See अक्षिपवा, अक्षिपवा
 अक्षिपवा — Should seek inspiration, lit. acquisition of wisdom.

६. कार्यवाहीका

भविष्यदाय—A killer of enemies, i.e., a hero. The word
 भविष्य is masculine, though its feminine मित्र is neuter.
 सृष्टु भाव—Lustre. सृष्टा—The creator. दिवाता—Irra-
 tional. दिव—Destiny. इह—Chance. न साध्यात्—Not
 through any agency, i.e. of itself (or by its own intrinsic
 nature).

P. 40. मनीहः—Inactive. मनेनाः (-नस्)—Inactive.
 कर्षक—The other (more popular) form is कुरक. अदर्थः—
 Inaction. अतोऽन्यथा—Other than that, i. e. quite another
 thing which must never be resorted to.

१०. गन्धमादनप्रवेशः ।

सुवधन्वायः—See note on विवधन्वानम्, p. 27. मार्गय—
 An arrow गोषा—A leatheren fence worn by an archer on his
 left arm भङ्गुलिघ्राण—A gauntlet

P. 41 उच्चावच—High and low. Derive: उदङ् च अवाङ् च
 'उच्चावचम्' and then अर्धं भाविभ्यः भच्. The words उदङ् and
 अवाङ् also mean, respectively, 'north' and 'south'. The secret
 probably lies in the geographical coincidence peculiar in this
 respect to India. किञ्चराचरितम्—Frequented by किञ्चर—
 a class of demigods with the face of a horse. चण्डवातम्—(Adj
 to वर्षम्) Attended by a storm. महीज—A tree. अनन्तरम्—
 Adjacent. परिमार्गन्तः—Groping निडिस्विरे—Concealed or
 sheltered themselves. आदाय सुहृन्म्य—The order should be
 सङ्गम्य आदाय (meeting and then taking.)

P. 42. चञ्चडाभासः—Flickering. The second member is
 आभास् as distinct from the usual form भास्. भ्रमसंहिता—
 Attended by hail-stones, दीप्तिवात—A gust. उदुप—A float
 उपरत—Subsided. अनुचिता—Unaccustomed.

P. 43 दुःखपरीता—Overcome by affliction. तपस्विनी—
 Pitiable. हेमे चेतः—Recovered consciousness.

१३. भोष्मसन्तर्पणम् ।

शुश्रावां सर्वपांम्—(An absolute construction) The night having passed. छात्रैः—The word छात्र 'fried paddy' is masculine and always used in the plural. सुखाद्—An absolute. विप्रमुष्य—Having taken off the प्र is an additional prefix.

P. 48. देवयत्—Another (the first given) name of भीष्म. यथापूर्वम्—As before, viz. previous to the war. यथावयः—According to (i. e. in order of seniority is) अग्र्यं. भारती—(Adj. to समितिः) Consisting of भारतः or descendant of भरत (here the पाण्डवः and धर्मराष्ट्रः). मद्—Lowly. प्रयच्छ—The root here is दाष् (different from दा of the same meaning) and not दम् which also would give this same form गाण्दीव—Arjuna's bow so called.

P. 49 दिव्यकर्मपराक्रम—Whose deeds and valour were superhuman. The कर्म here particularly refers to his sacrifice and self-denial.

१४. सुभद्रास्वासनम् ।

सुदुर्मेनाः (-नस्)—Very much distressed. वाष्प्येयो—A princess of the वृष्णि or यादव family. स्तुषा—A daughter-in-law. निष्ठा—The end or goal. कुले जातस्य—High born. सत्तमम्—Worthy. दिव्यम्—Happily.

P. 50. सैन्धव—That is, जयद्रथ (the king of the Sindhus). बालपाठकः—The बाल here refers particularly to अभिमन्यु. भवहेय—Arrogance. शुश्रावाम्—See note on the expression

under p. 47. बसोहा (f)—Handsome (lit. having excellent hips). भवतावती—The capital of India. समन्वयप्रद—A placid war कुरुक्षेत्र. सशस्त्रोन्नि—A warrior (lit. one living in arms). बृहत्सेक—Broad-chested. The समासाल 'क' is obligatorily here. रथगुरु—See note on the word under p. 36 अनुयात—Followed or imitated मन्दिनि—Vic. of मन्दिनी 'a pleasing one' (usually 'a daughter') विष मुमहन्—Vic. the death of जयदप.

१५. गृध्रजम्बुकसंवादः ।

बाधप्रद—A disease of infants. अल स्थिवा—Lit. of stay भवन् as a prohibitive particle is used either with त्याच् (with its substitute ह्यच्) or कृतीया रौद्र—Fierful वाकधर्म—Death अभिज्ञान—Home अभ्यगच्छत—The आत्मनेपद is आर्ष (archaic). गच्छ—A crow सवर्त—Of the same colour with तच्छमानान्. Archaic like अभ्यगच्छत above निरूपण—Pitiless बहुरूप—Attended by many airy forms. मुहूर्त—Vic. the present one लोकपरि—That is, after the present juncture is over 1. 53 भयान्निगुहस्य—Sued in a court of law भयन्—That is, a hostile force. अधितिष्ठति—Rules or predominates. For the idea in stoke 10, cf. 'असवे स्वसने चैव दुर्मिष्टे गृह्णित्वे । रात्रिदारे इमयावे च वस्तिष्ठति स बाम्भवा ॥' परिदेवतः—Lamenting. अक्षरमेधसा—Dull-witted. The second member मेवा changed into मेवत् in the compound निवर्तय—The मेवमेवद is आर्ष or archaic. भवाम्—यद्य—For you too will meet the same end one day. वयाद्गुण—As merited by past deeds.

P. 53. भव...तन्—The meaning is : When I
beast, could be so moved by affection, how great
be the affection felt by a human being. निर्वेद—Loo
spirits. ततो...प्यथ—According as he comes to life or
साधम्—With an excess. संशयोति—The परस्मैपद is ag
the वार्तिक, the verb being used intraositive here. गृहार्
The word गृह, when masculine, is always plural, and mea
either 'a house' or 'a wife.'

P. 54. पिण्ड—Food, either, materially, for the living
or, spiritually, for the dead. For the former sense of. भव
राजपिण्डो मे निर्वेदयः—(Mahabharata). दिहान्त—Death (lit, th
end of one's appointed time) रुधेत्—(A verb of motion here
May present himself. The परस्मैपद is archaic. अनुक्रोश
Compassion अथु *...क्षिपः—Because they wept over him
प्रेतपत्तन—A town of the departed निर्विण्ण—Persistency. भव
स्वयम्—Incredible (as it is).

P. 55. नेहते—Does not move. निश्वसन्—The end o
one's term of life, i. e. death. Equivalent to दिहान्त, P. 54
एकमनन्तरम्—One exclusively. कौशिक—An owl. शिकार—
jackals. The word is feminine, though meaning both male
and female. मृगेन्द्र—A lion (मृग meaning a beast here).
प्रतिनदन्ति—Roar in response. देवताः—Evil spirits (here).

P. 56. मृश्यताम्—Be ignored (lit. wiped out). पावदा
द्विषः—Scil. भक्षं याति. कव्याद्—A carnivore (कव्य = raw
flesh). रमस—Hasty. भविष्यति = जीविष्यति. स्वका...क्षी—
Determined (lit. girding up the armpits) each to gain his own

object (viz. feasting on the corpse) प्रतिहृषित—The वासनेषु here may be explained either as archaic or most conveniently by the rule demanding आसनेषु, for the reason that it makes no change in the meaning. The poet who is ordinarily does where the rule applies.

१६. यौवराज्यप्रस्तावः ।

उद्देशम्—Inspiration प्रधानम्—The title of
 1. 57. इत्यादिभि—A person or use said to be भद्रिस्वाम, 58) by which the derivative इत्यादि reduces itself to the original (इत्यादि) before plural termination आचरितम्—Qualifies वसुधाम् पूर्व—By my predecessors अनिष्टम्—Useful. वाङ्मय—That is, I grew old in the exercise of royalty (a white umbrella being a emblem of royalty) इत्यादि—Served or wielded by royal powers धर्मपुरम्—The yoke of justice. The base here is धर्मपुर instead of धर्मपुरा demanded by the rules अनुशास्य—(A causal form) having asked the permission of अनुशास—The proper reading seems to be अनुशास as used in अनुशासवासनम् (12 13) The present reading, if correct at all, should be explained as meaning, not, what it would naturally mean 'born later or younger (as a brother)', but 'born like or worthy of' दुष्टदुष्टम्—An इष्टमित्तमासु where the compound दुष्ट meaning 'a bull' is itself a compound of दुष्ट and गो, with the corresponding feminine form गोमयी इष्टम्—Happier (lit. more blessed with a lord). विवेक—Having placed or entrusted. सोल्लाम् (for महीम्).

P. 58 अनुकूपार्थम्—Agreeable in sense. मध्यस्थ—A central
विम—दया—More effective by reason of discussion. द्व
नन्दन्—Applauded. वरिन्—A peacock. The word is also
spelt वरिण. जन—आद्—Loud with the cheers of the
audience

१७. रामविवासनम् ।

वचनम्—Viz. that relating to his own exile and the
coronation of भरत (uttered by कैकेयी). हितेन—व—These
supply the reasons why he should act as he says in the
following line कृतज्ञेन—Sensible of the good done him by
others. अलीढ—Here 'pian'.

P. 59- ह्रीमन्तन्—Ashamed. वसु—यनः—With eyes fixed
on the ground, i. e. with down-cast head. अविचार्य—Not
questioning whether right or wrong. समाः—Years (अवस-
संयोगे २ या). ईश्वरतया—Having absolute control. आपृच्छे—
Bid farewell. प्रच्छ् with आ is आम्ने. सुधृषेत्—The परस्मैपद
is archaic, the desiderative of धृ being required to be in आत्मने-
पद by the rules. प्रदक्षिणम्—Kept to the right (as in the course
of a reverential salutation with circumambulation as its
main part). साध—Materials. सावेष्ट—Regardful. हृदी—
That is, a cheerful countenance. अपहरति—Detracts.
कान्तत्वात्—From loveliness. अयादने पञ्चमी. सीतारिम—The
moon. सर्वशोकान्तिम्—Surpassing all, superhuman.

P. 60. अभिपन्न—A man of rank. आकार—A sign of
emotion. उक्ति—Usual. अप्रमत्त—Selfpossessed.

Obstructs or cuts into. **सुन्नेष्व**—High (**उन्नेष्व** = **हृङ्**)
अम्बुरथ—The current of water. **आताम्यमान**—Agitated
 struggling with pain. **विपाक**—Fruit or consequence.

१६. सम्ध्यावर्णनम् ।

उपांश—Having advanced or put forth. **दिक्कुम्भ**—अस्ति
 संयोगे द्वितीया. **परिक्षीर्णानाम्**—Dispersed. **अभिषेद**—Ab'upad
कलहोद्यत—Should, strictly, be उद्यतकलह.

P. 64. **अज्ञपणां तरवः**—Such, according to some, are
 अतसोद्भूताः. **घनीभूताः**—Appearing so because of darkness
 having filled in the interstices. **विप्र... निरूपे**—Beyond the
 range of the senses (lit. from which the senses are removed).
वेदितोप—A passage for getting down from the altar
प्रकाशन्ति—The परस्मैपद is archaic. **सुखे**—An address by
 भक्तमूषा (wife of sage अत्रि). **प्रावरण**—A cloak. **निशा** and **कद**
 are depicted here as lovers.

२०. ताराविज्ञापः ।

समुपत्रिग्रन्थी—As is characteristic of monkeys. **दुःखम्**—
 An adverb. Qualifies **छेदे**, **उपलप्यचित्ते**—Covered over with
 pebbles. Hence **विषमे** (rugged) and also **सुदुःखे** (uncom-
 fortable). **मघः** = मद्. **परिध्यम्ब**—Embracing. **वीरशयन**—
 A bed worthy of a hero, viz. the ground or battle-field.
अनिग्रन्—Pedigree.

P. 65. **गति**—Refuge. **कृमि... स्त्रोमे**—Overspread with a
 carpet (परिस्त्रोम) either of red silk (कृमि being taken to mean
 a silk-worm), or as red as the insect called **हृन्मृगोप**. **सुखे**—

here are conceived as महाचारिन् engaged in study (सांख्य), with the clouds as the deerskins (कुष्णाग्नि), the showers or streams as the holy threads (वज्रोपवीत), and the sounds from the caves blown against by the wind as the sounds of recitation. उपस्विनी—Pitiable समीकृताः—Are levelled (the routes because they were immersed in water, and hostates because they were no longer possible).

२२. सोताहनूमत्सहायः ।

ह्रिय...सिनी—Dressed in silk all drenched (with tears) पलाश—A petal. व्यङ्गनानि—External marks, such as dress etc. लक्षणानि—Astrological marks. भद्रं ते—(A parenthetical use) Sc. भवतु or भवतु. उपाधितम्—(Usually प्रधितम्) Humble. Construe as an adj. to either वाक्यम् or इन्मन्त्रम्.

P. 69. हरिपुङ्गवः—The monkey chief. See note on पुङ्गवम् under p. 57 सान्त्वम्—Appeasing Used as an adj. here. सन्देशात् = सन्देशं (message) गृहीत्वा (स्वयंसेवे श्री) कौशलम्—Equivalent here to कुशलम्. निशम्य—Having heard The root here is दैवादिक. When चौरादिक, it means 'to see' प्रीति...ङ्गी—With the whole body thrilling with joy वनौकसु—A denizen of the forest, (here) a monkey. मासुरी—Jealous (for it does not approach her). अम्युद्य—Good fortune (in the shape of a message from her lord).

P. 70. वातगति—Insanity. मृगवृष्णिम्—A mirage (here an illusory sight like that). So called because it falsely excites the thirst of deer. प्रधितम्—Humble. विभूजिम्—

optional form of तनु, on the principle of the समासविधि (that would require इ at the end of the समास being अनित्य, or (२) तनु, giving the form मुत्तनु optional reduced to मुत्तन् by the rule उङुतः (Pa. IV. I. 66)

P. 74 त्रिषथगामिनी—The three courses here are the flowing respectively through स्वर्ग, मर्त्य and पाताल ।

२४. दूतसंवादः ।

अप्याहनाज्ञः—Whose orders are not to be thwarted (i. e. are implicitly obeyed). सर्वांस्तु—Archaic for सर्वेषु (ईषोर्वि here being a बहुमीहि equivalent to देवेभ्यः). इषा Exceptus वेवेन्द्रवाहनम् = ऐरावतम्. The rule for वाह ('वाहनमादिवाह'—Pa VIII 4 8.) does not apply, the वाहन here being mean unmounted. उच्चैःश्रवस—Archaic for उच्चैःश्रवत्.

P. 75 रघुभुजो वयम्—Cf. रत्नहारी च पार्थिव. परिग्रह—'The taking for husband', as used in परिग्रहाद्, and 'a wife', as used in परिग्रहताम्, in sl. ७. जयौ—The root is जै which means 'to speak' here. ह्यपोहति—Humbles. छद्मु—Quickly अवलिम्बा—Proud.

P. 76 संयुग—Var. देश...प्यसि—So that you may not have to go (which you must) humiliated by देशकर्म. आगत—Respectful

२५. मध्याह्नः ।

मध्याह्नः—An एकदेशितलुप. Expounded: मध्वम् अह्नः The form is masculine. पत्रपत्रवासु—छाया is not changed into जय (neuter) use the पत्र here are taken singly and not jointly. Cf.

P. 80. भयावहार्यो—Come to know the truth (viz, that it is a painting). यथा—मावी—Who feels as he has passed

२८. प्रजायात्सल्यम् ।

पत्राक्षम्—Committed to writing. समुद्रम्वहारी—A merchant. सार्धंवाह—A merchant or the leader of a caravan. नौम्यसन—A shipwreck विपद्यः—Died आपन्नसत्वा—Pregnant

P. 81. सायेतक—A resident of सायेत or अयोध्या. श्रेष्ठि—A chief merchant. निर्वृत्तपुंसवना—Whose पुंसवन ceremony has been performed (निर्वृत्त). That shows her pregnancy. गर्भम्—A child in the womb. विष्य—Ancestral. रिष्य—Property पापास्ते—Except where sinful.

२९. ऐन्द्रजालिकः ।

प्रेक्षताम्—Sc. तम्.

P. 82. पिच्छिका—The magician's brush. प्रस्तुपताम्—Commenced. युगल इदम्—Disjoin: युगले इदम्.

P. 83. भतिधैवान् (-वस्)—Most exalted.

P. 84. सागरिका—A girl in the Queen's custody. अहं भवामि—A euphemistic way of saying 'I too shall follow you in death' (पशुपदेवक = a guide). निपति—Death. परामृशन्ती—Passing the hand over.

३०. अप्सरोऽभिनयः ।

अभिनय—A dramatic performance. त्वमा—दितः—Because the उपाध्याय—would not use others' भासुन. The construction is causal passive where we might also have 'त्वमासुनं प्रतिमा-

Pitiably. अयिच्छिन्नपातम्—Close upon the heels. वलिततार—Gray-back (showing that she was middle-aged). केशवन्धूः—That is, after a bow in which the head touched the ground

P. 88. एषा वो दास्यते—Means either herself or her daughter, in which latter case विज्ञापयति should be taken as present for future. गुणे...सते—That is, desires to be married with a qualified person. अभ्युनम्—Strictly. अहयंनिश्चया—Firm in her resolve संस्थास्यते—Shall die. अपवर्ग—A synonym for मोक्ष. शरण...एव—That is, I shall die by fire. उद्मनायत—Grew pensive. A नामवायु (उन्मनाय् + क्यङ्). The peculiarity involved in the use of अ before मनाय् instead of the whole root उन्मनाय् is thus explained : 'उपसर्गसमानाकारं पूर्वपदं धातु-संज्ञाप्रयोजके प्रत्यये चिकीर्षिते वृथक् क्रियते इति । तेन मनः शब्दाद् प्रागट्' (सिद्धान्तकीमुनी). गृहान्—See note on the word under P. 53. समुचिता—Accustomed. प्रवृत्ती स्थास्यति—Will be herself again. तरुपोत—A young tree. उच्चय—A mass. पुरातन—Siva or त्रिपुरारि त्रिकारं—The triad (of धर्म, अर्थ and काम) अध्यात्मवाद—A spiritual talk.

P 89 प्रवहण—A carriage कदिमता—Grand. अनया—Pointing to the नतंकी. विस्म...मूढः—विस्मय felt by the citizens and हर्ष by the नतंकी's party. उद्विहीत—Arose. स्वार्थः—Your own interest, viz. spiritual pursuit : उद्भ्रान्त—Feeling giddy. ममः—From me (like अमुना above). भाववित्तवती—Having won over दास्यपणवन्धेन—On terms of servitude. अस्मिन्मध्ये—In this matter. कृतानुशयः—Peculiar

अभिसरामि—Go The use is peculiar to a woman's going to meet her lover. आभू—An ornament. आवसथ—An abode. त्रिचतुराणि—Three or four. A बहुव्रीहि. भावित—Feigned. वयम्—They were only two there, yet the plural. That is allowed दर्शक—A Snake. नरेन्द्र—A विपर्वय.

P 92. उपक्रम्य—Having treated. द्याव—Dark or discoloured. अग्निसात् कृ—To consign to the flames, i. e. burn. खान्त—Darkness

३३. प्रयजिता ।

प्रयजिता—A dun. पाद—Water to wash the feet with.

P. 93. जम्ब—A fight. स्वसौद—A sister's son. दण्डारय—A portion of army. कपिला—A cow (especially one of brown colour.). भस्म—Life. The use is always plural. ह्यसुन—A bow. दूष्णिपाह—A cowherd उपक्राम्यतया—Cured of wounds. सार्धपाते—On her straying from the company. प्रविविरोपणम्—The healing of wounds. स्वस्था—Hale. उपयन्तुम्—To marry.

P 94 स्वशिरः—स्व refers to the daughter. So also भ्रातृ below उपयमन—Marriage. कारणविहारी—Delayed for some reason. जातः—Happened to be. दिष्ट—Fate. जेष्टपुत्रैः = जेष्टपुत्रैः बन्धु—Was imprisoned तयोश्च मृतौ—(A genuine abolute) They being alive दायाद्—A kinsman. (दाय = ancestral property) प्रसक्तकारिन्—Violent. प्रसम्पु—Deeply sorry. तदवस्थया—i. e. helpless as described above. अभ्युत्तरान्—A favour (i. e. in the shape of fostering).

तृतीया. असङ्घट्टैः—Whole, not broken into parts. कुर्वन्नि—
Who need नुप. Distinguish अर्थिन् from अर्थवन् which latter
means either 'rich' or 'significant'. कसिणी—A shell or conch
once (and even now somewhere) used as a coin. स्थितानि—
More solid मितम्पच—Small-sized (just enough for a small
quantity). उभे—Both (the upper and the lower). सममुत्सृज्य—
Having sprinkled. द्विधा—Two or three. See त्रिचतुर्दश, p. 97.
उपदंष्ट—A relish. भक्ष्यम्—Food, boiled rice. उपदम्ब—
Having married.

३४. युक्कया ।

पश्चिमे—Last. The idea is borrowed from the course of
the sun. The word is not a सर्वनामन्, though its antithesis
पूय is (of course optionally).

P. 97. उत्पन्न-संस्कार—The habit of flying. अकरो—
Undeveloped. बडुली—(Here) a stem or stalk. शक्य—
A piece. समुद्रिषमान—Growing. अर्ज—विश्रामः—That is
deafening. प्रतिष्ठापयित्वा—Thinking (that) to be the remedy.
मन्द्रीमूलभय—With my fear abated (for it was due to the
sound). उल्लङ्घ—The lap. शिरोपता—The neck.

P. 98. आपन्नम्—Coming. A present participle. अश्व-
शरित—That was both by their number and dark complexion.
वैद्यम्—A kind of blue jewel. For the origin of the word, see
note on the term under P. 39. द्रुत—Melted. द्रव्य—
Fresh. सुदिह—Rahu. So named after सिद्धि (the
mother). वर—Old. निजिवाचन—A राक्षस (विशित = 600).

अपर.....सद्वन्—So secure it appeared to him. संयत—Tied.
आवध्य—Having confined or put.

P. 101. उल्लेखमाणः—Imagining तिर्यक्—Sidelong. मुहूर्ति-
नामन्—A synonym of पुण्यश्लोक or प्रातःस्मरणीय (स मुहूर्ति-
नामा स्याद् यः प्रातः स्मर्यते जनैः). The use is not restricted
to a deceased person. So in मुद्राराक्षस we find it employed
for persons living. नियम—To be construed with तादेन, and
not मया. एकपदे—In an instant. इषि—As an English poet
would put it 'To that undiscovered land from whose bound
no traveller return'.

P. 102. विषकर्ष—Distance. अशामुख—The farthest end
of a direction. वण्ट—A cluster. Also spelt खण्ट. The
confusion is probably due to the tongue. अहम्—Able
तस्मात्...स्म—A parenthetical sentence. इवीयस्—Derived
दूर + ईयसुन्.

P. 103. उत्थणम्—Greatly, deeply. मुक्तप्रयत्नम्—Who had
ceased struggling. उच्चानिह—Turned upwards. परिमण्डक—
Circular भवकाश—Space. शाश्वतिक—Here 'inbred' or
'natural' (lit. perpetual or lifelong). त्रिपञ्च (—पञ्च)—Lower
animals. विकृष—Blooming. चन्द्रक—The eye in a peacock's
tail. शबल—Variegated.

P. 104. द्विरद्—An elephant (रद् = a tusk). वज्रम्—
The young one of an elephant. वपि—A monkey. उचराह—
An upper garment. सनियमाः—Under a yoke. उरगृह—
Having touched. आरहित—Turned back. ग्रन्थनिश्चय—Re-
cognition. उपनापिनुवती—Prayed. सम्भव—Birth.

hair. सिरसि—Hair. An बहुक् समाप्त. तदेव—Reddish
 दोषजातम्. अक्षर्यम् विनयस्य—Neither lineage nor learning
 can effect discipline in an ill-natured person. अक्षर्यं नरति
 Construe : कारणं न भवति. For this व्यत्यासयोचना Cf. Upanishad
 अद्विद्विदपि कुत्रांयः सौख्यैर्दुःखान्यपोहति । तच्चस्य स्मिन्नि इमं दो
 यस्य प्रियो जनः. Also Panini's sūtra अमूर्धल्लादयोर्दक्षिण
 चन्दन.....भनलः—An illustration of the ineffectiveness
 lineage. Here the कारणगुण (the coolness of चन्दन) does not
 appear in the कार्य (भनल). चन्दनप्रनद—Sprung from चन्दन
 (by concussion) प्रक्षम.....वारिणा—Illustration of the ineffec
 tiveness of learning. बह्वानलः—Submarine fire. For the
 causal relation between धुत and प्रक्षम Cf. Kirata, II. 32 गु
 भूषयति धुतं वपुः प्रक्षमस्तस्य भवत्यलंक्रिया. प्रचण्ड.....वर्षति—
 Cf. दुर्जनः परिहर्तव्यो विद्ययालङ्करोऽपि सन् । मन्त्रिना भूषितः सर्व
 किमसी न भवद्दूरः. अलिक—That is, not only physical as in
 the case of the ordinary स्नान. The peculiar effect of गुरुनद
 on the body is to be explained as only indirect, the cause
 for the body being a necessary step for all mental progress
 in consonance with the English 'a sound mind in a sound
 body' or the Sanskrit 'शरीरमायं सन्तु धर्मसाधनम्.' अनु.....त्वम्—
 Cf. Raghu 1. 23 अनाकृष्टस्य विषयेर्विद्यानां पारद्वयः । तस्य धर्म
 रतेरासीद्बुद्धयं त्रस्ता विद्या ॥ Also Manu न तेन दृष्टो भवति येनाय
 पठितं तिरः । यो वै युवाप्यधीयानस्तं देवः स्थगिरं त्रिदुः ॥ अग्राम्यम्—
 Unlike the ordinary ornament which, with the author, is
 प्राप्य or fit only for the uncultured. कर्णभरणम्—For the idea Cf.
 Bhartṛhari—इहे क्षाप्यस्यागः तिरसि गुह्यमद्वयवित्त, गुह्ये साया राज्ञो

Proper. निर्धन—Pitiless. कौटिल्य—A treatise on states by कौटिल्य, popularly called चाणक्य. अभिवार—Blame. पुरोयस्—A priest. अभिसन्धान—Deceit. राज्यतन्त्र—The policy of administration. उपाहम्यसे—Are reproved. दत्तम्—Granted that. समास्कारः—Given education. हलु—Light-hearted and unenlightened, which you are said to be, being 'प्रहृत्वेव धीरः' and 'पित्रा'—सस्कारः.

३३. समदुःखता ।

समदुःखारिणी—A partner (lit. a fellow-student). The in the compound is a substitute for समान (Pa. VI. ३)

P. ११० मदि'क्षणा—Having eyes long like those of wag-tail (मदिरा or सज्जन),—a bird with the most fascinating eyes. कुम्भल—Here भ्रमभार (so used from resemblance thereto). अनि'भाम्—Most freely (निर्भर = full) प्रविष्यामि—Sc. केनचित् or कश्चित् (both being allowed)

P. १११. स्वतिष्ठ—In incident. अपमर्षन—In expiation prayer. निर्वर्जित—Performed. अग्राम्य—Comely.

P. ११२. उचमात्र—The head (उचम = the topmost part). निर्गृह—Pointed out. मीढि—The head. कर्णपात्र—A beautiful ear. पात्र in the compound implies 'beauty'. Compound words signifying hair, it would mean 'quantity,' or 'profusion,' and with कृत् (and other words, unless appropriate to its usual sense of a noose) 'depreciation'. सुनत—Continued. कृष्णम्—Embrace. उदाहृत—A taunt. सुन्दरिणी—Communion. १०६. कर्वावसि—Small, insignificant.

स्वर्. निरवय—Blameless. विद्यालोटी—A learned discourse.
 भावयन्—Starting. आसावके—A लिट् form of भाम् 'to start'.
 प्रनीदय—Worshipful. सुतिचतुराः—Expert in (the recitation
 of) hymns (if an adj. to केचिन्), and, appropriate for prayer
 (if an adj. to कृत्). The second is to be preferred. भवति—
 Worship. विदुषः—सन्नाह—With the rituals explained.

P. 116. विषा—द्वेषः—Due to difference, or disagreement
 (विमंसार) inherent in the विषा or साधन. विषाविषा—
 A literary debate. भविरोष—Irascible. तारासि—The
 moon. विम्वर—A wrong accent. प्रति—मौन—Keeping silence.
 भव्या—लया—Under the garb of conversing with another.
 ब्रह्मसम्भय—Brahma (the lotus-born). द्विजि—दे—A little past
 childhood. उरगिषमनी—Fanning. दुर्गुदीन—ill acquired. ह्य—
 little. भवतेय—Pride. दुर्गुदीन—Puffed up. See note on the term
 under P. 19. भव्यास—Nearness. मोषोपहत—Ruled by anger.
 स्वयन्—A ship. विरुद्ध—Ashamed. भवु—मान—Doing prayer.
 प्रवृत्—An obstacle.

P. 117. उद्यमिन्—Rise (to be taken both materially and
 spiritually). भवु—नय—Of intellect unreticent. द्विजन्—
 The same as द्विज (a twice born). Applicable to the first
 three castes. भवन्—Equivalent to साधन. द्विजवाच—The
 द्विजवाच are utterances licensed to retired hermits. ह्य—
 Passions (also, dust). भवभ्रजिन्—(भव)—भवभ्रजिन्—
 (भव = द्विज). ह्यद्विज—Those of refined intellect (118
 भवभ्रज). ह्यद्विज—Those : ह्यद्विज भवभ्रज. द्विज—
 (118)

Rising (also, moving). जातिङ्—A rogue (also, a fisherman).
 यमपट्टिक—One bearing a canvas on which are drawn the punishments of hell inflicted by यम on sinners. अम्बरे...लि—Draw figures on canvas (also, build castles in the air) उद्गोत्रङ्—
 A flatterer (lit., a loud singer). दास्य—Pain (also, a dart). मां
 मार्गणाः—Unfailing arrows (also, persistently supplicating

४१. शब्दार्थनम् ।

वनस्पति—A tree (strictly, one bearing fruits without flowers). सुः—Refers to राम (journeying to the hermitage of विश्वामित्र with the ऋषि). पुरा—Refers to भद्रोद्या. मां
 धियम्—Because the पद्मपत्रः (petals) were red and wavy. विम्बागतैः—Reflected. नयनान्युत्सर्गः—So resembling because of their dripping from leaves which resembled eyes. मङ्गलगात्रम्—
 Where birds were warbling. This supplies the cries, tears having gone before (which both should be there in weeping). पुण्यैः सुरोन्नैश्च—To be construed respectively with वनानि लोपानि च. निलीकभृष्टैः—This completes the simile, the beak corresponding to the pupils of eyes.

P. 120. प्रज्ञान्तवेष्टम्—Steady (through rapt attention to the hummings). उत्सुङ्—Because they had been away from home in the मानसु lake during the rains from where they were now returning. हृष्टम्—Here the हरिण. सुमाधि न दधे—
 Because he was completely engrossed in the sounds. सुगविम्—A hunter. Derive: सुग-व्यच् + क्तिप्. The lengthening of the अ in सुग is by Pa. VI. 3. 116. साम्प्रति—Suggests

pursue the game), मुष्काफलेः—Of course of the elephant killed. धातुरसेन = सिन्दूरवर्णेन. कुम्भ - शोभाः—Red like the spots on the elephant's trunk. मयूखलेख—A bullet-draw love-letter. कीचक—A kind of hollow bamboo whistling the wind. उत्तर—Interior.

P. 124. अर्थयुक्तम्—Significant (for as the king mounts the हिमालय ought to have चामरव्यजन), चमरः—The feminine gender suggests female attendants (commonly employed in waving चामर). Compare with this the description in Kirāta. V. 15—मितशोकराशिभिश्चिह्नैश्चछरोपरिर्वाभिरानुभिः । दधतमुच्चतसानुममुदता एतसितव्यजनामिव माद्वीम्बकोदा—The bavo is बाहु (वह + बृच्). The three epithets to वायु in this verse imply respectively coolness, fragrant and gentleness. निष्ठाः चमराः—By which are waved the peacock's feathers (worn on the waist by शिराः— for alacrity of motion). सप्तर्षिः—Here a संज्ञा (समारा), The seven ऋषिः (मरीचि, अत्रि, भगिरथ, तुष्य, तुवह, ऋगु and वसिष्ठ) are popularly represented by the constellation Ursa Major consisting of seven stars. वरिष्ठाः—Revolving. अमृ—हानि—Growing in the lakes of the peak. The word मसोदह has been used purely in its etymological sense here.

४३. रात्रदम्बयोगुर्वदर्थनवाया ।

अवली—'usled. नी दम्बली—be. दिधीत and मुदधिम् । The word दम्बली (a compound of दम्ब and वली) has been

pursue the game), मुष्कादलेः—Of course of the elephant killed. धातुरसेन = सिन्धुद्वेज. कुम्भ --शोणाः—Red like the spots on the elephant's trunk. अनङ्गलेख—A billet-doux or love-letter. कीचक—A kind of hollow bamboo whistling the wind. उत्सङ्ग—Interior.

P. 124. अर्थयुक्तम्—Significant (for as the kind mountains the हिमालय ought to have चामरभ्यञ्जन). चमरः—The feminine gender suggests female attendants (commonly employed in waving चामरः). Compare with this the description in Kirāta. V. 15—विततसोडरराशिभिर्दधिहीनद्विषिभिर्भिरागुभिः । दधत्तमुच्चतसानुसमुदता एतसितभ्यञ्जनामिव आह्वयोद्बोधा—The base is बोध् (बह् + रुच्). The three epithets to वायु in this verse imply respectively coolness, fragrance and gentleness. भिषः...वर्हः—By which are loosened the peacock's feathers (worn on the waist by विततः— for alacrity of motion) सप्तर्षिः—Here a संज्ञा (सम्राट्), The seven ऋषिः (मरीचि, भद्रि, भंगिरस्, पुकल्ह, पुण्ड, ऋतु and वसिष्ठ) are popularly represented by the constellation *Ursa Major* consisting of seven stars. वर्तिर्मानः—Revolving. अम्र...हानि—Growing in the lakes on the peak. The word मरोद्ध has been used purely in its etymological sense here.

४३. राजदम्पत्योर्गुणद्वयनयात्रा ।

प्रयती—Purified. ती दम्पती—Viz., रिधीर and सुरभिः. The word दम्पती (a compound of दम्प and पति) has been

and the **रेवत** 'turban' (i. e. of the king) untouched (the dust being blown forward). **स्वनि**—**वम्**—For their own breath in superior types of men and women was fragrant. The use of **निःवास** as an उपमान implies that the fragrance of their breath was even superior to that of lotuses. **आप्त**—**वृ**—Given or presented by themselves. **अमोघा**—Untailing **अमोघ** **वद्**—After (receiving) **अर्घ्यं** (due to them as guests). **वाग्देव**—See note on the word under p. 2. **हृद्यकीर्त**—Butter. **देव** **हस्तवगोरोह** (changed into **हृद्यकु**) + **लब्ध** (Pa. V. 2. 13) **हृदि**—Sumo. (Here) peculiar or indescribable. The sense of the interrogative is similarly modified also before **विद्** and **वन**. **अनिकषा**—Beauty. **दिव**—**वो**—Hence bright. Correspondence 1) **पुद्गेवो**, **वोते**—In their conjunction (which occurs in **वि** as named after **वित्रा**). **वित्रा**...**दिव**—A happy smile, agree and not only in motion (**व्यक्तो**) and brightness, but also in the relation to concerts (**वित्रा** being mythologically a side of **वज्र**).

[illegible]

कमजोर १. वृद्धोक्ति—Increased (for which the psychology is the answer)

४६ षष्ठोऽध्यायः ।

[illegible][illegible]

४६. रघुमतीस्वर्यवरा ।

नरदेव—A king. मूर्ध—A musical instrument. मनुष्य-
वानम्—A periphrastic for 'मिरिहाम्' or a palanquin (चमूचम्
quadrangular).

P 112. प्रतिहाररश्मि—Feminees of प्रतिहारश्मि where प्रतिहार
means 'a gate.' The word therefore is equivalent to the
commonly used form प्रतिहारी. लक्ष्यधर्म—Expert or excellent
(रश्मि here having the peculiar sense of skill or excellence).
व्यार्थनामा—For he was literally a व्यार्थक or afflative of
वर्णना. राजस्यती—Blessed with a good king. Distinguished
to an राजात्

P 113. वेदमहणे निगूढा—A paraphrase of वेदमहो
मानम्—A like so named. सुराङ्गवत्—A celestial hymn
(चमूचम्). मृगकाशे—That is, by कवि such as वासुदेव,
भोजन etc. who were the authors of the names of elephant
वृद्ध 'मृद्ध'—That is, enjoys heavenly pleasures as well
वर्णनयना—According to the रघुमती—Because they had
been adorned by him. मृद्ध 'दृष्टः'—That is, the name of
the elephant a veritable दृष्टि as striking was the name
given to it, with the only difference of the absence of the
elephant which we have in a दृष्टि. निगूढनिगूढादम्—
as he is generally said the name meaning to be in a
secret. मृद्धक—From and present. वृद्ध—The elephant
is said to be in a state of exultation when it is in a state of
as it is said वृद्धकम् and accordingly the name is accordingly
the name of the elephant.

To suit with ज्वायातरेखे which are black. Also an appropriate use with women. पदती द्वे—Two tracks. So connected because Fortune comes through (the valour of) and मन्त्र^{***}तुल्यः—Which by its मन्त्रध्वनि (deep sound) made the यामतुल्य (watch-drum) useless (lit, caused it to be given up) समर—Rustling.

P. 137. भाकृतिरुभनीया—Attractive in appearance. कृष्टा—Drawn far (towards oneself). नीत्या—By policy, L exertion (पुनःपकार). प्रतिद्वन्द्वीभारम्—१ बहुजीहि. Sc. राजा. भद्र—An attic or a room on the top of a house. द्वेयु^{***}मिने.—The throbbings of the place where the armlet was worn. युगोद—Thou 'भद्रविस्तुरणं नृणां दक्षिणं सर्वकामदम् । तदेव वासवते सन्निवर्तितं नामप्रदक्षिणम् ॥ भनवद्य—Spokeless. व्यावर्तित—Dedicated.

P. 138 भाद्रिपक्षज्ञः—Noted for virtue. अत्रि^{***}ने—Stopped with having performed ninety-nine sacrifices, L. did not complete hundred. For the allusion see canto III. अनु^{***}भूता—Amassed by his conquest of the four quarters (भाद्रिपक्ष = भाद्रपद—the other reading for the word) अनुभूता—See note on the word under p. 57. त्रिविह्व—Heaven (वि here = नृलोच, counted from the earth).

P. 139 कृष्णगौरम्—Yellow (or red) with हिरण्य (१० रुक्म) powder. कर्णोपरमोका—With the upper lip and the कर्ण (the hand from the wrist to the root of the hand) together & for the lung & so the compound see note on १० रुक्म—१० रुक्म—१० रुक्म, ६ रुक्म & ४ रुक्म.

and पर्यवसायः jointly taken. सप्तः—1 seat for 4
वर—वर्णि—Searching carrion with the light process
from their howling mouths वाङ्मते—Is traversed or frequen-
ted. शिवा—1 jackal. The word is feminine with
corresponding masculine form. See note under प.
दृष्टेयवाः—Lying on trees. An अनुसुमास. दृष्टः * वासा-
The दृष्टासदृ would cause the dance through its resemblance
to मयधनि. दृष्टा—वर्णि—Because दृष्टेयवा, वनवर्णि—
1 wild peacock too would have these same characteristics
except अष्टासवरा which would only be disturbed by the
rain, and that should be in the city as well. अष्ट—1 lot
अनवर्णि—Black-stained विवर्णि—Elephants in ponds.
वधना शिवा—That is, no painted कर्णुनि—1/2
1 elephant, 1/2 painted.)

[illegible]

‘प्रयी सांख्य योगः पशुपतिमतं वैष्णवमिति प्रभिद्ये प्रस्थाने परमिदं
 पथ्यमिति च । रुचीनां वैचित्र्यादनुकूलिजनानाप्यनुयां नृणामेव ग
 स्त्वमसि पयसामर्णव इव ॥’—महिम्नः स्तोत्रं—‘त्वद्...नाम्
 Who work with a spirit of resignation in the resonance of
 what is couched in the line ‘त्वया हृषीकेश हृदि धितेन कथा नि
 कोऽस्मि तथा करोमि’. अभूयःसुखिवृत्ति—Equiv. to मोक्ष
 absolute non-return. अपरिच्छेद्यः—Undefinable (as such or
 much). आहुवाङ्—Here Veda. साध्य—Inferable कृतयः शेषाः—
 The remaining function, such as दर्शन, स्पर्शन etc निवेदि
 कलाः—‘तव स्मरणस्येदं फलं दर्शनादीनां तु कियदिति नाग्रधारण
 इति भावः’—M. स्तुति—दूराणि—Far transcend all praise
 prayer. संक्षिप्यते—Is cut short इयत्ता—Limitation in number
 or quantity.

